O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

D.A.Nurkeldieva,
G.A.Sadikova

MAKTABGAChA OLIGOFRENOPEDAGOGIKA
(darslik)
5141800 - Defektologiya

Toshkent - 2007

Annotatsiya

Darslikda maktabgacha oligofrenopedagogikaning nazariy va amaliy masalalari yoritiladi, maktabgacha yoshdagi ao`li zaif bolalarning psixik va jismoniy rivojlanishidagi xususiyatlari, shuningdek ular Bilan olib boriladigan korrektsion-tarbiyaviy ish metodlari ochib beriladi.

Darslik pedagogika institutlari talabalari, ?amda o’?ituvchi defektologlar, tarbiyachilar uchun mo’ljallangan.

V uchebnike izlagayutsya voproso` teorii i praktiki doshkolnoy oligofrenopedagogiki, raskro`vayutsya osobennosti psixicheskogo i fizicheskogo razvitiya umstvenno otstalo`x doshkolnikov, a takje metodo` korrektsionno-vospitatelnoy raboto` s nimi.

Uchebnik prednaznachen dlya studentov pedagogicheskix institutov, a takje dlya uchiteley-defektologov i vospitataley destkix sadov dlya umstvenno-otstalo`x detey.

So’zboshi

Talabalar eng zamonaviy nazariy bilimlar bilan ?amda chu?ur amaliy malakalar, rivojlangan kasbiy fikrlash bilan ?urollangan bo’lishlari lozim.

Mazkur daslik pedagogika institutlarining defektologiya va maktabgacha tarbiya fakultetlari talabalari uchun mo’ljallangan. Darslikning vazifasi maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarning rivojlanish ?onuniyatlari, me'yorida rivojlanayotgan bolalar bilan ta??oslab ularning rivojlanish xususiyatlari ?a?idagi bilimlar darajasini oshirishdir.

Nazariy bilimlar darajasi maxsus maktabgacha ta'lim muassasalaridagi korrektsion-tarbiyaviy ishlar amaliyotini egallash asosini tashkil etishi zarur. Bunday vazifalarga muvofi? darslik 2 bo’limdan, ya'ni “Maktabgacha oligofrenopedagogikaning umumiy masalalari” va “Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalar bilan olib boriladigan korrektsion-tarbiyaviy ishlar” bo’limlaridan iborat.

Darslikda ?ar bir mavzudan so’ng talabalar egallagan tushunchalar musta?kamlanishi uchun savollar va topshiri?lar berilgan

MUNJARIJA

So’zboshi

1 bo’lim. Maktabgacha oligofrenopedagogikaning umumiy masalalari
1bob. Maktabgacha oligofrenopedagogikaning predmeti, vazifalari va metodlari.
&1. Maktabgacha oligofrenopedagogikaning predmeti, vazifalari va metodlari.
&2. Bosh?a fanlar bilan alo?asi
&3. Maktabgacha oligofrenopedagogikaning fan sifatidagi metodlari
&4. Maktabgacha oligofrenopedagogikaning umumiy muammolari (masalalari)
2 bob. Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarning rivojlanish xususiyatlari
&1. Go’daklik va ilk yosh davrida a?li zaif bolalarning rivojlanish xususiyatlari.

&2. Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlari.
&3. O’zbekistonda maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarni tarbiyalash
&4. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalrida a?li zaif bolalar bilan olib boriladigan korrektsiyalash, tarbiyalash ishlarini tashkil etish
II bo’lim. Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalar bilan olib boriladigan korrektsion-tarbiyaviy ishlar
1bob. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida ta'lim mazmunini ani?lashga yondoshish.
2 bob. Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarni jismoniy ji?atdan tarbiyalash
3 bob. Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarning a?liy tarbiyasi
&1. Di??at va xotirani rivojlantirish
&2.Idrok va tassavurni rivojlantirish
&3. Tafakkurni shakllantirish
&4. Nut?ning rivojlanishi
4bob. Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarning a?lo?iy tarbiyasi
5 bob. Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarning me?nat tarbiyasi
6 bob. Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarning estetik tarbiyasining asoslari
7 bob. Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarning faoliyatini shakllantirish

MAKTABGAChA OLIGOFRENOPEDAGOGIKANING PREDMETI, VAZIFALARI VA METODLARI

?ar bir davlat, jamiyat tara??iyoti, uning isti?boli shu davlat, mamalakatda yashovchi fu?arolarning a?liy saviyasi bilan belgilanadi. Shu sababli ko’pincha tara??iy etgan davlatlar a?lli, idrokli, i?tidorli, ?obiliyatli kishilarni o’zga mamlakatlardan olib kelish choralarini ko’rishgan.

A?Shning ?ozirgi kundagi tara??iyot darajasiga erishishida ?am bu etakchi omillardan birini tashkil etadi.
Shu bilan birga jamiyat fan va texnikasining rivojlanishida a?l mu?im omil va mezonlardan biri bo'lsa, ?ar bir xal?ning ma'naviyat ji?atdan boyligini, a?lo?an yuksak po?onada ekanligini. Insonparvarligini ani?lovchi mezonlardan biri ularning nogironlarga va shu jumladan turli sabablarga ko'ra a?li zaif bo'lib ?olgan bolalarga munosabati, di??at e'tiboridir.
Bu xal? ma?ollarida, ?adislarida, diniy rivoyatlarda etarli darajada o'z ifodasini topgan. Shu sababli ulu? ota bobolarimiz Ibn Sino, M. Ulu?bek., Al-Xorazmiylar ?am so?lom avlodni voyaga etkazishga alo?ida e'tiborlarini ?aratganlar.
Jamiyatimizning yangilanishi va demokratlashuvi, O'zbekistonning davlat musta?illigini ?o'lga kiritishidan keyin yuz berayotgan ijtimoiy-i?tisodiy o'zgarishlar munosabati bilan yosh avlodga ta'lim va tarbiya berish sifatlarini oshirishga bo'lgan tashkiliy, psixologo – pedagogik ?amda metodik yondashuvni takomillashtirish masalalariga alo?ida e'tibor bilan ?aralyapti.
Ta'lim to'?risidagi «?onun va "Kadrlar tayyorlash" milliy dasturini ?ayotga tatbi? etish davlat siyosatining ustivor yo'nalishlaridan biri ?isoblanadi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirishdagi uch bos?ichdan biri ijtimoiy ?imoyaning kafolatlanishi masalasini ?al ?ilish bos?ichidir.
O'zbekiston Respublikasining nogironlarga nisbatan olib boriladigan davlat siyosati «O'zbekiston Respublikasida nogironlarning ijtimoiy ?imoyalanishi to'?risida»gi ?onuni 1991 bilan belgilanadi. Bu ?onun a?olining mazkur guru?iga bosh?a fu?arolar Bilan teng asosda to'la?onli ?ayot kechirish, jamiyat i?tisodiy va siyosiy ?ayotida faol ?atnashish, shuningdek, o'zining fu?arolik majburiyatlarini bajarishga yordam beradigan imkoniyat va shart-sharoitlar yaratish ma?sadida ?u?u? va manfaatlarini ?imoya ?ilish bo'yicha tadbirlar tizimini ko'zda o'tishi.
Mazkur ?onun Respublikamiz musta?illikni ?o'lga kiritgandan keyin tez va?t ichida ?abul ?ilindi va umuman olganda davlat Bilan a?oli so?ligini ?imoya ?ilish, nogironlikni oldini olish va nogironlarning jamiyat ?ayotiga singishib ketishi uchun shart-sharoitlar yaratishga safarbar ?ilingan ijtimoiy jamiyatlar o'rtasidagi munosabatlarni yo'lga ?o'yadigan dastlabki jiddiy ?u?u?iy ?ujjatlardan biri ?isoblanadi.
Nogironlikni oldini olish ma?sadlarining ijobiy ?al ?ilinishi nogironlarni ijtimoiy tiklash bo'yicha Davlat dasturini ishlab chi?ish va ?ayotga tadbi? ?ilish Bilan chambarchas bo?li?dir.
O'zbekiston Respublikasi VAzirlar Maxkamasining 1995 yil 11 noyabrdagi 433 – son ?arori bilan nogironlar ijtimoiy tiklanishining 1996 yildan 2000 yilgacha mo'ljallangan Davlat dasturi ?abul ?ilindi.
"So?lom avlod uchun" dasturi, "Ulu?bek", "Bolalik", "Ekosan" va bosh?a jam?armalar tashkil etildi. Bu jam?armalarni, dasturlarni yuzaga kelishidagi mu?im amallardan biri a?li zaiflik muammosidir. Bu muammo yil sayin nafa?at O'zbekistonda balki dunyoning barcha mamlakatlarida dolzarblashib borayapti. Butun Dunyo so?li?ni sa?lash tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra dunyoda a?li zaiflar a?olining 3%ni, son ji?atdan 10000 mingdan orti? kishini tashkil etadi. Bilamizki, rivojlanishda nu?soni bo'lgan bolalar orasida ?am eng ko'p foizni a?li

zaif bolalar tashkil etadi. Chunki a?li zaiflikni keltirib chi?aradigan sabablar juda ko'p.
A?li zaiflik nima? A?li zaiflik deganda bosh miyaning organik jaro?atlanishi natijasida bilish faoliyatining tur?un pasayishini tushunamiya.
Respublikamizda barcha bolalar ta'lim olish ?u?u?iga ega. Shular ?atorida a?li zaif bolalar uchun ?am barcha ?ulayliklarga ega bo'lgan maxsus muassasalar mavjud («Ta'lim to'?risidagi ?onuni" 23-modda).
Maktabgacha tarbiya oligofrepedagogika kursining predmeti a?li zaif maktabgacha yoshdagi bolalarning o'?itish va tarbiyalashning nazariy asosi ?isoblanadi. Bu kursning asosiy vazifalari ?uyidagilardan iborat:
- a?li zaif bolaning rivojlanishida korrektsion tarbiyaning mo?iyatini ochib berish;
- a?li zaif bolalar nu?sonining rivojlanishi va uni bartaraf etish ?amda ularni psixik rivojlanishi ?a?idagi ob'ektiv ?onuniyatlarga asoslangan bilimlar Bilan talabalarni ?urollantirish;
- maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida a?li zaif bolalar ?ayotini tashkil etish va ularga ta'lim berish metodlari bilan talabalarni ya?indan tanishtirib borish.
Bu kursda asosiy di??at oligofreniyaning debil darajasidagi bolalarni o'?itish va tarbiyalash masalasiga ?aratilgan bo'lib, xudi shu diagnoyadagi bolalar maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarining asosiy kontingenti ?isoblanadi.
Nima uchun maktabgacha tarbiya oligofrenopedagogikasiga alo?ida bo'lim ajratilgan va u predmet sifatida o'rganiladi degan savollar tu?ilishi mumkin. Chunki maktabgacha yosh davri ?ar bir bolani, shuningdek nu?soni bolani ?ar tomonlama rivojlanishida kata a?amiyatga egadir. Fikrimizga ani?lik kiritish uchun bolalar yoshi ?a?ida ?is?acha to'xtalib o'tamiz.
Bolalarning yoshi uch davrga bo'linadi.
1 davr. Go'daklik davri: - tu?ilgandan 1 yoshgacha bo'lgan bolalar kiradi.
2-davr. Ilk bolalik davri: 1 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalar kiradi.
3-davr. 3 yoshdan 7 yoshgacha bolalar kirib, bu davr maktabgacha davr ?isoblanadi.
Maktabgacha yoshda bolaning jismoniy, a?liy va a?lo?iy rivojlanishiga mu?im o'zgarishlar yuz beradi.
Agarda bu davrda bolani rivojlanishiga yaxshi a?amiyat berilmasa yoki uning rivojlanishi uchun kerak bo'lgan manbalardan etarlicha foydalanmasa, buning natijasida kelib chi??an boladagi kamchiliklarni bartaraf etish juda ?iyin bo'ladi.
Umumiy pedagogika Fani ?am birdan bir to'?ri ilmiy metodologik asosga va shar? mutafakkirlarining ta'lim va tarbiya to'?risidagi fikrlaridik.
Maktabgacha tarbiya nazariyasining Yana rivojlanishida rus olimlari E.A Arkin, P.P.Blonskiy, L.S. Vigotskiy, A.N. Leontev kabi pedagoglar mu?im rol o'ynaydilar. Ularning ko'rsatishlaricha bolaning rivojlanishida o'?itish va tarbiyalash ?al ?iluvchi omil ?isoblanadi.
Bolaning rivojlanishi bir ?ator o'zaro bo?li? bo'lgan bos?ichlardan o'tadi. Bu bos?ichlar kishining yoshi va ?ayot mazmuni Bilan bo?li?dir. ?ar bir bos?ichda kishining bir rivojlanish sikli tugallanadi va uning natijasi ko'rinadi. Bu natija bolaning bundan keyingi kamoloti uchun ?ulay sharoit yaratadi.

Masalan ilk yoshda bola turli ?arakatlar ?ila biladi, so’zlay oladi, bu esa uning o’sishi natijasidir. Shu Bilan birga uning maktabgacha tarbiya yoshida muvaffa?iyat bilan o’sib borishi uchun shart sharoit yaratadi.
Bolaning tevarak-atrofdagi kishilar Bilan munosabatda bo’lishi, bilm va tajribalarni egallashi. Tevarak atrofdagi narsalarga bo’lgan munosabatining o’zgarishi uning ul?ayishini belgilab beruvchi asosiy omillardir.
Ta'lim-tarbiya jarayonida bolalarning insoniyat to’plagan boyliklarni o’zlashtirib olishi ularda ?obiliyatlarning rivojlanishi, ong. ?is-tuy?ular. Xarakterning irodaviy sifatlari, shaxs a?lo?ining tarkib topishi uchun mu?im va zarur bo’lgan shartlaridan biridir. Bolalarning o’sib ul?ayishida ularning faoliyati-o’yin, me?nat katta a?amiyatga ega, o’yin va me?nat jarayonida ular ?ayot tajribalarini egallaydilar.
Maktabgacha oligofrenopedagogika Fani o’zi uchun mu?im a?amiyatga ega bo’lgan materiallarni Bera oladigan bir biriga bo?li? bo’lgan ?ator fanlarga tayanadi.
A?li zaiflikni asosida markaziy nerv tizimining organik jaro?atlanishi yotadi. Shuning uchun maktabgacha oligofrenopedagogika Fani bolalarni klinik tomondan o’rganadigan ma'lumotlardan foydalanishi lozim. Nu?sonli bolalarni klinik ji?atdan o’rganish ?a?idagi ma'lumotlarni esa fiziologiya, genetika, psixiatriya, nevropotologiya kabi fanlar o’z ichiga oladi.
Maktabgacha oligofrenopedagogika fani yana umumiy psixologiya va maxsus psixologiya fani bilan ?am bo?li?dir. Chunki normal bolalarni shuningdek. A?li zaif bolalarni ?am psixik rivojlanish jarayoni o’rganmasdan turib, ular bilan o’?uv va tarbiya ishlarini olib borish mumkin emas.
Maktabgacha oligofrenopedagogika Fani umumiy va maxsus oligofrenopedagogika fanining bir so?asi ?isoblanadi. Shuning uchun bu Fan pedagogika fanining barcha asosiy printsiplaridan foydalanadi.
Maktabgacha tarbiya oligofrenopedagogikasi bir ?ator metodlardan foydalanadi. Ular ?uyidagilardir: kuzatish. Eksperiment. Bolani rivojlanish tarixini o’rganish, su?bat. Bola faoliyatini o’rganish metodlari.
KUZATISh metodi – bu metod pedagogik jarayon va uning natijalarini o’rganishda passiv metod ?isoblanadi. Bu metod tabiiy sharoitda olib boriladi. Pedagogik tajribalarni umumlashtirishga va o’rganishga imkoniyat yaratadi. Kuzatishni o’tkazish oldindan ani? rejalashtirilgan bo’lishi, ?amda uning ma?sadi, ob'ekti. Ani? va?ti belgilangan bo’lishi lozim.
EKSPERIMENT – bu tekshirishning aktiv metodi ?isoblanadi. Bunda eksperimentator uchun kerakli sharoitlarni ?ammasi yaratib berilishi kerak. Pedagogik fanda eksperiment metodining vazifasi – bu turli xil pedagogik usullarni bolaga ta'sirini sinab ko’rish va uning effektivlik darajasini ani?lashdir.
A?li zaif bolani o’rganishda bolaning rivojlanish tarixini o’rganish juda kata a?amiyatga ega. Bu metod MNS ning jaro?atlanish va?tini va sabablarini ani?lashga ?amda bolaning ?anday sharoitda o’sganligi va tarbiyalanganligi. Bu sharoitlar bolaning rivojlanishiga ?anday ta'sir etganligini ani?lashga yordam beradi.
Bola faoliyatini o’rganish ?am mu?imdir. Bunga ?urish-yasash, rasm chizish. Yopishtirish. O’yin faoliyatlarini kiritish mumkin. Bu metod or?ali biz fa?atgina

bola psixikasini ani?lab ?olmasdan balki a?li zaif bolaning rivojlanishini u yoki bu o’?itish va tarbiyalash usullarida ?anday aks ettirilishini ko’rishimiz mumkin. Su?bat metodidan maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarni o’rganishda ularning nut?i rivojlanmay ?olganligi sababli etarlicha foydalanish imkoniyatini chegaralangan. Ammo maktabgacha oligofrenopedagogika Ushbu metod yordamida korrektsion – tarbiyaviy jarayonning samaraliligi ?a?ida zarur ma'lumotlarni oladi.

TEKShIRISh SAVOLLARI:

Maktabgacha oligofrenopedagogika nimalarni o’rganadi?
Maktabgacha oligofrenopedagogika ?aysi fanlarga tayanadi?
Maktabgacha oligofrenopedagogika ?anday metodlardan foydalanadi?

TAYaNCh TUShUNChALAR:

Ta'lim – bolalarni bilim va ko’nikmalar bilan ?urollantirish. Ongiga va xal?iga ta'sir etish, bilish faoliyatini rivojlantirish.
Tarbiya – bolalarga ilmiy bilimlar tizimini singdirish va buning natijasida ?ar tomonlama shakllangan kishini tarbiyalash.
Korrektsiya – tuzatish, yaxshilash degan ma'noni anglatadi.
Korrektsiya – nu?sonli bolalarni psixik va jismoniy tara??iyotidagi kamchiliklarni pedagogik usul va chora tadbirlar yordamida ?isman yoki butunlay yo’?otish.

MAKTABGAChA YoShDAGI A?LI ZAIF BOLALARNING RIVOJLANIShI XUSUSIYaTLARI

ADABIYoTLAR:

1. A.A.Kataeva. E.A. Strebeleva Doshkolnaya oligofrenopedagogika. Moskva, «Vlados”. 1998g.
2. N.Yusupova. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi Toshkent. «O’?ituvchi”, 1993 y.
3. Venger A.A.. V?gotskiy G.L. Leonard EI Otbor detey v spetsialn?e uchrejdeniya M. 1972 g.
4. Strebeleva E.A. Naglyadno – deystvennoe m?shlenie umst. Ostal?x doshkolnikov G`Defektologiya, 1991 № 13.

A?liy rivojlanishning etishmovchiligida asosiy salbiy omillar bu ?izi?uvchanlik (orientirovka) ning zaiflgi va bolaning yangilikni yaxshi o’zlashtira olmasligidir. Bu a?li zaiflikning ichki biologik (yadroviy) belgisidir. (Vigotskiy L.S. 1983) Oligofreniya bola ?ayotining dastlabki davrida yoki ?omilaning rivojlanishini turli bos?ichlarida markaziy nerv sistemasining (asosan bosh miya kata yarim sharlari po’stlo?ining) jaro?atlanishi natijasida yuzaga kelishi tufayli a?li zaif bolalarning ilk rivojlanishi xususiyatlarini bilish ularning psixik rivojlanishini tushunishda katta a?amiyat kasb etadi.
Ma'lumki a?li zaif bolaning rivojlanish ?onuniyatlari normal bolaning rivojlanish ?onuniyatlaridek kechadi. (G.Ya.Troshin.. L.S.Vigotskiy). Shuning uchun a?li zaif bolalarga ?am umum ?abul ?ilingan yosh davrlarga bo’lish taallu?lidir. Bunda a?li

zaif bolalarning ?ayot davrlari ?am shartli rivishda go’daklik, ilk yo shva maktabgacha tarbiya va maktab yosh davrlariga ajratiladi.
Go’daklik davri (2 oylikdan 1 yoshgacha).
A?li zaif bolaning rivojlanishi uning birinchi yashash davridano?, normal bolalar rivojlanishidan far? ?iladi. Ko’pchilik oligofren bolalarda bo’ynini tutish, o’tirish, turish, yurish kabi ?olatlari rivojlanishi kechikib ?oladi. A?li zaif bolalarning tevarak – atrofga bo’lgan ?izi?ishining pastligi, befar?ligi kuzatiladi. Normal bola bir oylikka to’lgach katta yoshdagi kishining yuziga, rangdor va yaltiro? narsalarga uzo? va?t tikilib tura oladi. Shuningdek, odamlar bir erdan ikkinchi erga siljigan va?tida ularni ko’zi bilan kuzatib turadi. Bu ?olatlar a?li zaif bolalarda rivojlanmagan bo’ladi. Shuning uchun bolalar ?ayotining birinchi kunlaridano? ularda ko’rish va eshitish ?obiliyatini o’stirish zarur. Ko’rish ?obiliyati bilan eshitish ?obiliyatini o’stirish – bolalarda umumiy o’sishi uchun tevarak atrofdagilar bilan munosabatda bo’lishi uchun. gu-gulashi va ?arakat ?ilishi uchun katta a?amiyatga egadir. Bu davrda bolalarni turli ovozlarga kattalarning nut?iga, sha?ildo?ning, musi?a asbobining ovoziga ?ulo? sola bilishini o’stirib borish kerak. A?li zaif bola birinchi yashash davrida tanish va begona kishilarni ajrata olmaydi. Bu davrda bola osib ?o’yilgan sha?ildo?ni ushlab olishga. Uni ?o’lidan ma?kam tutib turish uchun unga ?o’lini uzatishga ?arakat ?iladi. A?li zaif bolada bu jarayonlar Ushbu davrda rivojlanmagan bo’ladi. A?li zaif bolalarning nut?i normal rivojlanib bormaydi. Boaning tili chi?ishiga ya?inlashib ?olishi shunda namoyon bo’ladiki. Bola tez-tez ?ar xil bo’?inlarni talaffuz ?ila boshlaydi. Ularni anchagacha ?adeb takrorlaydi.
A?yli zaif bolalarda bu jarayonlar kechikib rivojlanadi. A?li zaif bolalarda ortikulyatsiya apparat va fonematik eshituvni rivojlanmaganligi bola nut?ini rivojlanishini kechikishiga sabab bo’ladi. Bolalar bu yosh davrda emaklashlari. O’tirishlari. Narsalarni ushlab turishlari lozim. A?li zaif bolalarda ?arakat ?ilish passiv bo’lib, ular normal tengdoshlariga nisbatan kech emaklaydilar. Yuradilar. A?li zaif bolalarning ?arakatini passivligi ularni jismoniy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko’rsatadi. Kattalarning rivojlantiruvchi ta'sirlari amalga oshmaydi. Ya?in rivojlanish zonasi kengaymaydi. Jismoniy imkoniyatlarning va psixik jarayonlarning shakllanishidagi senzettiv davr o’tib ketadi. Chunki bolalarning ?arakati, emaklashi tana muskullarining o’sishiga va ?arakatlarning uy?unlashuviga yordam beradi.
Ilk yoshdagi bolalar (1 yoshdan 3 yoshgacha).
Normal bolalar 2 yoshda yurib ketadilar. Ba'zi a?li zaif bola bu yoshda yurib ketishlari mumkin. Lekin ko’pchilik a?li zaif bolalarda yurish ?arakatlari juda kechikib rivojlanadi. Ba'zi bolalarda 3 yoshning oxirlariga kelib yurish ?olatlari kuzatiladi.
A?li zaif bolalarning ?arakati normal bolalar ?arakatidan far? ?iladi. Ularda bo’sh. Beo’xshov ?adam tashlash, sekin ?arakatlarni kuzatish mumkin.
Yurishni o’rganish bolani umumiy psixik rivojlanishiga kata ta'sir ko’rsatadi. Yurishni egallagandan so’ng Yangi rivojlanish bos?ichi – tevarak atrofdagi predmetlar dunyosini o’zlashtirish bos?ichi boshlanadi.

Kattalardan musta?il bo'lib, bola shu va?tgacha unga tanish bo'lmagan predmetlarni o'rganadi. U Amaliy ravishda fazodagi yo'nalish va masofani o'zlashtiradi. Ko'pgina predmetlarning xususiyatlari bilan tanishadi. Buning natijasida predmetli ?arakatlarning shiddatli rivojlanishi kuzatiladi.
Bolaning predmet Bilan ?ar ?anday ?arakati predmetli ?arakatga kirmaydi. Predmetli ?arakat deb predmet o'zining funktsional vazifasiga muvofi? foydalanishiga aytiladi. Masalan, agarda bola ?oshi?ni ?o'liga olib u bilan stolni ta?illatsa – bu predmetli ?arakat emas, balki manipulyatsiyadir, chunki ?oshi?ning vazifasi bosh?a: agarda bola ?oshi?dan ov?at eyish uchun foydflfnsa – bu predmetli ?arakatdir.
Bu davr a?li zaif bolalarda ?anday kechadi? A?li zaif bolalarda predmetlar dunyosi Bilan sof tanishi yuz bermaydi. Ularning ko'pchiligida atrofdagi predmetlar dunyosiga ?izi?ish ?uyidagi tarzda namoyon bo'ladi: bolalar nigo?i tushgan barcha predmetlarni ?o'llariga oladilar, ammo ularning xususiyatlariga, vazifalariga ?izi?maydilar, a?li zaif bolalarning ko'pchiligi kattalar ularning ?o'liga bergan predmetlarni ?am tashlab yuboradilar.
Predmetli faoliyatning rivojlanishi. Normada rivojlanayotgan bolalar ?ayotining ikkinchi yilida predmetli ?arakatlarni o'zlashtirish asosida predmetli faoliyat shakllanadi, uchinchi yilida esa bu faoliyat etakchi faoliyatiga aylanadi. Etakchi faoliyat sifatida u bolaning psixik rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi.
Predmetli ?arakatlarning barchasi ?am bolaning rivojlanishiga bir xil ta'sir etmaydi. Idrok va tafakkurning rivojlanishiga, so'ngra bolaning nut?ini rivojlanishiga «moslashtirish" va "asbobli" ?arakatlar ko'pro? ta'sir ko'rsatadi.
"Moslashtirish ?arakatlari" – bu predmetlar bilan shunday ?arakat ?ilishga aytiladiki, unda bola bir predmetni bosh?a predmetga moslab olishi yoki predmetlarning bir ?ismini uning xususiyati, belgisiga ?arab bosh?a predmetga moslashishi lozim. Masalan, ?utini yopish uchun unga kata – kichikligi va shakliga ?arab ?op?o? tanlashi lozim. Bunda idrok va tafakkur rivojlanadi. Shunday moslashtirish ?arakatlari printsipida bizga ma'lum barcha didaktik o'yincho?lari asoslangan.
?urolli ?arakatlar – bu ?arakatlar jarayonida bir asbob – predmet bosh?a predmetlarga ta'sir etish uchun foydalaniladi. ?urollar shunday ?arakatlarni bajarishga yordam beradiki, bunda ularsiz bu ?arakatlarni bajarish imkoni bo'lmaydi. (?oshi?, vilka, ?alam, bol?a, bolta, picho?, ?aychi, nina va ?.k). ?arakat asboblaridan foydalanishda bolaning ?o'li uni ?o'llash manti?iga bo'ysunadi. Bola manipulyatsiya ?ilayotgan yoki moslashtirish ?arakatlarini ?ilishda predmetlarning xususiyatlarini o'z shaxsiy tajribasi asosida anglab borsa, asbobli. ?urolli ?arakatlardan foydalanish usulini kattalardan o'rganish lozim. ?urolli ?arakatlarni o'zlashtirib olish bolaning ijtimoiy mu?itiga moslashishida mu?im a?amiyatga ega.
Predmetli faoliyatni yuzaga kelishi davrida normal rivojlanayotgan bolada ?ar bir predmetning tash?i ko'rinishigagina emas, balki uning vazifasiga, ?o'llash usuliga ?izi?ish uy?onadi (masalan, bu Bilan nima ?ilish mumkin? Tarzida) Shu sababli bolalar ?o'liga tutgan ?ar bir predmet bilan uzo? manipulyatsiya ?iladilar. Bunda bolalarda predmetning nom iva ular bilan ?ilinadigan ?arakatlarga ?izi?ish uy?onadi. Ilk yoshdagi a?li zaif bolalarda predmetli ?arakatlar shakllanmaydi.

Ularning ba'zilari o’yincho?larga ?izi?maydilar. Ularni ?o’lga olib manipulyatsiya ?ilmaydilar. Bundan tash?ari manipulya?iya noadekvat ?arakatlar Bilan almashtirilib turiladi.
Noadekvat ?arakatlar deb shunday ?arakatlarga aytiladiki, bunda predmetdan foydalanishda predmetlar dunyosidagi predmetning roli Bilan undan foydalanish manti?iga ?arshi ?arakat ?ilinadi. Masalan, ?o’?ircho? Bilan stolni ta?illatish, katta mashinani kichik garajga kirgizishga ?arakat ?ilish. Bunda bilish – mo’ljalash faoliyati bo’lmaydi va bunday ?arakatlar bolaning rivojlanishiga yordam bermaydi.
Noadekvat ?arakatlarning mavjudligi – a?li zaif bolaning xarakterli xususiyatidir.
Ilk yoshdagi a?li zaif bolalarda nut?ning shakllanishi uchun zarur bo’lgan dastlabki zaminlar: predmetlar bilan ?arakat ?ilish, kattalar bilan ?issiy mulo?at, artikulyatsiya apparatining va fonematik eshitishning tayyorligi bo’lmaydi.
Ko’pchilik ilk yoshdagi a?li zaif bolalarning faol nut?ida birinchi so’zlar 2 yoshdan so’ng paydo bo’ladi. Jumlalar esa 3 yoshgacha paydo bo’lmaydi. Natijada ilk yoshdagi a?li zaif bolalarda nut? alo?a vositasi va bolaga ijtimoiy tajribani berish vositasi bo’lib xizmat ?ila olmaydi. Shuningdek nut? faoliyatni bosh?arish funktsiyasini ?am ba?riga olmaydi.
Shuni e'tiborga olish lozimki, a?li zaif bolalardagi ba'zi nu?sonlar predmetlar bilan ?arakat ?ilishni o’zlashtirishdagi or?ada ?olish nut?ning o’z va?tida rivojlagnmay ?olganligi va nu?sonlari bilish jarayondagi or?ada ?olishlar ikkilamchi xarakterga ega bo’ladi. A?li zaif bolalarning ?ayotini to’?ri tashkil etish, maxsus ta'limni erta boshlashda Ushbu nu?sonlarni oldini olish va korrektsiyalash mumkin.
Bunda bolalarni ba'zi bir uy-ro’z?or buyumlari va o’yincho?lardan foydalana bilishga o’rgatish, bularning ko’rish, eshitish va sezish idroklarini o’stirishni davom ettirish, buyumlar va ularning sifati ?a?ida boshlan?ich tasavvurlarni tarkib toptirish, ta?lid ?ilish ?obiliyatini o’stirish; tevarak atrofdagilarning nut?ini tushunishni takomillashtirib borish, xatti – ?arakatning ?aror topgan ?oidalariga rioya ?ilishga o’rgatish zarur.
Bolalarning kattalar Bilan munosabatda bo’lishi. Uning o’sib borishi uchun ?al ?iluvchi a?amiyatga egadir. Bolada ta?lid ?ilish ?obiliyati o’sib boradi. Bu esa bolaning ?amma ?atti-?arakatlarini takomillashtirib borishi, jumladan. gapira boshlagan va o’yin faoliyatining o’sishida juda katta a?amiyatga egadir.
Tevarak atrofdagilarning nut?ini darov tushunish ?obiliyati a?li zaif bolalarda sekin o’sib boradi. Normal bola 2 yoshda ?is?a – ?is?a jumlalar bilan turli gap bo’laklarini ishlatib, so’zlay boshlaydilar. Ayrim a?li zaif bolalarda esa 2 yoshda ?ali nut? shakllanmagan bo’ladi.
Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi. Bu bizga ma'lum bo’lgan ilk yoshdagi rivojlanishining davomidir.
Maktabgacha yoshdagi normal bolalarning psixik rivojlanishida katta o’zgarishlar bo’ladi. Ularda idrok tafakkur rivojlanib boradi. A?li zaif bolalarda esa bu psixik jarayonlarning ?ammasi kechikib rivojlanadi. Ayrim a?li zaif bolalarda bu psixik jarayonlarning rivojlanishi juda sekin sur'atda o’tadi.
Normal bolalar tevarak atrofdagi kishilarning ish – ?arakatlarini o’yinlarda musta?il suratda aks ettira boshlaydilar. Ular birgalikda o’ynaydilar. Normal

bolalarni faoliyatining Yangi turlariga o’rgatish mumkin bo’lib ?oladi. A?li zaif bolalarda bu jarayonlarni sekinlik Bilan rivojlanganligini guvo?i bo’lish mumkin.
A?li zaif bolalarda o’yin faoliyati o’ziga xos xususiyatlarga egadir. A?li zaif bolalarda o’yin faoliyatini rivojlanmaganligigini sababi intellektni buzilganligidir.
4-5 yoshli normal bolalar tevarak atrofdagi vo?elikka nisbatan faol ?arakatda bo’ladilar. Syujetli roli o’yinlar mazmuni murakkablashib boradi. Bu yoshdagi a?li zaif bolalar esa endigina o’yincho?lar bilan munosabatda bo’la boshlaydilar.
A?li zaif bolalarning nut?i ?am o’zining normal tengdoshlarnikidan far? ?iladi. Ularni birinchi so’zlari 3 yoshda. Jumlalar esa maktabgacha yoshning oxirlariga borib shakllanadi. Ular nut?ining fonetik va grammatik tomonida ko’p kamchiliklar kuzatiladi. Lu?at boyligi kamba?al, passiv nut?i faol nut?iga nisbatan ustun bo’ladi. Xotira tur?un buzilgan bo’ladi. A?li zaif bolalarning di??ati tar?o? bir ma?sadga ?aratilgan bo’lmaydi.
Psixik ji?atdan kamol topib borish bir ?ator yosh davrlarni o’z ichiga oladi, bu davrlarning ?ar birining o’z xususiyati bor. Kamol topib borishdagi yosh davrlarining xususiyatlarining bilish ni?oyatda mu?imdir. Chunki shaxsning psixik xususiyatlarining tarkib topishini o’z ichiga oladigan bir butun jarayonda ?ar bir yosh bos?ichi undan ilgarigi bos?ichga chambarchas bo?langan bo’ladi. Kamol topib borishning bundan avvalgi ?ar bir bos?ichi bamisoli navbatdagi bos?ich uchun baza yaratadi. Bolaning kamol topib borishining butun jarayonidagi xal?alardan biri bo’ladi. Biror yosh davrda kamol topib borishning buzilishi navbatdagi davriga mu?arrar sur'atda salbiy ta'sir ko’rsatadi.

TEKShIRISh SAVOLLARI:

1. Go’daklik va ilk yosh davrida a?li zaif bolalarning rivojlanishda ?anday nu?sonlar kuzatiladi. Bu nu?sonlar ularning keyingi rivojlanishida ?anday a?amiyat kasb etadi?
2. Ilk yoshdagi va maktabgacha tarbiya yoshidagi a?li zaif bolalarning motorikasini (mayda va yirik) rivojlanishini tavsiflab bering.
3. Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarning faoliyatini (o’yin, me?nat, rasm chizish va ko’rish, yasash) rivojlanish xususiyatlari ?a?ida so’zlab bering.
4. A?li zaif bolalarning nut?ini rivojlanishini tavsiflab bering.
5. A?li zaif bolalarda idrok, ko’rgazma – ?arakat va ko’rgazmali obrazli tafakkur ?anday rivojlanadi?

TAYaNCh TUShUNChALAR:

1. Muammoli vaziyatlar – avvalgi tajribani o’zgartirib uni ?o’llashda yangi yo’llarni topish.
2. Predmetli ?arakatlar predmetdan uning funktsional vazifasiga ko’ra foydalanish.
3. Artikulyatsiya apparati – nut? ?osil bo’lishda ishtirok etadigan a'zolar.
4. Fonematik idrok – nut?dagi tovushlarni eshitib ajratish.

O’zbekistonda maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarni tarbiyalash

ADABIYoTLAR:

Zamskiy X.S. Umstvenno otstal?e deti M., 1995.
G.M. Guseva Metodicheskie razrabotki po osnovam spetsialnoy doshkolnoy pedagogiki dlya studentov defektologov M., 1983.

3.A.A.Kataeva, E.A . Srebleva. Doshkolnaya oligofrenopedagogika M. «Vlados" 1998.
Venger A.A. Vo`gotskaya G.L.Leonard. E.M. Otbor detey v spetsialn?e doshkolno`e uchrejdenie M., Pros, 1972g.

Maktabgacha tarbiya yoshdagi a?li zaif bolalar uchun muassasalar tizimi uchta vazirlikka ?arashlidir: xal? ta'lim. So?li?ni sa?lash, ijtimoiy ta'minot vazirliklariga. Bu vazirliklarga ?arashli maxsus muassasalar turli guru?dagi a?li zaif bolalarga xizmat ko'rsatadi.

Xal? ta'limi vazirligining maxsus bolalar bo?chalariga (bolalar uylariga) engil darajadagi a?li zaif bolalar (debil bolalar) yuboriladi, so?li?ni sa?lash vazirligining maxsus maktabgacha tarbiya muassasalariga (yasli bolalar uyi, maktabgacha tarbiya psixonevrolog sanatoriyalar) doimiy rivishda davolashga mu?to? a?li zaif bolalar yuboriladi. Shuning uchun bunday muassasalarga a?li zaiflikning murakkab formalariga ega bo'lgan bolalar jo'natiladi. Ijtimoiy ta'minot vazirligiga ?arashli maktabgacha tarbiya muassasalariga (maktabgacha bolalar uyi. Aralash internatlarning maktabgacha bo'limlari) chu?ur darajadagi a?li zaif bolalar ?abul ?ilinadi.

Xal? ta'limi vazirligiga ?arashli maktabgacha tarbiya muassasalari tizimiga maktabgacha bolalar uyi, maktabgacha bolalar uyidagi guru?lar) bolalar bo?chalari kiradi.

Bu vazirlikka ?arashli maxsus maktabgacha muassasalarning ma?sadi tarbiyalanuvchilarni yordamchi maktabda o'?ishga tayyorlashdir. Shuning uchun maxsus bolalar bo?chasiga (bolalar uyi) 3-6 yoshdagi engil darajadagi a?li zaif bolalar (debil bolalar) ?abul ?ilinadi.

Bolalar uyiga etimlar, bo?chalarga ota-onasi bor bolalar ?abul ?ilinadi.

Muassasalarda turli mutaxassislar ishlaydilar: (vrachlar, oligofrenopedagoglar, tarbiyachilar). Ular bo?cha tarbiyalanuvchilarida mavjud bo'lgan nu?sonlarni korrektsiyalashga ?aratilgan tibbiy-pedagogik tadbirlar majmuini amalga oshiradilar.

Muassasalarning komplektlash tibbiy pedagogik komissiya tomonidan amalga oshiriladi.

So?li?ni sa?lash vazirligiga ?arashli maktabgacha tarbiya yoshdagi a?li zaif bolalar uchun muassasalar.

Bularga maxsus bolalar uyi va yaslilar: psixonevrologik sanatoriyalar. Maxsuslashtirilgan ksalxonalardagi bolalar bo'limlari kiradi.

Maxsus bolalar uylariga (tu?ilgandan to 3 – 4 yoshgacha) va yaslilarga (1 – 3 yoshgacha bolalar uchun) klinik ji?atdan murakkab bolalar gruppasi, ya'ni serebral falajning turli formalari, daun kasalligi. Epilepsiyaning o?ir formalar va gidrotsefaliyalar, oligofreniya (chu?ur a?li zaif bolalar) ?abul ?ilinadi.

Bunday muassasalarning asosiy vazifasi bolalarni davolash, so?lomlashtirish va rivojlantirishdir.

Muassasalarda turli mutaxassislar: vrach-pediatrlar, psixonevrologlar, logopedlar, ?amshiralar, tarbiyachilar me?nat ?iladilar.

Maktabgacha psixonevrologik sanatoriyalar msaxsus va uzo? va?t davolash kerak bo'lgan bolalarga xizmat ?iladi.

Sanatoriyalar talvasa ?uruji, tayanch ?arakat apparatida, endokrin va o?sil almashinuvida buzilishi bo’lgan, shuningdek xul?, me?nat (ish) ?ilish ?obiliyati buzilgan a?li zaif bolalar davolanadilar.
Sanatoriyalar davolanish markazi bo’lishiga ?aramay bolalar bu erda uzo? va?t bo’lishi (3-6 yoshgacha) tufayli ular rivojlanishidagi nu?sonlarni korrektsiyalashga ?aratilgan pedagogik ish olib boriladi. Ularda ko’nikmalar shakllantiriladi. Maktabda o’?ishga tayyorlanadi.
Maxsuslashtirilgan kasalxonalarning bolalar bo’limlari. Bu erga a?li zaif bolalar maxsus davolash kursini o’tish yoki diagnozni ani?lash uchun yuboriladi. Bolalarning kasalxonalarda bo’lish va?ti ?is?adir. Maxsuslashtirilgan kasalxonalarda bolalar ?is?a va?t bo’lishiga ?aramay bu erda ?am bolalarning psixik ?olatini yaxshilaydigan, rivojlantiradigan. Nut?ini va dunyo?arashini rivojlantiradigan kompleks tadbirlar o’tkaziladi.
Ijtimoiy – ta'minot vazirligiga ?arashli muassasalari maktabgacha tarbiya bolalar uchun.
Bunga maktabgacha bolalar uylari, aralash internatlardagi maktabgacha bo’limlar kiradi. Bu muassasalarga 4 dan 10 yoshgacha bo’lgan imbetsil – ?abul ?ilinadi. Muassasada bolalar umumiy ?olatiga ?arab gruppalarni yi?ish va?tida maktabgacha (4 yoshdan 7 yoshgacha) bolalar uchun tarbiya guru?iga va maktabda o’?ishga tayyorlov guru?larga ajratiladi. (8-10 yoshgacha) Imbetsil darajasidagi chu?ur a?li zaif bolalar Bilan maktabgacha tarbiya va tayyorlov guru?lardagi tarbiyaviy ishning asosiy ma?sadi ularning psixik va jismoniy nu?sonlarini kampensatsiya ?ilish va me?natga tayyorlashdir.
Maktabgacha yoshdagi bolalar maxsus muassasalariga saralashga ?uyidagilarga e'tibor beriladi: maxsus bo?chaga ?abul ?ilinadigan bolalar maktabgacha tarbiya yoshdagi a?li zaif bo’elishi: ijtimoiy va maishiy ji?atdan bolalar jamoasiga onson kirishib ketadigan: tengdoshlar jamoasida xavfsiz zarur elementlar bilimga ega bo’lishlari, unga ?aratilib so’zlagan nut?ni tushunishi va o’zini nut?i bo’lishi, shuningdek samatik ji?atdan so?lom bo’lishlari kerak.
Ma'lumki, bolaning psixik rivojlanishida asosiy rolni yashash sharoiti o’ynaydi. Unga bo?li? bolaning rivojlanishida bolalar jamoasi kata a?amiyatga ega. Jamoada, tengdoshlari bilan alo?a ?ilish or?ali bolaning bilm doirasi kengayadi, uning xarakteri va xul?i shakllanadi.
Ammo, bolalar jamoasining ta'siri nafa?atgina bola psixik jamoasida bo’lsagina samarali bo’ladi.
Bizga ma'lumki, agar a?li zaif bola normal rivojlanayotgan tengdoshlari jamoasiga tushib ?olsa, unda o’ziga ishonmaslik, atrofdagilarga befar? bo’lib ?oladi . Uning xarakter va xul?ida salbiy sifatlar paydo bo’ladi. Bundan tash?ari, pedagogik tomondan maktabgacha tarbiya yoshdagi a?li zaif bola nu?soniga befar? ?arash bu nu?sonlarni chu?urlashishiga olib keladi.
Maxsus bo?chaga ?abul ?ilinadigan bolalar maktabgacha tarbiya yoshida, ya'ni 3 yoshdan kichik emas – 6 yoshdan katta bo’lishlari kerak emas.
Ma'lumki, a?li zaif bola rivojlanishida normal bola rivojlanishidagi bos?ichlarni bosib o’tadi. (Troshin, L.S.V?gotskiy, J.I.Shif, S.Ya. Rubinshteyn) va bola o’sishi bilan uning psixik funktsiyalarida sifat o’zgarishlari yuz beradi. Shuning uchun

yasli yoshidagi a?li zaif bola bo?cha yoshidan a?li zaif boladan, bo?cha yoshidagi a?li zaif bola – maktab yoshidagi a?li zaif boladan far? ?iladi. Shu sababli ?abul ?ilingan yosh davrlari a?li zaif bolalar uchun ?am tegishli ?isoblanadi. A?li zaif bolaning ?ayoti, go'daklik. Yasli, bo?cha, maktab davrlariga bo'linadi.
Maxsus bo?chaga ?abul ?ilinadigan boolalar ijtimoiy-maishiy adaptatsiyaga ega bo'lishlari kerak.
Maxsus muassasaga ?abul ?ilingan a?li zaif kata bolalar jamoasini a'zosi bo'lib ?oladi. Jamoadagi ?ayot undan maishiy musta?illikni, o'z istak ?o?ishlarini, ?arakatlarini bosh?alarga moslashtirishni talab ?iladi.
Albatta, a?li zaif bola uchun bu talablar murakkab ?isoblanadi. Chunki a?li zaiflik bola rivojlanishidagi barcha tomonlarga, uning shaxsiga ta'sir ?iladi, uning ta'sirini bilish faoliyatida. ?issiy iroda va ?arakat doirasida, shuningdek jismoniy rivojlanishida namoyon bo'ladi. Bularning ?ammasi o'z navbatida maishiy malakalarni shakllanishiga to's?inlik ?iladi.
Maxsus bo?chalarga a?li zaif boolalar ko'pincha oilalardan kelishadi. Oilada uni doimo «baxtsiz", "kasal" deb ?isoblashardi, shuning uchun u ota-onasining alo?ida ?amxo'rlik ob'ekti bo'lib ?oladi. Unga kattalar tomonidan talablar ?o'yilmasligi a?li zaif bolaning egoist ?ilib ?o'yilishi mumkin. Maxsus bo?chaga ?abul ?ilinadigan bolalarga ?o'yiladigan talablarni 2 guru?ga – maishiy va sotsial (ijtitmoiy) bo'lish mumkin.
Maishiy talablarga ?uyidagilar kiradi:
1. Maxsus bo?chaga ?abul ?ilinadigan a?li zaif bolada motorika sa?langan bo'lishi lozim, ya'ni jismoniy rivojlanishida nu?sonlar bo'lishiga ?aramay a?li zaif bola musta?il ravishda predmetni olishi va ushlash, u bilan sodda manipulyatsiyalar ?ilishni bilishi, yaxshi yurishi, o'tirishi, yozishi, turishi, chaynashi, yutishni bilish kerak.
2. Maxsus bo?chaga ?abul ?ilinadigan bolalarda maishiy faoliyat shakllangan bo'lishi lozim.
Maxsus bolalar bo?chalarida guru?ni komplektlash.
Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida a?li zaif bolalarni guru?larga komplektlash turli xil yo'llarda olib boriladi. Xal? ta'limi vazirligiga ?arashli maxsus bolalar bo?chalariga a?li zaiflikning engil formasi bo'lgan debil darajadagi boolalarni ?abul ?ilish 2 asoslangan ?olda olib boriladi.
Yoshiga ?arab;
Maxsus bo?chada olgan bilim va tarbiyasiga asoslangan ?olda.
Guru?larni nomlash bir yil dastur bo'yicha o'?itilgandan so'ng ?o'yiladi.
Birinchi yil o'?itilayotgan guru?.
Ikki yil o'?itilayotgan guru?.
Uch yil o'?itilayotgan guru?.
?ar bir gruppaga fa?at bir xil yoshdagi bolalar ?abul ?ilinadi. Birinchi yil o'?itilayotgan guru?ga fa?at 5 yoshli boolalar ?abul ?ilinadi. Ikkinchi yil o'?itilayotgan gruppaga esa 5 yoki 6 yoshli bolalar ?abul ?ilinishi kerak. Bita guru?ga turli yoshdagi bolalarni ?abul ?ilishga yo'l ?o'yilmaslik kerak. ?ar bir guru?da 10-12 ta a?li zaif bola bo'ladi. Defektolog mash?ulot o'tayotgan guru? guru?chalarga bo'linadi. 1-guru?cha kuchli. 2-guru?cha kuchsiz ?isoblanib, 1 ta

guru?chada defektolog mash?ulot o'tayotganda, 2-guru?cha bilan tarbiyachi tarbiyaviy ishlarni olib boradi, so'eng guru?chalar almashtirilib defektolog 2-guru?cha bilan mash?ulotni davom ettiradi. 2 ta guru?chaga bo'lib o'?itishni asosiy ma?sadi a?li zaif bolalarni ta'limga muvaffa?iyatli tayyorlashdir. Shunday ?ilib, ?oida bo'yicha birinchi guru?chada dastur bo'yicha yaxshi o'zlashtiradigan bolalarni, ikkinchi guru?chada esa bo'shro? o'zlashtiruvchi bolalar bo'ladi. Guru?chalarni tashkil ?ilishga bir oy va?t ketadi (sentyabr oyi). Bu va?tda defektolog ?ar bir bolani mukammal o'rganadi va ?aysi guru?chaga borishini ani?laydi.
So?li?ni sa?lash vazirligiga ?arashli maxsus maktabgacha muassasalarda guru?larni komplektlash birmuncha bosh?acha bo'ladi, ya'ni bo?chaga ?abul ?ilingan bolalar guru?larga yoshi bo'yicha ta?simlanadi:
Kichik guru?;
O'rta guru?;
Katta guru?;
Tayyorlov guru?i.
?ar bir guru?da bolalar soni 16 tadan oshib ketsa, u guru?chalarga bo'linadi. ?ar bir guru?chada 10-12 ta bo'lishi kerak. Bolalarni guru?larga ajratishda asosan 3 variantdan foydalaniladi.
1. Yoshi ji?atdan ajratilgan guru?lar guru?chalarga a?liy nu?sonning ifodalanganligiga ko'ra ajratilgan (debil va imbetsil bolalar).
2. Yoshi ji?atdan ajratilgan gruppalar avval bolalar soni bir xil bo'lgan guru?chalarga, keyinchalik ularni a?liy nu?soniga ?arab pedagogik mash?ulotlar uchun ?ayta guru?lanadi.
3. Yoshi ji?atidan ajratilgan guru?lar pedagogik mash?ulotlar o'tish uchun kasallik klinikasiga ko'ra guru?chalarga ajratilgan.
Guru?dagi bolalar asosan intellektual nu?sonlariga ko'ra birlashadilar, bunday komplektlash muassasaning asosiy vazifasini samarali ?al etilishiga yordam beradi. Bo?chaning eng asosiy vazifasi bu a?li zaif bolalarni maktabga tayyorlashdir. Maxsus maktabgacha muassasa a?li zaif bolalar Bilan ishlashda boshlan?ich bos?ich ?isoblanadi. Bu erda ?ar xil darajadagi a?li zaif bolalar borligi uchun ular ?aysi muassasaga yuborilishiga ?arab o'sha muassasalar talablariga muvofi? ravishda maktabga tayyorlov ishlari olib boriladi.
A?li zaif bolalar uchun muassasalarni defferentsiatsiya ?ilish rivojlanishining spetsifik nu?soni bo'yicha, balki rivojlanishning asosiy nu?soniga ko'ra darajalariga ?arab olib boriladi:
A) Debil darajadagi bolalar uchun muassasa;
B) Imbetsil darajadagi bolalar uchun muassasalar.
Asosiy nu?sonning ko'rinishiga ?arab bolani guru?ga bo'lish maxsus bo?cha tarbiyalanuvchilarini maktabga differentsial tayyorlashga imkon beradi. Turli darajadagi a?li zaif bolalarni ta'lim – tarbiya dasturini ishlab chi?ishiga o'z va?tida keyinchalik bu bolalar ?anday muassasalarda o'?ishlari ?isobga olingan ?olda o'sha maktab dasturga bo?li? ?olda olib borilishi kerak. Bundan tash?ari bir xil rivojlanish darajasiga ?arab a?li zaif boolalarni bir gruppaga saralash ?ulaydir. Bu

esa pedagogning ishida ?ar xillikni (?iyinchilikni) oldini oladi. Uning ishini ma?sadga ?aratilgan va samarali bo'lishiga olib keladi.
Keyingi ikki (2-3) komplektlashtirish varianti esa pedagogni bolalar Bilan ish faoliyatini tashkil etishga nisbatan kamro? imkoniyat beradi. Bunday komplektlash pedagog ishini ?ar xillikka olib kelib a?li zaif bolalarni maktabga tayyorlov ishlarini ?iyinlashtiradi. Bo?cha yoshidagi a?li zaif bolalarni engil va o?ir darajalarini ajratib olishga ?ar doim ?am erishib bo'lmaydi. Ko'pincha bunday diagnostik ?iyinchiliklar kichik maktab yoshidagi a?li zaif bolalar gruppalarida kuzatiladi. ?ar xil yosh guru?larni guru?chalarga ?ayta guru?lashni ?ay tarzda amalga ?anday oshirilishni ko'rib chi?amiz.
1-kichik guru?, bunda bolalar soni kam bo'lib, u 12-14 ta bolani tashkil etadi. Bolalar muassasa sharoitida ta'lim tarbiya olish tajribasiga ega bo'lmaydilar. Ular juda kam narsa biladilar. Nut?lari esa rivojlanmagan bo'ladi. Bu gruppadagi bolalar faoliyati kam o'erganilgan. Gruppadagi bolalar sonining kamligi kattalar (shu gruppada ishlovchilar) sonning ko'pligi ishni individual tashkil ?ilishga imkoniyat yaratadi. Shuning uchun bu yosh gruppasini komplektlashda 3-variantdan foydalaniladi.
2-kichik gruppa oiladan kelgan bolalar ?isobidan ancha kengayadi. Bu gruppada bolalar soni ko'p bo'lib ularning bilim, ko'nikma va malakalari, ?ajmi ?am ?ar xil bo'ladi. Shuning uchun bu yosh guru?idagi bolalar 2 ta guru?chaga bo'linadi. Bu guru?chalarning birida avvalgi kichik gruppada ta'lim tarbiya olgan bolalar, 2-guru?chada ya'ni «diagnosttik" guru?da esa oiladan kelgan bolalar birlashtirilgan bo'ladi. ?ar 2 guru?chada ?am pedagogik mash?ulotlar o'tkazish uchun tarbiyalanuvchilar kichik-kichik guru?chalarga ?ayta guru?lanadi. Guru?chalarga bo'lish tarbiyalanuvchilar soniga ?arab emas, balki shu muassasalarda olgan ta'lim tarbiyasiga ?arab o'tkaziladi.
O'rta yosh gruppalarni komplektlash ?uyidagicha olib boriladi: oiladan kelgan bolalar diagnostik guru?chaga ajratiladi.
2-kichik gruppadan kelgan tarbiyalanuvchilar avval ilgari bo'lgan guru?chalarda bo'ladilar. Birinchi yarim yillikni oxiriga kelib esa asosiy nu?son ko'rinishiga ?arab bolalarni guru?chalarga ?aytadan ta?simlash imkoniyati yuzaga keladi. Shu va?tdan boshlab gruppada 2 ta (1-3) komplektlash variantiga amal ?ilinadi.
Katta yosh gruppalarni podgruppalarga komplektlash o'rta gruppadagidek bo'ladi. Oiladan kelgan bolalar uchun diagnostik guru?lar tashkil ?ilinadi. O'rta gruppadan kelgan bolalar avval ilgarigi guru?chalari bo'ladilar. Keyinchalik nu?sonlarini ifodalanish darajasiga ?arab ?aytadan guru?chalarga ajratiladi. Bu ?o'shimcha ?aytadan bo'lishning sababi shundaki, bolalar kata gruppaga kelgan va?tlarida ularning kasallik diagnozi yana bir bor ani?lanadi.
So?li?ni sa?lash vazirligining ?aroriga muvofi? maxsus muassasalarning tayyorlov gruppalariga a?li zaif bolalar ?abul ?ilinmaydi. Shuning uchun bu erda diagnostik guru?lar yo'?. O'?uv yilining boshida Yana bir marta kasallik diagnozi ani?lanadi: katta gruppalardan kelgan bolalar oxirga marta ?ayta guru?lanadi.
Yu?oridan aytilganlaridan ko'rinib turibdiki, bolalarni guru?chalarga bo'lish gruppani soniga, bolalarni o'rganish darajasiga maxsus bo?cha sharoitida ularning olgan ta'lim-tarbiya tajribalariga asoslangan ?olda olib boriladi.

TEKShIRISh SAVOLLARI:
1. Respublikamizda a?li zaif bolalar uchun maxsus maktabgacha tarbiya muassasalari tizimini bilish.
2. Xal? ta'limi vazirligiga va so?li?ni sa?lash vazirligiga ?arashli maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida guru?larni yi?ish ?anday far? ?iladi?
3. Xal? ta'limiga ?arashli maxsus maktabgacha tarbiya muassasasi guru?i uchun tarbiyachi va defektologlarning ish rejasini tuzing.

TAYaNCh TUShUNChALAR:
Tserebral falajlik – bosh miyaning ?arakat tizimining jaro?atlanishi.
Gidrotsefaliya – kala bo'shli?ida or?a miya suyu?ligining ko'p mi?dorda to'planishi natijasidagi kasallik.
Epilepsiya – tut?ano? – va?ti-va?ti bilan ?aytarilib turadigan tut?ano? tutish bilan namoyon bo'ladigan nerv psixik kasalligi.
Daun kasalligi – oligofreniyaning bir shakli bo'lib, bemorning o'ziga xos tash?i ko'rinishi bilan xarakterlanadi.

MAXSUS MAKTABGAChA TARBIYa MUASSASALARIDA A?LI ZAIF BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN KORREKTsIYaLASh, TARBIYaLASh IShLARINI TAShKIL ETISh

ADABIYoTLAR:
1. G.M. Guseva Metodicheskie razrabotki po osnovam spetsialnoy doshkolnoy pedagogiki dlya studentov –defektologov M. 1983.
2. A.A Kataeva., E.A. Strebleva Doshkolnaya oligofrenopedagogika M.. "Vlados" 1998.

Maxsus maktabgacha tarbiya muassasasida ta'limning mazmuni maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarning tarbiyalash va o'?itish dasturi bilan ani?lanadi. Dastur a?liy faoliyatning buzilish etakchi bo'lgan a?li zaif bola nu?sonning tuzilishi ?a?idagi mavjud tasavvurlarga asoslangan.
Maxsus maktabgacha ta'limning vazifalari normada rivojlanayotgan maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va o'?itish vazifalariga mos keladi. Shunga bo?li? maxsus maktabgacha tarbiya muassasalari dasturining barcha asosiy bo'limlari umumta'lim maktabgacha tarbiya muassasalari ddasturidagi bo'limlarga o'xshashdir.
Ammo, shuni ta'kidlash zarurki. Dasturning ?ar bir bo'limini mazmuni o'ziga xos xususiyatga ?am ega. Ta'lim mazmunini ani?lashda tarbiyalanuvchilarning rivojlanish sur'atining sekinlashganligi, jismoniy va psixik rivojlanishdagi nu?sonlar e'tiborga olinadi. Ish mazmuniga fa?atgina umumiy, yosh vazifalargina emas, balki korrektsiyalash vazifalari ?am kiritiladi. Shuning uchun umumta'lim

turidagi bolalar bo?chalarining dasturi mazmunini a?li zaif boolalar Bilan olib boriladigan mash?ulotlarga to'?ridan-to'?ri ko'chirib bo'lmaydi.
Frontal, individual mash?ulotlarni o'tkazish mazmunini ani?lashda pedagoglar va tarbiyachilar maxsus bolalar bo?chasi dasturiga asoslanib o'?uv yili, bolalarning rivojlanish darajasi va imkoniyatlarini e'tiborga olishlari lozim.
Individual mash?ulotlar mazmunini ani?lashga, tanlashga alo?ida a?amiyat berish lozim.
Debil darajasidagi a?li zaif bolaning nu?sonlarini tuzilishi mutaxassislar uchun yaxshi tanish bo'lsa ?am. ?ar bir individual ?olatda uning o'zgaruvchanligini esda tutish kerak. Masalan, bir bolada bilish faoliyatining etishmovchiliklari bilan birgalikda motorika buzilgan bo'ladi, bosh?asida – di??ati, ta?lid ?ilishi buzilgan, uchinchisida amaliy faoliyat shakllanmagan bo'ladi. Demak, birinchi bola Bilan ishlashda ?arakatni (yirik va mayda) rivojlantiruvchi mash?larni tanlash, ikkinchisi uchun ?ar bir mash?ulotga di??atni rivojlantiruvchi, bolani kattalarning ?arakatiga ta?lid ?ilishni o'rgatish, uchinchi bola bilan esa amaliy faoliyatni shakllantirish ishini etakchi ?ilish lozim.
Maxsus maktabgacha tarbiya muassasasidagi barcha tarbiyaviy-ta'lim ishlari kundalik ?ayot va mash?ulotlarda olib boriladi.
A?li zaif bolalar Bilan korrektsiyalash-tarbiyalash ishlarini tashkil etishda ?issiy i?limni, ya'ni ?ar bir bola kattalar tomonidan, birinchi navbatda tarbiyachilar va o'?ituvchi-defektologlar tomonidan o'zlariga me?r, di??at, ?amxo'rlik ?ilinayotganini sezishlari lozim.
Guru? pedagoglari – tarbiyachilar va o'?ituvchi-defektologlar bir-birlari bilan ya?in alo?ada bo'lib ishlashlari, ?ar bir bolaning tarbiyasiga bir xilda yondoshishlari kerak.
Gruppada pedagog xodimlar ishini tashkil etish.
10-12 ta bola bo'lgan guru?da 3 ta pedagog ishlaydi; ya'ni defektolog va 2 ta tarbiyachi. Ular a?li zaif bolalarni tarbiyalaydilar va bilim beradilar. Bu kasb egalari ishlarida ko'pincha umumiylik bo'lishi bilan birga ?ar birining vazifasi ?atiy ajratilgan. Defektolog guru?da asosiy pedagog ?isoblanadi. U programmani bosh?arishda javobgardir. U bolalar bilan individual va gruppali mash?ulot o'tkazadi, ota-onalarga masla?atlar, tarbiyachilarga metodik yordam beradi. Gruppaning barcha ?ujjatlarini bosh?aradi. Tarbiyachilar defektologning yordamchilari ?isoblanadi. U bolalarda gigienik va o'z-o'ziga xizmat ?ilish ko'nikmalarini ?osil ?ilish dastur talablariga javob beradi. Me?nat ta'limi, rasm chizish faoliyati bo'yicha guru? mash?ulotlarini o'tkazadi. Shuningdek kun tartibining ?amma vazifalarini o'tkazadi. Mash?ulotlardan tash?aridagi bolalar faoliyatini tashkil etadi. Defektolog va tarbiyachining bajaradigan ish vazifalari turlichadir. Biz shulardan bir variantini ko'rsatmo?chimiz:

№
Ish va?ti
Defektologning vazifasi
Tarbiyachining vazifasi

1.
730 - 800
-
Bolalarni tur?azish, gim-nastika o’yin.

2.
800 - 830
Mash?ulot o’tkazishga barcha kerakli narsalar tayyorlash
Ov?atlantirish, bolalarni mash?ulotga tayyorlash.

3.
900 - 920
Kollektitv mash?ulot o’tka-zish.
-

4.
920 - 1200
Individual mash?ulot o’tka-zish.
Bolalarni kiyintirish, sayrga olib chi?ish, ekskursiyalar tashkil etish. Kuzatish, o’yinlar, ochi? ?avoda bolalarni me?natga o’rgatish.

5.
1200 - 1230
Bolalarni kutib olish, ular-ni echinishiga yordam berish, o’yin o’tkazish, bolalarni tushki ov?atga tayyorlash.
Bolalarni echintirish, tushlikka tayyorgarlik.

6.
1230 -1330

1330 - 1400
Birgalikda ov?atlantirish va bolalarni uy?uga tayyorlash. Ertangi mash?ulotga kerakli narsalarni tayyorlash, guru? ?ujjatlari ustida ishlash. Ish rejasini tuzish. Bolalar uy?usini kuzatib turish. BOlalarni tushki uy?usi va?tida tarbiyachilar navbatchilikni almashtiradilar. Kelgan tarbiyachi keyingi ishlarni amalga oshirishga tayyorlanadi.

7.
1530 - 1550

-
Bolalarni tur?izadi. Bolalarni kechki choyga tayyorlaydi va uni o’tkazadi.

8.

1610 - 1635
-
Kollektiv mash?ulotlarni o’tkazadi

9.
1635 - 1700
-
Bolalarni kechki sayrga tayyorlash

10
1700 - 1830
-
Kechki sayrga chi?ish, o’yin tashkil etish, ochi? ?avoda bolalar me?nati.

11
1830 - 1900
-
Bolalarni kechki ov?atga tayyorlash.

12
1900 - 1930
-
Kechki ov?at

13
1930 - 1950
-
Bolalar Bilan tinch o’yin o’tkazish, ?ikoya ertaklar aytib berish.

14
1950 - 2000
-
Bolalarni kechki uy?uga tayyorlash.

15
2000
-
Kechki uy?u. KEchki uy?u.

Guru? defektoligi va tarbiyachisi ?at'iy reja asosida ish olib boradilar.
Barcha pedagogik tashkiliy ishlarni korrektsion yo’nalganligi bolani individual xususiyatlarini ?isobga olib plan tuziladi, ish formalari tanlanadi.
MAxsus bolalar bo?chasida xuddi ommaviy bo?chalardek gruppa ta'lim-tarbiyaviy ishlarni planlashtirish ?uyidagicha olib boriladi:
Yillik reja (dastur);

Kvartal reja;
?a?talik reja;
Kalendar reja.
Ta'lim – tarbiyaviy ishlarning asosiy vazifalari kvartal planda ochib beriladi.
Kvartal reja 3 oyga mo'ljallangan bo'ladi. Kvartal reja dastur asosida tuziladi va ?uyidagi bo'limlarni o'z ichiga oladi:
Chini?tirishga oid ishlar;
Maishiy xizmat;
Orientatsiya ishlari va nut? o'stirish;
Me?nat;
O'yin;
Bo'sh va?tlarda o'tkaziladigan ishlar, ya'ni: bayramlarni o'tkazish, ?o'?ircho? teatri ko'rsatish);
Logopedik tekshirishla
Kalendar rejada pedagogni ?ar kungi ishi yoritib boriladi. Guru?ning kalendar rejasini defektolog va tarbiyachi tuzadi.
Defektolog ?ar kungi mash?ulotlarni rejalashtiradi. ?ar kungi bolalar mash?ulotdan keyingi bolalar faoliyatini tashkil ?iladi. Tarbiyachiga metodik yordam ko'rsatadi. (tarbiyachining mash?ulotlariga ?atnashadi). Ota-onalarga masla?atli yordam beradi.
Tarbiyachi ?ar kungi sayr o'tkazish, ?o'l me?nati, rasm chizish mash?ulotlardan tash?ari bolalar faoliyatini tashkil etishni rejalashtiradi. Ota-onalar bilan ?aftada 2 marta ish olib boradi.
Reja ustida defektolog va tarbiyachi birgalikda ishlaydilar, ya'ni o'tgan ?aftaning yutu?i va kamchiliklarini mu?okama ?iladilar. ?aysi bola bilan nima ustida ?o'shimcha ishlash kerakligini birgalikda kelishib ?al etdilar. ?aysi ota-ona bilan gaplashish kerakligini o'zaro ?al etadilar.
Defektolog va tarbiyachining kalendar rejasini formasi.

№	?ar kungi ish mazmuni	?isobga olish
1	2	3

Tarbiyachining rejasida albatta «Ertalab", "Kech?urun" kabi kun va?tlari ko'rsatilishi kerak.
Bolalarni o'rganish, tekshirish.
Korrektsion – tarbiyaviy ishni to'?ri tashkil ?ilish uchun o'?ituvchi-defektolog va tarbiyachi bolani ?ar tomonlama o'rganadilar:
bolaning tash?i ko'rinishini;
motorikasini rivojlanishini xususiyatlari (yirik vam ayda), asosiy ?arakatlarini rivojlanishi;

bola faoliyatining barcha turlarining rivojlanish darajasi, predmetli o’yin, tasviriy san'at, me?nat faoliyati elementlarini (o’z-o’ziga xizmat ?ilish);
psixik rivojlanish darajasini: idrok, xotira, tafakkur, mi?dor ?a?idagi tasavvurlari darajasi:
bolaning o’zi va atrofdagilar ?a?idagi tasavvurlar darajasi;
nut?iy rivojlanish darajasi;
alo?a ?ilish xarakteri xususiyati va usuli (nut?iy, ishga dior, ishorali);
bolaning shaxsiy xususiyatlari: xul?i, xarakteri, a?lo?iy odatlari.

Bola ?a?idagi zarur ma'lumotlarni (bilimlarni) ?ar kungi kuzatishlardan olish mumkin. Bosh?alarini bilib olish uchun maxsus tashkil ?ilingan rejalashtirilgan kuzatishlardan foydalaniladi. Uchinchilarini fa?atgina individual tekshirish yordamida ani?lash mumkin.
Bolani individual tekshirishni defektolog olib boradi.
Bunday tekshirishning metodikasi va sxemasini ko’rib chi?amiz.
Individual mash?ulotlarda 1 – tanishish va?tidayo? defektolog bolaning tash?i ko’rinishiga di??atini jalb ?iladi, uning tash?i ko’rinishidagi (buzilishlar borligi va ularning kelib chi?ishi ?a?ida darak beradigan) ani?laydi, belgilaydi. MAsalan: bolaning boshini razmeri kichik yoki katta bo’lishi, ptoz (?ovo?larning tushganligi) yoki yarim ptoz, alalik. Maskaga o’xshash yuzning ifodasi, suniy iljayishi (gidrotsefaliya)
Agar bolaning ?ovo?i tushgan bo’lsa uning ko’rishi chegaralangan bo’ladi. Bu ?olatni mash?ulotlarda va kundalik ?ayotda ?isobga olish zarur.
Mimikasiz yuzli, sun'iy iljaygan bolalar alo?ida turdagi massajga mu?toj.
1-individual mash?ulotlardayo? o’?ituvchi-defektolog umumiy motorikasining ?olati va xarakteriga di??atini ?aratish, umumiy va mayda, ?arakatlarning korrektsiyasi, uning ma?sadga yo’naltirilganligi, sur'ati, impulsivligi va yoki rovonligi ikkala ?o’lning ?arakatini bir-biriga moslashganligi, ?aysi ?o’l bosh?aruvchiligini ani?laydi.
Bularning barchasi bolaning turli faoliyatida, shuningdek turli Amaliy vazifalarni bajarishda namoyon bo’ladi. Shuning uchun defektolog motorikaning ?olati ?a?idagi ma'lumotlarni butun tekshirish va?ti davomida belgilab boradi va fa?at oxiridagina o’zining kuzatishlarini ani?lab olish uchun maxsus vazifalar beradi.
Bolaning motorikasini rivojlanish xususiyatlarini barchasi individual rejada ?isobga olinishi kerak.
Birinchi navbatda barcha ish davomida bosh ?o’l ?isobga olinadi. A?li zaif bolalarda ba'zan ?aysi ?o’l bosh?aruvchiligi noani? bo’ladi. Bu ?olda o’ng ?o’lning ?arakatini bosh ?o’l sifatida faollashtirish lozim. Ammo chapa?aylarda bunday ?ilish mumkin emas.
Bola faoliyati sur'atini va uning mayda motorikasining imkoniyatini ?isobga olish lozim, tez sur'atini talab ?ilmasdan, balki kundalik mash?lar yordamida uni korrektsiya ?ilish kerak.
MAyda motorikaning rivojlanish darajasini ani?lash uchun vazifa sifatida mayda predmetlarni (tugmalarni) ?utichadan o?zi ingichka idishga solish, sterjenlarga

shariklarni yoki katta-kichikligini ?isobga olmasdan piramidalarni taxlashdan foydalanish mumkin.
O’?ituvchi defektolog bolaning predmet va o’yin faoliyatini ?olatini tekshiradi, Buning uchun u bola oldidagi stolga turli o’yincho?larni ?o’yadi va bolaga ularni o’ynashni taklif ?iladi va etarli va?t ajratadi.
Ma'lumki, a?li zaif bolalarda ?a?i?iy o’yin ?arakatlari bo’lmaydi, bola o’yincho?lar Bilan mos ?arakat ?ilish, ?andaydir predmetli ?arakatlarni bajarish yoki barcha o’yincho?lar bilan bir xil ?arakat ?ilish (manipulyatsiya)ni ko’rish zarur. Bola o’yincho?larni olmasa, pedagog ularni bittadan unga beradi va ular Bilan ?arakat ?ilishga chorlaydi.
So’ngra tasviriy faoliyat va ko’rish yasash faoliyatining rivojlanish darajasi ani?lanadi. Pedagog uchun bola predmetli rasm chizish ko’nikmasi mavjudligini ani?lash zarur. Buning uchun u bolaga ?o?oz, flomaster yoki yaxshi ochilgan, yumsho? ?alam berib birorta predmetning rasmini solish so’raladi. Bir oz va?t o’tgach bosh?a ?o?ozga birin-ketin uy, daraxt, odamning rasmini chizishni taklif ?iladi.
Ko’rish-yasash faoliyatini rivojlanish darajasini tekshirish uchun pedagog bolaning yonida 3 ta elementdan ?andaydir konstruktsiya ko’radi, bola esa uni ketidan ?aytadi. Bu vazifada pedagog bolada shaklni idrok ?ilish, fazoviy munosabatlar va ta?lid ?ilish malakasini tekshiradi. Agar bola ko’ra olmasa pedagog (ta?lid asosida) ko’rsatish ishorasi so’z ko’rsatmasidan foydalanishi mumkin. So’ngra pedagog psixik jarayonlarning rivojlanish darajasini – idrok, xotira, tafakkurini tekshiradi. Bu erda predmetli o’yin faoliyatitni tekshirishdagi maksimal erkin ?arakatlarni berishdan far?li, unga juda ani? vazifalar beriladi. Bunda bolaning ko’zi yonidan barcha orti?cha narsalar olib tashlanadi.
Rangni, shakl va kata-kichikligini idrok ?ilishni dastlab bolaning musta?il ?arakatlarida didaktik o’yincho?lar “pochta ?utichasi”, matryoshka, piramidka yordami bilan bola ?anday, ?aysi usullar yordamida: xaotik ravishda, kuchdan foydalanib va predmetlarning xususiyatlariga ?ech a?amiyat bermay (masalan “pochta ?utisining” dumalo? teshigiga kvadrat shaklni kkuch ishlatib solmo?chi yoki katta matryoshka uchstiga kichik matryoshkani kiydirmo?chi: ?anday ?arakat ?iladi; ongli ma?sadga yo’naltirilgan probalardan foydalanadimi?
Bolada bir butun obrazini, ?ismlarni butunga birlashtirish tasavvurlarini ?ir?ilgan rasmlarni taxlash yordamida tekshirish mumkin. Albatta, dastlab bolaga ?ir?ilgan 2 ?ismli rasm beriladi, shuningdek ular sodda, bolaga yaxshi tanish bo’lgan predmetli rasmlar bo’lishi lozim. Masalan: koptok, olma, so’ngra ?o’?ircho?, uycha rasmlari. ?o’?ircho?, uychaning tasvirlari konturli bo’lishi lozim, chunki rang fa?atgina yordamchi bo’lmay. Balki bolani chal?itishi mumkin.
Ko’rgazmali ?arakat tafakkurining rivojlanishi darajasini tafakkurning birinchi shakllaridan biri sifatida tekshirish uchun 2 ta didaktik o’yinlar beriladi: « Ayii?chaga koptokchani olib ber”. Pedagog bolani stolning bir tomoniga o’tkazadi, o’zi esa bosh?a tomoniga (bolaning ?arshisiga) ?o’lida ayi?chani ushlab o’tiradi. Bolaga ayi?cha u bilan o’ynamo?chi ekanligini aytib koptokchani oladi. “Ayi?cha koptokni bolaga dumalatadi” bola ayi?cha koptokchani bir-biriga dumalatib o’ynaydilar. So’ngra pedagog koptokchani olib shkafga ?o’yadi (bola polda turib

olaolmaydigan)yu Ayi?cha boladan koptokchani «berishni so'raydi" va pedagog bolaga shkafdan koptokchani olib berishni buyuradi. So'ngra pedagog bola ?arakatlarini (o'zi aytib bermasdan) kuzatadi. Bola stulchani olib, uni ustiga chi?ib shkafdan koptokchani olishni o'zi topishi lozim. Agarda bola uzo? va?t buni bajara olmasa, pedagog koptokchani o'zi oladi.

A?li zaif bolalar ko'pincha bunday turdagi vazifalarni musta?il bajara olmaydilar, chunki ular vazifaning shartini taxlil ?ilishni bilmaydilar (?o'lidan ob'ektgacha bo'lgan masofani chamalay olmaydilar) yoki yordamchi vosita zarurligini anglamaydilar. ("O'yincho?ni olib ber").

Bolada son tasavvurlarining rivojlanish darajasini ?am tekshirish lozim.

Avvalom bor bolaning ko'p predmetdan alo?ida predmetlarni ajrata olish, « 1ta va ko'p 2 ta", "3 ta"ni differentsiyalanishini tekshirish zarur.

Pedagog bola oldida 1 ?ism mayda predmetlarni (tugmacha ?o'yadi) va bolaning di??atini jalb ?ilib turib, 1 ta predmetni oladi. Bolaga ?am xudi shuni ?aytarishni buyuradi va ko'p predmetdan bola bittasini olib to'xtaydimi, yoki bittadan olishda davom etadimi, birdaniga bir nechtasini oladimi ?arab turadi. Bu vazifa «bittasini", "ko'pini", "ikkitasini", "uchtasi" ber deb ?aytariladi.

Bola ?a?ida to'la tasavvurga bo'lish uchun undan o'zi va o'ziga ya?in kishilar ?a?idagi tushunchalari ani?lanadi. O'zi ?a?idagi tasavvurlar o'zini odamlar orasidan ajratish, o'zini tosh oyna oldida, rasmda tanishdan boshlanadi. So'ngra ismi, necha yoshdaligi, uyida kimlar borligi, ota-onasining ismi so'raladi.

Birlamchi tekshirishda nut?ning rivojlanish darajasiga katta a?amiyat beriladi.

Nut?ni tekshirish bola Bilan dastlabki tanishish va?tdano? boshlandi. Bolaga o'yincho?larni o'ynashni taklif ?ilib defektolog bolaning so'z ko'rsatmalarini tushunishiga a?amiyat beradi. (O'tir, o'yna, ?o'?ircho?ni, mashinani, ayi?chani ol).

Nut?ni maxsus tekshirishda bolaning faol va passiv lu?atining ?ajmi, unda ot, fe'l, sifatlarning mavjudligi, ularni tushunishga a?amiyat beriladi.

Ota-onalar Bilan ishlash.

Avvalo shuni ta'kidlash lozimki ota-onalar tarbiya jarayonida faol ishtirok etishlari lozim. Bola Bilan olib boriladigan korrektsiyalash ishlarining natijasi ota-onalarning bolalarini ?anday tarbiyalashlariga bo?li?. Shuning uchu nota-onalar bilan olib boriladigan ishlar ma?sadga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Birinchi navbatda ota-onalarni, oilaning tuzilishini, ularni ma'lumoti, faoliyati turlarini, oiladagi munosabatlarini, oila a'zolarining bolaga bo'lgan munosabatlarini, ularning pedagogik savodxonlik darajasini o'rganish lozim.

Ota-onalarni o'rganishda defektolog va tarbiyachi ishtirok etadi. Olingan barcha ma'lumotlar (su?bat, anketalash natijalari) birgalikda mu?okama ?ilinadi.

Ota-onalar Bilan ish ikki yo'nalishda olib boriladi.

1. Pedagogik bilimlarni tashvi?ot ?ilish. Bu ish ota-onalar jamoasi bilan ishlash jarayonida amalga oshiriladi.

2. ?ar bir alo?ida oilada bola tarbiyasini to'?ri tashkil etish bo'yicha individual ish olib borish.

Pedagogik bilimlarni tashvi?ot ?ilish turli shakllarda – umumiy va guru?li ota-onalar majlislarida ularga bolalarning yosh xususiyatlari ?a?ida so'zlab beriladi (ma'ruza o'?iladi, su?batlar o'tkaziladi), korrektsion-tarbiyaviy ish vazifalari bilan

tanishtitriladi, bolaga bo?chada va oilada ?o’yiladigan talabalarning darajasi ani?lanadi.
Ota-onalar bolalar faoliyatining ma?sulotlari, rasmlar, yasamalar applikatsiyalar va ?okazolar Bilan tanishtiriladi. Buning uchun bolalar ishlarining ko’rgazmasi tashkil ?ilinadi. Ularning ishlari taxlil va mu?okama ?ilinadi.
Bunda fa?atgina yaxshi bajarilgan ishlarnigina ko’rsatishgsha ?arakat ?ilish noto’?ridir. Bolaning ?a?i?iy imkoniyatlari va ta'lim jarayonining dinamikasini ko’rsatish mu?imdir.
Ota-onalarni defektolog va tarbiyachining mash?ulotlarini kuzatishlarini ?am yo’lga ?o’yish zarurdir.
Pedagogik tashvi?otning mu?im shakllaridan biri-bolalar bayramlaridir. Bolalar bayramlarini kuzatish ota-onalarni korrektsiyalash-tarbiyalash ishlarining natijalarigina bilan tanishtirmay, balki ularga kuchli ijobiy ?islar baxsh etadi, bolalar muassasasiga ishonigsh va ?urmat ?islarini paydo ?iladi.
?ar bir guru?da ota-onalar uchun burchak tashkil ?ilinadi.

TEKShIRISh SAVOLLARI:
1.O’?ituvchi defektolog va tarbiyachi frontal mash?ulotlari mazmunini ani?lash tanlash ?anday amalga oshiriladi?
2. Individual mash?ulotlar mazmunini ani?lashda o’?ituvchi defektolog nimalarga asoslanadi?
3. Bolalarni tekshirish ?anday tashkil ?ilinadi?
4.O’?ituvchi defektolog va tarbiyachining ishining bo?li?ligi nimada?
Chi?araman keyin. 5. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasasida ota-onalar Bilan olib boriladigan ishlarni tavsiflab bering.

TAYaNCh TUShUNChALAR:
Ptoz – ?ovo?larning tushishi
Asosiy ?arakatlar yurish, yugurish, emaklash, sakrash.

MAKTABGAChA YoShDAGI A?LI ZAIF BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN KORREKTsION – TARBIYaVIY ISh TAMOYILLARI, ULARNI TAShKIL ETISh ShAKLLARI VA METODLARI.

A?li zaif bolalarni tarbiyalash va o’?itishda ?o’llaniladigan metodlar.
Mash?ulotlarning tuzilish tamoyillari.
Ta'limda o?zaki, ko’rgazmali va amaliy metodlarning uy?unlashuvi.

ADABIYoTLAR:
Doshkolnaya oligofrenopedagogika. A.A.Kataeva, E.A.Streblyova Moskva, “Vlados”, 1998.
Davidova S.I. Vo`polnenie umstvenno otstalo`mi detmi doshkolnogo vozrasta zadaniy podrajaniyu, obraztsu i slovesnoy instruktsii (Defektologiya) 1972 №2

G.M.Guseva. Metodicheskie razrabotki po osnovam spetsialnoy doshkolnoy pedagogiki dlya studentov defektologov M. 1983.

Maktabgacha oligofrenopedagogika a?li zaif bolalarni tarbiyalash va ta'lim berish, ularning musta?il faoliyatlarini tashkil etish ma?sadida turli metodlardan foydalanadi. Maxsus pedagogika metodlari umumiy maktabgacha pedagogikada ?o’llaniladigan metodlariga o’xshashdir. Ammo maxsus maktabgacha tarbiya muassasasining korrektsion-tarbiyaviy vazifalariga va a?li zaif bolalarning rivojlanish xususiyatlariga bo?li? metodlar to’ldiriladi, o’zgartiriladi.
Bolaga ta'sir etish shakli bo’yicha metodlar o?zaki va ko’rgazmali bo’ladi. Ularning barchasi maxsus maktabgacha tarbiyada ?o’llaniladi. O?zaki va ko’rgazmali metodlar Amaliy metodlar bilan uy?unlashtiriladi.
O?zaki metodlarga ko’rsatma, ?ikoya ?ilish , su?bat, ma'lumot berish, ?odisani tasvirlash va bosh?alar kiradi.
Ko’rgazma metodlar kuzatish, predmetlar va tevarak-atrofdagi ?odisalarni tekshirish (ko’rish, taktil, eshitish or?ali), ya'ni bolanig ?issiy tajribasini tashkil etishni o’z ichiga oladi.
Amaliy metodlar bola faoliyatini tashkil etishning turli usullarini (amaliy va bilim topshiri?lari, didaktik o’yinlarni tashkil etish va ?okazo) mujassamlaydi.
Umumiy pedagogikadagidek maktabgacha oligofrenopedagogikada ?am yu?orida ko’rsatilgan metodlarning birortasi ?am alo?ida ?o’llanilmaydi. Ularning barchasi birgalikda ?o’llaniladi. Tarbiya va ta'limning ?ar bir bos?ichida metodlarning nisbati bolalarning rivojlanish darajasi va pedagog va tarbiyachi oldida turgan vazifalardan kelib chi?adi.
Mash?ulotlarning tuzilish tamoyillari.
Maxsus maktabgacha muassasalarida ta'limning o’ziga xosligi fa?atgina o?zaki, ko’rgazmali va amaliy metodlarning ?aynday ?o’llanilishigagina emas, balki o’?uv jarayonining tashkil etilishiga ?am bo?li?dir.
Mash?ulotlarning tuzilishi tamoyillarini ko’rib chi?amiz. Ma'lumki, ta'limning boshlanishida a?li zaif bolalarning di??ati tar?o?, ?is?a va?tli bo’lib, fa?at predmetning tash?i ko’rinishiga ?aratiladi. Demak, bu va?tdagi mash?ulotlarning tuzilish tamoyillaridan biri bo’lib, faoliyat turini tez-tez o’zgartirish xizmat ?iladi, chunki ob'ektlar va faoliyat turini o’zgartirishda bolaning di??ati tortiladi va bu mash?ulotni samarali davom ettirishga imkon beradi. Asta-sekin ?ar bir faoliyat turiga ajratiladigan va?t ko’paytirilib, faoliyat turlari esa kamaya boradi.
Maxsus bolalar bo?chalarida mash?ulotlarning tuzilish tamoyillaridan yana biri – dastur materialining takrorlanishidir . A?li zaif bolalarga normal intelekdagi bolalarga ?araganda juda ko’p takrorlash zarurdir. Mash?ulotlar shunday tarzda tuzilish lozimki, topshiri?larni takrorlash yangi ?olatlarda va yangi predmetlarda o’tkazilishi kerak. Bu bolalarda mash?ulotlarga nisbatan ?izi?ishining yo’?olishini oldini oladi, ikkinchidan bolalarda egallangan bilimlarni yangi ob'ekt va ?olatlarga ko’chirishni shakllantirishga yordam beradi. Shu asosda bolalarda predmetlar va ?odisalar ?a?idagi umumlashgan tasavvurlar paydo bo’ladi. Shu tarzda mash?ulotlarning tuzilish tamoyillardan navbatdagisi – egallangan bilimlarni bosh?a materialga ko’chirishni ta'minlash tamoyilidir. O’?itishning dastlabki

yo'llarida mash?ulotlarni to'?ri tashkil etishni mu?im sharti mash?ulotlarning o'yin shaklida bo'lishidir. Va?t o'tishi bilan bolalarda faoliyatning o'ziga, so'ngra bilishga ?izi?ishning shakllanishi mash?ulotlarning o'yin shaklidagilarini kamaytirib borishga imkon beradi.
?ar bir tamoyilni batafsil ko'rib chi?amiz.
1. Faoliyat turlarini o'zgartirish.
Ta'limning birinchi yilida a?li zaif bolalar (5 yoshdagi) bir predmetga yoki birorta faoliyatga di??atlarini 5 minutdan orti? va?t ?arata olmaydilar. Shuning uchun bolalar ko'zdan kechirayotgan predmet yoki ?arakat ?ar 5 minutda o'zgartirilib turilishi lozim. Tayyorlov davrida bunday o'zgarish deyarli ?ar 3 minutda o'tkazilish ma?sadga muvofi?. Demak, mash?ulot 15 minut davom etsa u avval 5 keyinchalik esa 3 faoliyat turini o'z ichiga oladi. III-IV o'?uv yillarida mash?ulotlarning va?ti o'zaytiriladi – bir mash?ulot 30-35 minutgacha davom etadi. Bu va?tga kelib korrektsion-tarbiyaviy ishlar to'?ri tashkil etilganda bolalarning di??atini ancha tur?un, ixtiyoriy bo'lib ?oladi. Bolalar bir faoliyat turi Bilan ancha uzo?ro? va?t (7-10 minut) shu?uullanishlari, bunda bolalarga berilagn topshiri?lar ?izi?arli, fikrlashga doir, nut?iy xarakterga ega bo'lishi kerak. Bosh?a ?ollarda, masalan topshiri?lar o'yin, Amaliy faoliyat bilan bo?langan bo'lsa bir faoliyat turiga bolalarni 10-15 minutgacha jalb etish mumkin.
Bu erda faoliyat turini kamro? o'zgartirish, mash?ulot 2-3 xil turli topshiri?lardan tuzilishi mumkin.
?uyidagi namunani ko'rib chi?amiz:
1. O'?uv yili. Elementlar matematik tasavvurlarni shakllantirish bo'yicha mash?ulot.
Dastur bo'yicha mazmuni: 1. Ta?lid bo'yicha bir turdagi predmetlar guru?idan «Bitta" va "Ko'p"ni ajratishga o'rgatish. 2. Bolalarni predmetlarni kata-kichikligi bo'yicha ajratishga o'rgatish. (kata-kichik).
1. Ta?lid bo'yicha bir turdagi predmetlardan bitta predmetni ajratish. "Archa ekamiz" o'yini. ?ar bir bola oldiga panischada 5 ta archa ?o'yiladi. Pedagogda ?am 5 ta archa va teshiklari bo'lgan ?uticha bo'ladi. Pedagog bolalarga «Archa ekamiz" deydi. Bita archani oladi va ?utining teshigiga ti?adi. So'ngra "Men ?anday bajargan bo'lsam, shunday ?ilinglar" deydi. Bosh?a archani oladi va ko'taradi. Bolalar ?am xudi shu ?arakatni bajaradilar. Pedagog bolalarning barchasi bittadan archani olganliklarini tekshiradi. So'ngra bolalar navbat Bilan ?o'shimcha teshigiga archani ti?ib "archa ekadilar" (5 minut).
"?o'zi?orin sher" o'yini. Polga 10-12 ta ?o'zi?orin ?o'yiladi. Pedagog savatchani olib unga 4-5 ta ?o'zi?orin soladi. Bolalarga savtchada ?o'zi?orin ko'pligini ko'rsatadi. 2 ta bolani cha?irib ularga savatchalar beradi va ?olgan ?o'zi?orinlarni terishini taklif etadi. ?ar bir savtchada bir necha – "ko'p" ?o'zi?orinlar to'planadi (3 minut).
2. Pedagogning ?arakatiga ta?lid ?ilib ikki tuzilmali matryoshkalarni yi?ish. Bolalar stollarida ikki tuzilmali matryoshkalar bo'ladi. Pedagog o'zidagi matryoshkani ochib ichidan kichkinasini oladi. Bolalar ta?lif bo'yicha xudi shunday ?iladilar. Pedagog bolalar bilan birgalikda kichkina matryoshkani ko'rib chi?adi va "kichkina matryoshka" deydi. So'ngra bolalar pedagoga ta?lid ?ilib

kichik matryoshkani kattasining ichiga soladilar va kattasini yopadilar. Pedagog bolalarning di??atini endi bolalarning ?o'lida kata matryoshkaligiga tortadi. (4 minut).
3. "Matryoshkalarni mashinada uchirish" o'yini. Pedagog ochi? kuzovli mashinani olib bolalarga matryoshkalar uchishni istayotganliklarini aytadi. O'zining ?o'lidagi matryoshkani kuzovga ?o'yadi, bolalar ta?lid ?ilib matryoshkalarini ?o'yadilar va mashinada uchiradilar. Pedagog bolalarning di??atini mashinada bir necha *- «ko'p" matryoshkaligiga ?aratadi. (3 minut).

2. Dastur materialining takrorlanishi.
3. Egallangan bilimlar, ma'lumotlarni ?arakat usullarini bosh?a ?olatga ko'chirishni shakllantirish.

Dastur materialining takrorlanishini bir tomondan uni o'zlashtirishni va musta?kamlashni ta'minlashini ikkinchi tomondan. Ularni bosh?a ?olatga ko'chira olinishi elementar matematik tasavvurlar materialida ko'rish mumkin.
Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish bo'yicha dasturda 1 o'?uv yilida «katta kichiklik" bo'limida bolalarni predmetlarning katta kichikligiga ?arab ajratishga o'rgatish talabi mavjud.
Dastlab a?li zaif bolalarda predmetlarni kata kichikligiga ?arab ajratish didaktik o'yincho?lar bilan ?arakatda va predmetli – o'yin faoliyatida shakllantiriladi. Avval bolaga shunday topshiri?lar beriladiki, u predmetlarni kata kichikligini e'tiborga olishi lozim bo'ladi. Masalan, bir mash?ulotda bolalar matryoshkani yi?ishga o'rganadilar (avval 2 tuzilmali, so'ngra 3 tuzilmali), keyingisida katta va kichik ?utilarga mos ?op?o?larni tanlab yopish va ?okazo. Bunday barcha topshiri?lar shunday printsipda asoslanganki kata kichiklikni e'tiborga olinmasa natijaga erishilmaydi. A?li zaif bolalar avval predmetlarni, shakllarni, teshiklarni. ?utilarni ?op?o?larni katta kichikligini faxmlay olmaydilar, topshiri?ni kuch ishlatib bajarishga ?arakat ?iladilar, Ular sinash yo'li bilan ?arakat ?ilishni, bunday topshiri?ni bajarish usulini bilmaydilar. Pedagog bolaga avval eng birinchi usulni uni sinab ko'rishga o'rgatadi. Sinash (proba) bolani predmetning kata kichikligini ajratishga olib keladi. Musta?il izlanishga undaydi. Asta-sekin bolalar bir topshiri?dan ikkinchisiga o'tib ongli ravishda sinab ko'rishga o'rgana boradilar, bu usulni bir topshiri?dan ikkinchisiga o'tkazishni, ?arakatlar jarayonida kata kichiklikni faxmlashni bilib oladildar. Shunday ?ilib, kata kichiklikni ajratishga ?aratilgan turli topshiri?lar bolalarda mash?ulotlarga nisbatan ?izi?ish uy?otadi, bolalarning predmetlarni katta kichikligi bo'yicha far?lanishi ?a?idagi tasavvurlarini musta?kamlaydi va kengaytiradi, ularni umumlpashtirishga yordam beradi va shunday ?ilib ?osil ?ilingan tasavvurlarni bir ob'ekt va ?olatdan bosh?asiga o'tkazishni ta'minlaydi.
O'YIN ShAKLI.
O'yin shakli bolalarni mash?ulotlarga jalb etishga, ularda topshiri?larga nisbatan ijobiy ?islarni ?osil bo'lishiga yordam beradi. Ammo a?li zaif bolalar Bilan ishlashda mash?ulotni o'yin shaklida o'tkazish ayni?sa birinchi o'?uv yilida etarli bo'lmaydi. Ularga o'yin topshiri?ini berish lozim. Bu nima? Tasavvur ?ilamizki,

pedagog mash?ulot o’tkazyapti, mash?ullotning ma?sadi bolalarni predmetlarning va ularning tasvirlarini o’xshatishga o’rgatishdir. Bu topshiri? – bilish. O’?uv topshiri?idir, bolalarda esa ?ali na bilimga ?izi?ish na o’?uv faoliyati shakllanmagan. Bu topshiri? fa?at pedagog uchundir. Bolalarga esa bosh?a topshiri? – o’yin topshiri?i beriladi. Topshiri? shunday tuzilishi lozimki uni bajarish jarayonida bola predmetni uning tasviri Bilan o’xshatishni o’rganishi lozim. Masalan, bolalarga «O’z o’rningni top” o’yini taklif ?ilinadi. Bolalarga o’yincho?lar beriladi, ?ator ?ilib ?o’yilgan stulchalarda esa ularning rasmlari ?o’yiladi. Bolalar o’zlarining ?o’lidagi o’yincho?lari Bilan xonada o’ynaydilar, childirma chalinganda marshirovka ?iladilar. “O’z rasmingni top” signali berilganda bolalar stulchalarga ?arab yuguradilar. ?ar bir bola ?o’lidagi o’yincho? rasmi ?o’yilgan stulchaga o’tirish lozim. Shu tarzda bolaning vazifasi o’z o’rnini topishi. O’yincho?ning rasmi esa ma?sadga erishish vositasi bo’lib xizmat ?iladi. Shunday ?ilib pedagog va tarbiyachining ma?sadi bir, bolalarda esa ma?sad bosh?a.. Ammo bolalarga shunday o’yin topshiri?i taklif ?ilinishi lozimki, unda o’yin natijasiga erishish dastur materialini o’zlashtirishga olib keladi.

Korrektsion ta'limda o?zaki, ko’rgazmali
va amaliy metodlarning uy?unlashuvi.

A?li zaif bolalarning rivojlanishi xususiyatlarini ko’rib chi??anda biz ularda nut?ning kechikib shakllanishini va ko’pchilik a?li zaif bolalarning maktabgacha tarbiya muassasalariga ?abul ?ilinish va?tida nut?i deyarli rivojlanmagan bo’lishi ?a?ida to’xtab o’tgan Edik. Bu demakki, o’?itishning dastlabki bos?ichlarida nut? ijtimoiy tajribalarni – bilim, tevarak – atrof ?a?idagi ma'lumotlarni ?arakat usullarini bolaga berishning asosiy vositasi, ko’nikma va malakalarga o’rgatish vositasi bo’lib xizmat ?ila olmaydi. Demak, a?li zaif bolalarga ta'lim berishning dastlabki yillarida o?zaki metodlar etakchi metod bo’la olmaydi. Lekin buni o?zaki metodlar ta'limdan chi?arib tashlanishi lozim degani emas. Aksincha ulardan albatta foydalanish lozim. Mu?imi ulardan to’?ri foydalanish kerak.
Ta'limning dastlabki bos?ichlarida nut? ?anday rollarni bajaradi?
Avvalo, nut? bolalarning di??atini yi?adi. Ularning faoliyatni shakllantiradi, mash?ulotda bosh?aradi. O?zaki shakldа pedagog va tarbiyachilar bolpalar oldiga topshiri?lar vazifalar faoliyat ma?sadini ?o’yadilar. MAsh?ulot, o’yin, mash?lar davomida kattalar bolalarning faoliyatini borishini erishilgan natijalarni ta'kidlab boradilar. Bolalar olgan tajribalarni umumlashtiradilar.
Bu davrda korrektsion-tarbiyaviy ishning asosini ko’rgazma va Amaliy metodlar tashkil etadi. Ammo bu erda ?am ish juda murakkab bo’ladi.
Buni tushuntirish uchun Yana bir bor maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlariga e'tibormizni ?aratishimiz lozim.
Ma'lumki, a?li zaif bolalarda psixik rivojlanishining buzilishlari, tizimli xarakter kasb etadi. Ularda fa?atgina nut?ning rivojlanishi or?ada ?olmay, balki idrok, tafakkur, faoliyatning rivojlanishi ?am or?ada ?oladi.
Ko’rgazmali metodlardan foydalanish uchun idrok ma'lum darajada rivojlangan bo’lishi lozim. Bola di??atini etarli darajada predmetga ?arata olishi, uni ko’zdan

kechirishi, xususiyatlarini va munosabatini ajrata olishi, predmet va ?arakatlarni rasmlarda taniy olishi kerak. Bularning barchasi a?li zaif bolalarda maktabgacha tarbiya yoshining boshlanishiga kelib ?am shakllanmay ?olgan bo’ladi. Bu pedagoglarni ta'limning ko’rgazmali vositalarini tanlashda e?tiyotkorlik va ani?lik Bilan ?arakt ?ilishlarini talab etadi.
A?li zaif bolalarning di??ati ixtiyorsiz, tar?o? bo’lganligi sababli mash?ulot va?tida bolalarning ko’zi ostida fa?atgiga Ushbu mash?ulot uchun lozim bo’lgan predmetlargina bo’lishi lozim. Orti?chalari ularning di??atini tar?atadi. Eng yaxshisi, bolalarning di??ati 1-2 tagina predmetlarga ?aratilishi lozim. Shuni aytib o’tish kerakki, Ushbu predmetlar yirik, rangli bo’lishi talab etiladi.
O’?itishning 1- yilida ko’rgazma materiali sifatida rasmlardan e?tiyotkorlik Bilan foydalanish tavsiya etiladi. ChUnki a?li zaif bolalar ko’pincha predmetlarni tasvirda taniy olmaydilar, ayni?sa ?anday ?arakatlar tasvirlanganligini tushunmaydilar, rasmdagi yuz ifodasini va ishoralarni esa umuman tushunmaydilar.
Ta'limda rasmlardan noto’?ri foydalanish bolalarning dastur materialini formal ravishda o’zlashtirishga, xususan predmetlarni va ?arakatlarni ifodalaydigan so’zlarni tushunmaslikka olib keladi. Ko’pincha bolalar bir rasmda predmetning nomini bilib olib, o’sha predmetni bosh?a rasmda nomlay olmaydilar yoki real predmetni uning tasviriga moslab olmaydilar. Rasmlardagi ?arakat nomlarini eslab ?olib, ularni Yangi ?olatlarga, real ?ayotga tatbi? eta olmaydilar.
Rasmlardan ko’rgazma vositasi sifatida foydalanishdan avval bolalarni tasvirni idrok etishga, ularni real predmetlarga. ?arakatlarga. ?olatlarga moslashtirishga maxsus o’rgatish zarur.
A?li zaif bolalar uchun xarakterli bo’lgan idrok etishning sekinligi ?arakatlanuvchi tasvirlarni – kino va teleko’rsatuvlarni to’la idrok to’s?inlik ?iladi.
Bolalar ko’pincha tasvirlanayotgan vi?ea-?odisalarning ketma-ketligini kuzatishga ulgurmaydilar, mu?im joylarini o’tkazib yuboriladilar. Shuning uchun Ushbu metodlar ?am idrokni tayyorlash bo’yicha maxsus ish bilan bo?lanishi lozim.
A?li zaif bolalarni o’?itishdagi dastlabki davrda Amaliy metodlardan foydalanish bolalarning faoliyatini va bolalar tajribasini tashkil etish ma?sadga muvofi?dir. Amaliy metodlarni ?o’llashning namunasi sifatida yu?orida yoritib o’tilgan «katta kichiklik” ?a?idagi tasavvurlarni shakllantirish bo’yicha ishlarni keltirish mumkin. Ta'limning tashkil ?ilishda bolaga ijtimoiy tajribani berish usullarini to’?ri tanlash mu?im a?amiyatga egadir. Bunday usullar-o?zaki tasvirlash yoki so’z ko’rsatmasi, ko’rsatish (ta?lid) namuna, ishorali ko’rsatma, bolani kata odam bilan birgalikdagi ?arakatlaridir.
Bolaga ijtimoiy tajribani o’rgatish usullari o’rtasidagi munosabatlar faol bo’lib, ular doimo bir – birini o’rnini olib turishi lozim. Masalan, namuna bo’yicha ?arakat ?ila oladigan bolani ta?lid ?ilishda, musta?il ?arakat ?ila oladigan bolani namunada ushlab o’tirish kerak emas. Shu Bilan birga bola ?arakatni so’z ko’rsatmasi bo’yicha bajara olmasa namuna bo’yicha, zarur bo’lganda, ta?lid ?ilishga o’tish mumkin va ?okazo. Shuni ?am ta'kidlab o’tish zarurki, bolalar turli topshiri?larni turlicha bajaradilar. Bu topshiri?ning murakkabligi va bolaning Ushbu faoliyat bilan tanishligi darajasiga bo?li?.

Shuni eslatib o’tish lozimki, ko’rgazmali va amliy metodlar albatta nut? Bilan – so’z ko’rsatmasi, topshiri?ni o?zaki tushuntirish, o?zaki tasvirlash bilan birga ?o’llanilishi, ammo nut? asta sekinlik bilan kiritilishi zarur.

TEKShIRISh SAVOLLARI:
1. Ta'lim metodlarini bolaga ta'sir shaklida tavsiflab bering (o?zaki, ko’rgazmali, amaliy).
2. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida mash?ulotlarning tuzilishining asosiy taomyillari ?a?ida so’zlab bering.
3. Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarni o’?itishda o?zaki, ko’rgazmali va amaliy metodlarning uy?unligi ?a?ida so’zlab bering.
4. Maxsus bolalar bo?chasida I-II o’?uv yilida nut? ?anday rolni bajaradi?

TAYaNCh TUShUNChALAR:
Tamoyil –
Metod –
MAKTABGAChA YoShDAGI A?LI ZAIF BOLALARNI JISMONIY JI?ATDAN
TARBIYaLASh.

ADABIYoTLAR:
Vavilova E.N. Razvivayte u doshkolnikov lovkost, silu vo`noslivost. M. 1981.
Doshkolnaya oligofrenopedagogika M. «Vlados», 1998

Jismoniy tarbiya deganda bolalar organizmini tizimli ravishda musta?kamlash , jismoniy chini?tirish tushuniladi.
Maktabgacha yoshda jismoniy tarbiya alo?ida a?amiyatga ega bo’lib, u birinchidan. Bolalar organizmining jismoniy rivojlanishi yaxshi tashkil etilgan sharoitdagina vujudga keladi. Ikkinchidan, jismoniy o’sish bola organizmiga. psixikasiga va umuman kamolatiga o’z ta'sirini ko’rsatadi.
Uchinchidan, o’sayotgan bola organizmi kasallikka ?arshi kurashishda ancha ojizdir, shuning uchun bolaning so?li?ini doimo sa?lash zarur. Jismoniy tarbiya jarayonida tarbiyaning bosh?a masalalari ?am ?al ?ilinadi.
Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarni jismoniy ji?atdan tarbiyalash vazifalariga bolalarni so?li?ini sa?lash. Ularning organizmlarini chini?tirish. ?arakatlarini rivojlantirish, madaniy-gigienik malakalarini tarbiyalash kiradi.
Maxsus bolalar bo?chasi madaniy ji?atdan namuna, toza va saramjom bo’lishi kerak. Uchastka maydonchasi ?ar tomonlama yaxshi ji?ozlangan bo’lishi lozim.
Jismoniy tarbiyani amalga oshirishda bola organizmiga ta'sir etuvchi turli vositalar kompleksidan foydalanadi. Bu esa bolalar bo?chasining konkret shart-sharoitlariga bo?li?dir va ular ?uyidagilardan iborat:
1) bino, uchastka va ulardagi asbob anjom va ji?ozlar gigienasi;
2) bolalar bo?chasida va oilada to’?ri tashkil etilgan kun tartibi;
3) bolalarni yoshiga muvofi? ov?atlantirish;

4) madaniy – gigienie malaka va odatlarini shakllantirish va ularga rioya ?ilish;
5) gimnastika va ?arakatli o’yinlar;
6) bola organizmini chini?tirishda ?uyosh, ?avo va suvdan to’?ri foydalanish.
Bo?chada ?ar bir guru? uchun xonalar ajratiladi. Bolalar ko’p va?tlarini shu guru? xonasida o’tkazadilar. Shuning uchun ?am gruppa xonalarning katta kichikligi bolalarning erkin ?arakat ?ila olish va sof ?avo bilan nafas olish imkonini beradigan darajada katta, yoru?, ?uru? issi? bo’lishi kerak.
Bolalar so?li?ini sa?lash, ularni to’?ri ov?atlanishiga va bolalar bo?chasining sanitar-gigienik a?voliga vrach-pediatr javobgardir. Vrachning ishida bolalar kasalliklari Bilan kurashish katta o’rinni egallaydi. Bolalar bo?chasi vrachining ishi kasallikning oldini olish va davolash bilangina chegaralanmaydi. U bolalarning jismoniy tara??iyotlarini ?am kuzatib boradi. VA?ti bilan bolalar vrach nazoratidan o’tkazib turish, ularning jismoniy ?olatlari ?a?ida ob'ektiv xulosalar chi?arish bolalarning tara??iyot dinamikalarini ani?lash imkonini beradi.
Vrach va tarbiyachi bolalar bo?chasining ozodaligini, ov?atlarning xil iva sifatini nazorat ?iladilar. Bolalarda organizmni chini?tirish va ?arakatlarini o’stirish masalalarini ?al ?ilishda vrach doimiy masla?atchidir. Ayrim bolalar organizmi to’?ri o’sish uchun ?o’shimcha mash?larga mu?toj bo’ladi. BUnday ?olda vrachning masla?atlari va ko’rsatmalari juda zarurdir.
Vrachga kata yordamni meditsina ?amshiralari ko’rsatadilar. Ular bolalar bo?chasining sanitar – gigienik a?volini kuzatadilar, vrach ko’rsatmalarini bajaradilar, bolalarga 1-tibbiy yordamni ko’rsatadilar. Meditsina xizmatchilari maxsus mash?ulotlarni uyushtirishda asosiy rol o’ynaydilar. Mash?ulotlar asosan bolalarni jismoniy rivojlanishida, jismoniy ?arakatlarini takomillashida a?amiyat kasb etadi.
A?li zaif bolalarning a?voli asosan markaziy nerv tizimining organik jaro?atlanishi natijasida fiziologik, morfologik, bioximik o’zgarishlarning yuzaga kelishi Bilan namoyon bo’ladi. Bular bolaning o’zini yomon ?is ?ilishi, organizmning umumiy kuchsizlanish, tez charchashi, nevroz ?olatlarini yuzaga kelishi Bilan ifodalanadi. A?li zaif bolalarda o?ir organik buzilishlar, ayrim tizimlar, ichki organizmlarning zaiflashishiga olib keladi. Bu esa bolalarning jismoniy ji?atdan rivojlanishiga salbiy ta'sir ko’rsatadi. Ularning o’sishi va rivojlanishi susayadi, umurt?a po?onasi, ko’krak ?afasining deformatsiyasi kuzatiladi. Ayrim bolalarda nafas olish tizimining rivojlanishi susayadi. Ko’pchilik bolalar o?iz bilan nafas oladilar, bu yu?ori nafas olish yo’llarini kasallanishiga olib keladi. Tuberkulyoz kasalligini paydo bo’lishi va rivojlanishi uchun sharoit yaratadi.
A?li zaif bolalarning yurak-?on tomir tizimlarida ?am bir ?ator o’zgarishlar kuzatiladi. Bunday bolalarda umumiy ?olsizlik, tez charchash kabilar kuzatiladi. Bolalar orasida tu?ma yurak kasali bo’lgan bolalar ?am uchrab turadi. Maxsus bolalar bo?chasida tarbiyalanayotgan bolalar orasida ko’rish, eshitish, sezish analizatorlarida nu?sonlari bo’lgpan bolalar ?am uchrab turadi. Maxsus bolalar bo?chasida bolalar so?li?ini yanada yaxshilash uchun turli davolovchi ishlar olib boriladi.
Massaj va davolash gimnastikasi maxsus bolalar bo?chasida davolash ishlari bo’yicha asosiy vazifa bo’lib ?isoblanadi. Davolash gimnastikasi 1 ?aftada 2 marta

olib boriladi. Bolalar ?ar tomonlama so?lom o'sishda ov?atlanish mu?im rol o'ynaydi. Maxsus bolalar bo?chasida to'?ri ov?atlanishga rioya ?ilinadi. Ayrim bolalar kasalliklari tufayli dietali ov?at iste'mol ?iladilar. Bunga esa tarbiyachilar a?amiyat berishlari lozim.
A?li zaif bolalar jismoniy tarbiyasining asosiy tomoni madaniy-gigienik vazifalarni to'?ri tashkil etish, bunda shaxsni kamol topishida gigienik malaka va odatda umumiy tarbiya madaniyatini rivojlanishiga asos bo'ladi.
Maxsus bolalar bo?chasi dasturi madaniy-gigienik malakalarini tashkil ?ilish vazifalari oldindan ko'zda tutiladi:
Badan tozaligiga rioya ?ilish. ?ojatxonadan madaniy foydalanish.
Ov?atlanish madaniyati. Stol atrofida o'zini to'?ri tutish. Ov?atlanish asboblaridan to'?ri foydalanish. Ov?atni to'?ri chaynash. Do'stlariga ?ala?it bermaslik. Berilgan yordam uchun minnatdorchilik bildirish.
Shaxsiy kiyimlarini avaylash, ulardan to'?ri foydalanish malakasini tarbiyalash.
Maxsus bolalar bo?chasida jismoniy tarbiya ishlari bolalarning individual xususiyatlari ?isobga olingan ?olda tashkil etiladi. Buning uchun tibbiy-pedagogik ish tashkil etiladi.
Individual mash?ulotlarida pedagog butun di??atini bolaga ?aratadi. Individual mash?ulotlar bola motorikasining rivojlanishiga ?aratilgan bo'lib ?uyidagi reja asoisda olib boradi:
?o'llarni umumbirlashtirish uchun mash?lar.
?o'l muskullarini rivojlantirio'sh uchun mash?lar.
Maishiy motorik malakalarni rivojlantirish uchun mash?lar. (palto, ko'ylakning tugmasini ta?ish, echish. Stoldagi kitob va daftar yi?ishtirib olish).
Individual mash?ulotlar bolalarda yo'? bo'lgan sifatlarni tarbiyalashga yordam beradi.
1. Mash?ulotga ?izi?ish uy?otish, bolaning yaxshi ko'rgan o'yincho?lari bilan o'ynash.
2. Fikrlash di??atini tarbiyalashga yo'naltirilgan mash?lar.
A) predmetli rasmlar bilan ishlash.
B) doska bilan ishlash. Doskaga yozilganga bolani ?aratish, tasvirlangan predmetlarni to'?ri aytish.
V) Eshitish va ko'rish di??atini tarbiyalash: bola biror ertakni so'zlab beradi, bola eshitib turib shakllar orasidan kerakligini topadi va zarur ketma-ketlikda joylashtiradi.
Shunday mash?larni tizimli ravishda o'tkazib borish maxsus bolalar bo?chasida korrektsion-tarbiyaviy ishning samarali bo'lishning shartlaridan biridir.
A?li zaif bolada u yoki bu malakaning shakllanish jarayoni ?iyinchilik Bilan o'tadi va uzo? va?t talab etadi. Shuning uchun u alo?ida bos?ichlarga bo'linishi mumkin.
Jismoniy tarbiyaning umum ?abul ?ilingan metodlarini maxsus ish usullari Bilan bo?lab olib borish, individual va guru?li mash?ulotlarni to'?ri uy?unlashtirish a?li zaif bolalarning jismoniy tarbiyasini samarali bo'lishiga yordam beradi.

TEKShIRISh SAVOLLARI:
1. Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarning jismoniy tarbiyasining

vositalari nimalardan iborat?
2. Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalar bilan ishlashda ?anday umumpedagogik vositalar va jismoniy tarbiya metodlari ?o'llaniladi?
3. Maktabgacha 1shdagi a?li zaif bolalarning jismoniy tarbiyasining maxsus vositalari va metodlarini ko'rsating.
4. Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarda madaniy gigienik malakalarni shakllantirish xususiyatlari ?a?ida so'zlab bering.

TAYaNCh TUShUNChALAR:
1. ?imoya – pedagogik kun tartibi – bolalarning nerv tizimining toli?ishini oldini olishdagi tadbirlar.
2. Me?nat terapiyasi – me?nat yordamida davolash

7-MA'RUZA. MAKTABGAChA YoShDAGI A?LI ZAIF BOLALARNING A?LIY TARBIYaSI

DARS REJASI:

1. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasasida a?liy tarbiyaning maxsus vazifalari.
2. Idrok va tasavvurlarni rivojlantirish.
3. Tafakkurni shakllantirish.
4. A?li zaif bolalar nut?ini rivojlantirish.

ADABIYoTLAR.

1. Augene D.Y. Rechevoe obshenie umsvenno otstalo`x detey doshkolnogo vozrasta.G`G`Defektologiya – 1987 - № 4 76-80 betlar.
2. P.Yusupova. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. Toshkent "O'?ituvchi" 1993.
3. Morozova N.G. Formirovanie poznavatelno`x interesov u detey doshkolnogo vozrasta s otkloneniyami v razvitie. Sb. Osobennosti razvitiya i vospitaniya detey doshkolnogo vozrasta s nedostatkami sluxa i intellekta. Pod.red. Ya.P.Noskovoy – Moskva 1984 -65 – 73 s.
4. Umstvennoe vospitaniya detey doshkolnogo vozrasta. Pod.red. N.P.Poddyakova. F.A.Soxina. – Moskva – 1988

A?liy tarbiya maxsus maktabgacha tarbiya muassasasi ishning eng mu?im, shu Bilan birga eng murakkab tomonidir.
A?li zaif bolalarda bosh miyaning organik jaro?atlanishi natijasida bilish faoliyati va nut?i tur?un buzilgan bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalar kattalarning su?batlari mazmunini ertaklarning mazmunini yaxshi tushunmaydilar. Zarur ko'rsatmalarni tushunmaganliklari sababli o'yinlarda ishtirok eta olmaydilar. Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarning tasavvurlari kamba?al, parcha tarzda bo'ladi.

Eshitish va ko’rgazmali tasavvurlarning kamba?alligi, o’yin tajribasining juda chegaralanganligi,nut?ning ravon rivojlanmaganligi o’z navbatida tafakkurning rivojlanishga salbiy ta'sir ko’rsatadi. Maktabgacha a?li zaif bolalarning ko’rsatib o’tilgan xususiyatlari maxsus maktabgacha tarbiya muassasasida a?liy tarbiyaning vazifalari ani?lab beradi.
Bolalarning a?liy tarbiyasi ular tomonidan bilim va fikrlash faoliyati usullarini egallab olishdangina iborat bo’lmasdan, balki shaxsning ma'lum sifatlarini shakllantirishdan ?am iboratdir.
Bolalarni a?liy ji?atdan tarbiyalash kattalar Bilan mulo?atda bo’lish, tengdoshlari bilan o’ynash va tizimli ta'lim jarayonida amalga oshiriladi.
A?li zaif bolalarni a?liy ji?atdan tarbiyalash bo’yicha korrektsion – tarbiyaviy ishlar bolalarda di??atni va xotirani rivojlantirishga idrok, tafakkur va di??atni shakllantirishga ?aratiladi. Bu ish maktabgacha tarbiya muassasasida – kundalik ?ayotda tevarak – atrof bilan tanishishda barcha bolalar faoliyatini shakllantirish jarayonida va nut? o’stirish, oddiy matematik tasavvurlarni shakllantirish mash?ulotlarda, o’yinga o’rgatish, tasviriy faoliyat, o’z-o’ziga xizmat ?ilish malakalarini shakllantirishda amalga oshiriladi.

DI??ATNI VA XOTIRANI RIVOJLANTIRISh.

Di??at va eslab ?olish – bolalar tomonidan bilim va ko’nikmalarini muvaffa?iyatli o’zlashtirib olishni ta'minlaydigan shartlaridan biri. Shuning uchun bolaning kattalar Bilan ?issiy alo?asini rivojlantirish bilan birga o’?itishning dastlabki davridano? di??at va eslab ?olishni shakllantiruvchi mash?ulotlar (o’yin va mash?lar) zarur.
Ko’rish di??atini rivojlantirishda fazoda predmetlarni joyini o’zgartirishi bo’yicha o’yinlar kata a?amiyatga ega. Joyini o’zgartirish sekin, bolalar ?arakatini kuzata oladigan tarzda o’tkazilishi lozim. Bunda ?o’?ircho? teatridan foydalanish mumkin. Masalan, bolalarga sich?on mushukdan ?anday bekinishini ko’rsatsa bo’ladi Kech?urun «Soyalar teatri”dan foydalanish mumkin. Bolalar predmetlarni ularning ko’zlari oldida (o’ngida) siljishini kuzatishni o’rganib olganlaridan so’ng bolaning ko’zidan berkitilgan predmetlarini siljishga o’tish mumkin. “Ku-ku” o’yini o’tkaziladi: ?o’n?iro? avval shirma ustida ko’rinadi, so’ngra undan o’ngda, yana shirma ustida, yana undan o’ng tomonda ko’rinadi (ekranda ?o’?ircho? bir yo’lni takrorlaydi). Bolalar, uni kuzatib yu?orida, o’ng tomonda paydo bo’lishini kutishlari lozim. Ammo a?li zaif bolalarda unday bo’lmaydi. A?li zaif bolalar ekran ortidagi ?o’n?iro?ning yo’lini tasavvur ?ila olmaydilar, shuning uchun ?o’n?iro? bo’lganidan keyin o’sha tomonga ?aratadilar. Bolalarda kuzatib turishga ?izi?ish uy?otish uchun ikkinchi-uchinchi mash?ulotlarda bolalarda ?o’n?iro? ?ozir ?aerda ko’rishini ko’rsatish so’raladi. Bolalar ko’rsatganlaridan so’ng ?o’n?iro? ko’rinadi va ularning taxminlarini tasdi?laydi (yoki rad etadi). So’ngra pedagog bolalarga ?o’n?iro?ning ekran or?asida ?anday ?arakat ?ilishini ko’rsatadi. Buning uchun bolalar ekran or?asiga o’tadilar. So’ngra bolalar o’z joylariga ?aytadilar va o’yin davom etadi.

Ko’rish di??ati bolalar o’yincho?larining ?o’yilgan joylarini eslab ?olishlari lozim bo’lgan o’yinlarda ?am rivojlantiriladi.
Ikkinchi o’?uv yilida asta sekin bola foydalanadigan, ishlatadigan predmetlar soni ko’paytirilib boriladi. Mash?ulotlarga predmetlarning berkitilmagan joyini eslab ?olish bo’yicha o’yinlar kiritiladi. Avval cheklangan joyda, so’ngra guru? xonasida o’tkaziladi. A?li zaif bolalar xonada chamaly olmaydilar – nigo?lari tushagn predmetlarnigina ko’radilar, ?idirib topishni bilmaydilar.
Ikkinchi yilning oxiriga kelib bolalarda ixtiyoriy di??at shakllangan bo’lishi lozim. Ammo ixtiyoriy di??atni rivojlantirish bo’yicha ishlar keyinchalik ?am tugallanmay, o’z shaklini o’zgartiradi va bosh?a turdagi mash?ulotlar va mash?lar bilan birikib ketadi.
Di??atni rivojlantirish mash?ulotlarda eslab ?olishni rivojlantirish, ixtiyoriy di??atni shakllantirish Bilan chambarchas bo?lanadi. A?li zaif bola maktabgacha tarbiya muassasasiga kelganda unda ixtiyoriy di??at shakllanmagan bo’ladi – u ongli ravishda o’z irodasi bilan unga berilgan dastur materialni eslab ?ola olmaydi. Bu bola ?ech narsani eslab ?olmaydi degani emas, bola ixtiyorsiz ravishda unga taassurot uy?otganlarini eslab ?oladi. E?tiyoriy eslab ?olishni bolada o’akllantirishi lozim. Buning uchun bolalar bilan esda sa?lab ?olish asta sekin murakkablashib boradigan didaktik o’yinlar o’tkaziladi.
Birinchi o’?uv yilida «O’yincho?ingni top”, “Nima o’zgardi?”, “Nima etishmaydi?” o’yinlar o’tkaziladi. Asta-sekin di??at va eslab ?olishni rivojlantirish uchun o’tkaziladigan o’yinlar murakkablashtirilib boriladi.

IDROKNI VA TASAVVURNI RIVOJLANTIRISh.

Maktabgacha tarbiya yoshda bilish faoliyatining asosi sezib bilish – idrok va ko’rgazmali tafakkur ?isoblanadi. Sezib bilishni rivojlantirish bilan barcha maktabgacha tarbiya muassasalari maxsus shu?ullanishlari lozim. Shuning uchun a?li zaif bolalar uchun maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida sezib bilishni rivojlantirish Bilan bo?li? bo’lgan ko’pgina vazifalar ommaviy maktabgacha tarbiya muassasasining vazifalari bilan mos keladi. Ammo, maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida a?li zaif bolalarning idroki va ko’rgazmali tafakkurining rivojlanishidagi nu?sonlarni korrektsiyalash va kompensatsiyalash Bilan bo?li? maxsus vazifalar ?am ?al ?ilinadi.
Bolalarda atrof dunyo ?a?idagi tasavvurlar va idrokning to’li? bo’lishi uchun ularni shakllantirish va rivojlantirish bo’yicha maxsus ishlar olib borilishi lozim. Bolani ko’rib chi?ish, ushlab ko’rish, eshitishga va ?okazolarga o’rgatish, ya'ni unda pertseptiv ?arakatlarni shakllantirish kerak. Shuningdek bolani ranglarni, shakllarni, tovushlarning munosabatini ani?lashga o’rgatish lozim. Buning uchun bola o’lchovlarni bilish kerak. Insoniyat tarixi davrida umum?abul ?ilingan o’lchovlar, etalonlar ishlab chi?ilgan. Ular bilan idrokning natijalari ta??oslanadi, solishtiriladi.
Bular geometrik shakllar, kattaliklar shkalasi, o?irlik o’lchovlari tovushlar baladligi ?atori, ranglar spektri, ona tilidagi fonemalar tizimidir. Idrokni shakllantirish jarayonida ushbu sensor etalonlarning tizimini o’zlashtirib olishni ta'minlash zarur.

Tajribalar shuni ko’rsatadiki a?li zaif bolalar faoliyatlarida idrokning ularda mavjud imkoniyatlaridan musta?il ravishda foydalana olmaydilar. Bularni ?am a?li zaif bolalarga o’rgatish lozim.
Idrok etish jarayonida bolada ko’rish, eshitish, ?arakat, ushlab ko’rib sezish, ta'm bilish obrazlari asta-sekin shakllana boradi. Bu va?tda ta'limning mu?im vazifasi bolada ?osil bo’lgan tasavvurlarni so’z Bilan o’z va?tida va to’?ri bo?lashdir. Agarda odrazlar so’z Bilan musta?kamlangan bo’lsa bunday tasavvurlar ani?, tur?un bo’ladi.
A?li zaif bolalarda bilamizki idrokning rivojlanishi or?ada ?olgan bo’ladi. Shuning uchun birinchi, maxsus korrektsion vazifa rivojlantirishni iloji boricha erta boshlashni ta'minlashdir.
A?li zaif bolalarda idrokning rivojlanishini or?ada ?olishi Bilan birgalikda idrokning sekin sur'atda rivojlanishi kuzatiladi. Demak, ikkinchi vazifa idrokning rivojlanish sur'atini tezlashtirish jadallashtirishdir.
Nu?sonli rivojlanish – or?ada ?olish va turli buzilishlar bilan xarakterlanadi. Demak, bir ?olatda – korrektsiyalash, bosh?a ?olatda kompensatsiyalash.
A?li zaif bolalarda idrok va tasavvurlarni rivojlantirish samarali bo’lishi uchun maxsus metodikalarni ?o’llash lozim.
Avvalo ta'limning o?zaki va ko’rgazmali metodlarini to’?ri birgalikda ?o’llash zarur.
Idrokni rivojlantirish bo’yicha ishlarning mu?im yo’nalishlaridan biri predmetning butun obrazini ?osil ?ilishdir.
A?li zaif bolalar predmetlarning alo?ida xususiyatlarinigina emas, balki predmetlarni bir butunligini ?am, etarlicha ani?, to’?ri idrok ?ila olmaydilar.
Ta'limning boshlanishida bolalan ko’pincha kerakli predmetni bosh?alari orasidan ajrata olmaydilar.
Ajratish va predmetni butunligicha idrok etishga o’rgatish ta'limning dastlabki davridano? boshlanadi. Bunda di??atni, predmetlar Bilan ?arakat ?ilishga ta?lid ?ilishni, eslab ?olishni rivojlantirishga ?aratilgan o’yin va mash?lardan foydalaniladi. Bunday o’yin va mash?larda bolalar alo?ida predmetlarni ajratishga, ularning joylashishlarini kuzatishga bosh?a predmetlar orasida ajratishga o’rganadilar.
PRedmetning butun obrazini ?osil ?ilishga ?ismlardan shakllarni yi?ish yordam beradi. Masalan, kartondan ?ir?ilgan uychalarni ?o’zi?orinlarni yi?iladigan mashina mamoletlarni yi?ish.
Butun obrazni shakllantirishda bolaning tasviriy faoliyati kata rol o’ynaydi. (applikatsiya, rasm chizish, yasash). Ammo, shuni ta'kidlash lozimki bolaning idroki past darajada bo’lganda tasviriy faoliyatning o’zi ?am ?ali shakllanmagan bo’ladi va idrokning rivojlanishiga yordam bera olmaydi.
Idrokning va tasavvurlarning rivojlanishi faoliyatining rivojlanishi Bilan chambarchas bo?li?. Bunday bo?lanish ikki tomonlama bo’lib, bir tomondan ?ar bir faoliyat idrokning ma'lum darajada rivojlanmaganligida shakllanadi. Bosh?a tomondan esa idrokning o’zi faoliyat jarayonida rivojlanadi. Masalan, maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolada predmetning rasmini chizish chizi?

shakllanmagan. Buning asosiy sababi – idrokning past darajada rivojlanmaganligidir.
A?li zaif bolalarda maktabgacha tarbiya muassasalariga ?abul ?ilinayotgan davrda idrok va tasavvurning yi?ilgan (yo'naltirilgan) obrazlari deyarli mavjud bo'lmaydi. Albatta, predmetlarning obrazlari bo'lmasdan nimani chizib bo'ladi? Ammo, bosh?a tomondan, dastlabki obrazlar shakllanganda predmetlarni rasmini chizish imkoni tu?iladi, rasm chizish jarayonida idrok va tasavvurlar yanada rivojlanadi – obrazlar musta?kamlanadi, ani?lanadi, umumlashtiriladi. Predmetlarni ko'zdan kechirish ancha ongli tarzda bo'ladi, chunki bolada ma?sad, ya'ni predmetlarning rasmini chizish uchun uni ko'rib chi?ish ma?sadi paydo bo'ladi.

TAFAKKURNI ShAKLLANTIRISh.

Maktabgacha tarbiya yoshda tafakkurning uch shakli: ko'rgazma – ?aarkat, ko'rgazma obrazli va so'z – manti? shakllari o'zaro alo?ada bo'ladi.
Tafakkurning ushbu shakllari dunyoni bilishning yagona jarayonini ?osil ?iladi. Bilish faoliyatiga nut? ?o'shiladi. Nut? ?arakat tajribasini uzatish vositasi sifatida xizmat ?iladi va tafakkurning turli shakllarini rivojlanishining turli davrlarida nut?ning funktsiyalari o'zgarib boradi.
Ko'rgazma – ?arakatli tafakkur insonning yangi sharoit va amaliy muammoli topshiri?ni echishning yangi usuli bilan to'?nashganda paydo bo'ladi. Bunday turdagi topshiri?larga bola butun bolalik davrida – maishiy va o'yin vaziyatlarida (?olatlarida) duch keladi.
Ko'rgazma ?arakatli tafakkurning mu?im xususiyati shuki, ?olatni o'zgartirish usuli bo'lib Amaliy ?arakat xizmat ?iladi va u sinab ko'rish (proba) metodi bilan amalga oshiriladi.
Oddiy ko'rgazma – obrazli tafakkur (?arakatning ichki rejasi) u yoki bu vazifani echishda predmetlarning ani? obrazlari bilan ish ko'rmo? ?obiliyati deb ko'riladi.
A?li zaif bolalarda ko'rgazma – ?arakatli tafakkurning rivojlanishda o'ziga xos xususiyatlar namoyon bo'ladi. A?li zaif bolalarda ko'rgazma – ?arakatli tafakkurning rivojlanishi or?ali ?oladi. A?li zaif bolalar predmet *- asboblar bilan ?arakat ?ilishlarining ?ar kungi tajribalarini musta?il umumlashtira olmaydilar. Shuning uchun a?li zaif bolalarda umum?abul ?ilingan ?urollardan foydalanishni talab etadigan anglash bos?ichi rivojlanmagan bo'ladi. A?li zaif bolalar noto'?ri ?arakatlar variantini tashlamay noto'?ri ?arakatlarni takrorlaydilar. A?li zaif bolalarda ?a?i?iy sinab ko'ruvchi ?arakatlar bo'lmaydi va Amaliy vazifalarni echishda nut?dan foydalanmaydilar. Amaliy ?arakatlar va ularni so'z belgilari o'rtasidagi alo?a etarlicha bo'lmaydi. Nut? tashkil etuvchi va bosh?aruvchilik vazifasini bajaradi.
A?li zaif bolalarda ko'rgazmali-?arakat tafakkurini shakllantirish asosiga muammoli Amaliy vazifa va vaziyatlarda musta?il orientirovkani rivojlantirish kiritilishi lozim.
Buning uchun ?uyidagilar lozim:
Ko'rgazma ?arakatli tafakkurni rivojlantirish uchun manba barpo etish: Amaliy va o'yin topshiri?larini bajarish jarayonida ma?sadga yo'naltirilgan predmet – ?urolli

faoliyatni shakllantirish, yordamchi predmetlar va ?urollar ?a?ida umumlashgan tasavvurlarni shakllantirish, bolalarni muammoli amaliy vaziyatlar bilan tanishtirish, ushbu vaziyatlarni ta?lil ?ilish malakalarini shakllantirish va predmetlardan foydalanishga o’rgatish.
Muammoli Amaliy vazifalar sharoitida orientirovka usullarini shakllantirish va uni bajarish usullari. Ko’rgazmali – ?arakatli vazifalar echishning asosiy metodi sifatida sinab ko’rish metodlarini shakllantirish.
Muammoli – Amaliy topshiri?larni bajarish jarayoniga nut?ni ?o’shish.
Ko’rgazma – ?arakatli tafakkur asosida ko’rgazma obrazli tafakkur shakllanadi. Avvalo, shuni esda tutish kerakki, ko’rgazma – obrazli tafakkurda sinab ko’rishning imkoni yo’?, bola vazifani bajarishning to’?ri yo’lini tasavvur etish lozim. Buning uchun bolada ani? va ravshan obraz – tasavvurlar shakllangan bo’lishi kerak: bola ma?sadni tafakkur ?ila olishi lozim – masalan, koptok juda yu?orida turibdi – unga ?o’l bilan etishning iloji yo’?, kichik stulchaga chi?ib ?am etib bo’lmaydi. Bola predmetlarni fazoda ko’chishini – katta stulni shkafning yoniga surishi va unga chi?ib koptokni olishi tasavvur ?ila olishi kerak. Bola ko’rish usuli Bilan ko’rgazma – ?arakatli topshiri?larni echar ekan, barcha ?arakat bos?ichlarini ani? belgilab olmaguncha binoda ko’rib chamalashga o’ta olmaydi. Belgilab olish esa ko’rgazma – ?arakatli vazifalarni echish jarayoniga nut? ?o’shilganda sodir bo’ladi. Shunday ?ilib, ko’rgazma – obrazli tafakkurning shakllantirishga zamin bo’lib orientirovkali – tad?i?ot faoliyatining ma'lum rivolanishi darajasi va ko’rgazmali ?arakat vazifalarini echishga nut?ning ?o’shilish darajasi xizmat ?iladi.
Manti?iy tafakkur elementlarini shakllantirishda a?li zaif bolalarni predmetlarni klassifikatsiya ?ilishga o’rgatish mu?im yo’nalishlardandir. Klassifikatsiyani rivojlantirmay turib tushunchalarni shakllantirib bo’lmaydi. Shuning uchun u bolalarda fikrlashni paydo bo’lishida zarur manba ?isoblanadi.

A?liy tarbiyada atrof borli? ?a?idagi bilimlarning roli.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning a?liy tarbiyasi fa?atgina bilish jarayonlarini – idrok, tasavvur, tafakkurining rivojlanishidan iboratgina bo’lmasdan, balki uning mazmuniga bolalarda ma'lum ?ajmdagi bilimlarni shakllantirish ?am kiradi. Bu bilimlar bolalarga atrof ?ayotda moslashishga, elementar munosabatlarni va o’zaro alo?adorlikni tushunishga imkon beradi.
A?li zaif bolalarda atrof Dune ?a?idagi bilim va tasavvurlarining stixiyali ravishda to’planishi a?liy rivojlanishning manbai bo’la olmaydi. Shuning uchun a?li zaif bola bilimlarini egallashda ta'lim etakchi rol o’ynaydi. Ta'lim a?li zaif bola o’zlashtirib olgan bilimlarini tizimlaydi va bolaning a?liy rivojlanishi uchun yordam beradi.
Pedagog va tarbiyachilar maktabgacha tarbiya muassasasida butun ?ayot va faoliyat jarayonida bolalarga tevarak atrof ?a?idagi bilimlarni beradilar. Bu jarayonda alo?ida rolni mash?ulotlar, kuzatishlar va maxsus tashkil etilgan bolalar faoliyati o’ynaydi.

?ar bir mash?ulot turi va ?ar bir faoliyat turi bolaning a?liy rivojlanishga o’zining alo?ida ?issasini ?o’shadi.
Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish mash?ulotlari bolalarning bilimlari tizimigsha va shuningdek bilish jarayoniga ijobiy ta'sir etib, ularni rivojlantiradi.
Matematik tasavvurlarni rivojlantirish asosida maktabgacha yoshdagi bolalar predmetlar o’rtasidagi son va sifat munosabatlarini bilib olishlari etadi. Bunday munosabatlarni bolalar ta??oslashni, solishtirishni, (predmetlar va predmetlar guru?ini) o’rganib olganlaridan so’ng tushunib olishlari mumkin.
Maktabgacha yoshdagi bolaning tizimli bilimlar olishini ta'minlovchi maxsus bo’limlardan biri tevarak – atrof bilan tanishtirishdir.
Tevaroak – atrof bilan tanishtirish turli yo’nalishlarida olib boriladi. Bu jonsiz tabiat, jonli tabiat va ijtimoiy ?ayot ?odisalari Bilan tanishtirishdir.
Tevarak – atrof bilan tanishtirishda a?li zaif bolalarning ijtimoiy ?odisalar ?a?idagi tafakkurlarni shakllantirish katta a?amiyatga ega. Bunda avval bolalarda o’zi ?a?idagi tasavvurlarini (bolalarni o’zlarini rasmdan tanishga, o’z ismini, gavda va yuz ?ismlarini aytishga o’rgatish) yuzaga keltiriladi.
Shuningdek, bolalarda oilasi ?a?idagi tasavvurlarini shakllantirishga kata a?amiyat beriladi.
A?li zaif bolalarni a?liy ji?atdan tarbiyalashda, bilim jarayonlarini rivojlantirishda bolalar faoliyatining barcha turlari mu?im a?amiyat kasb etadi. Faoliyatning barcha turlari tashkil etilgandi umumiy a?liy malakalarini rejalashtirish, nazorat va o’z – o’zini nazorat ?ilishni shakllantirishga olib keladi. Bularsiz o’?uv faoliyatining shakllanmasligi esa barchaga ayondir.
Bolaning a?liy tarbiyasida nut?ning rivojlanishi kata a?amiyatga ega.

NUT?NING RIVOJLANIShI

Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalar nut?ining o’ziga xos xususiyatlari

A?li zaif bolalarda ?am intellektual, ?am shaxs rivojlanishining etishmovchiliklari bilan chambarchas bo?langan nut?ning o’ziga xos buzilishlari aksariyat xollarda ko’p kuzatiladi. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalar bilan olib boriladigan o’?uv-tarbiyaviy ish tizimida nut?iy rivojlanishdagi nu?sonlarni korrektsiyalashga katta a?amiyat beriladi.
A?li zaif bolaning nut?ni egallashdagi xususiyatlarini, intellektual nu?sonli bolalar nut?ining shakllanishini o’rganish, ushbu bolalar bilan maktabgacha yoshda, ya'ni nut?ning eng senzitiv (jadal) rivojlanishi davrida ish olib borish mazmuni va metodlarini, yo’nalishlarini ani?lash alo?ida a?amiyat va dolzarblik kasb etadi. Chunki ?aligacha intellekti buzilgan maktabgacha yoshdagi bolalar nut?ini o’rganishga ?aratilgan fundamental izlanishlar olib borilmagan. Mavjud pedagogik, maxsus psixologik va metodik adabiyotlarda ushbu toifadagi bolalar nut?i rivojlanishining boshlan?ich bos?ichlari ?a?ida yo’l-yo’lakay keltirilgan ma'lumotlarnigina ko’rish mumkin.
Biz me'yordagi va a?li zaif bolalar nut?ining rivojlanishi ?a?idagi adabiyotlarda berilgan ma'lumotlarni ?iyosiy ta?lil ?ilishga o’tamiz.

Bola o’zlashtirib olishi uchun eng oson bo’lgan nut? turi – o?zaki nut?dir. Ru?an so?lom rivojlanayotgan bolalar o?zaki nut?ni atrofdagi kishilar bilan mulo?ot ?ilish jarayonida egallab oladilar. Me'yorida rivojlanayotgan bolalar nut?ining rivojlanishi yuzasidan chet el psixologlarining samarali ilmiy izlanishlar olib borishganini tan olmo? joiz. (L.S. Vo`gotskiy, A.N. Gvozdev, N.X. Shvachkin, D.B. Elkonin, A.P.Sokolov, J. Piaje, A. Vallon va bosh?alar).
Mazkur so?a mutaxasislaridan V.I.Beltyukov, A.D.Salaxova (18, 132) va bosh?a mualliflar o’z tad?i?otlarida me'yorida rivojlanayotgan bolalar ?arakat, mimika va imo-ishorani 7-8 oylikda tushunadilar, deb ko’rsatadilar.
L.T.Jurba va E.M.Mastyukovalar (54, 97) bolalarda nut?ning paydo bo’lishidagi dastlabki manba – bu cha?alo?lardagi birinchi ?issiy ko’rinishlar, ya'ni taxminan 3 xaftaligidan boshlab namoyon bo’ladigan «o?izga di??at» va ?issiy jonlanishni, 3 oylikdan esa yor?in ko’zga tashlanuvchi ijobiy «mimiko-somatik» jonlanish majmuini ajratadilar. Bu davrda bolalarda dastlabki intersensor bo?lanishlar, shuningdek, nigo?ini ?o’liga ?aratish (bola barmo?lari bilan o’ynaydi) shakllanadi. Bu esa, o’z navbatida, ko’rish-?arakat koordinatsiyasining dastlabki ko’rinishidan dalolatdir.
Nut?ning paydo bo’lishida bola ?ayotining birinchi yarim yilida shakllanadigan analizatorlar alo?asi mu?im a?amiyatga ega. Bu va?tda bola musta?il o’tiradigan bo’ladi, emaklay boshlaydi va atrofdagi fazoviy munosabatlarni chamalay va o’zlashtira boradi.
A.D.Salaxova va A.A.Leontevlarning kuzatishlaricha, me'yorida rivojlanayotgan bolada 10-11 oyga borib bo’?inlarni ?ayta-?ayta takrorlashning (gudurlashning) shakllanishi yakunlanib, nut?ning rivojlanishida yangi bos?ich – so’zlarni tushunish va tiklash bos?ichi boshlanadi. Bola kattalar bilan bo’?inlar va ?udurlash vositasida mulo?ot ?ilishga ko’chadi. Keyinchalik tub ma'nodagi muomala jarayoni yuzaga keladi.
V.A.Bogoroditskiy ?udurlashni ixtiyorsiz nut?iy ?arakat reaktsiyasi, u bolaning nut? apparatini talaffuzga tayyorlaydi, deb ko’rsatadi.
V.I.Beltyukov bolaning ?udurlashi avtonom bo’lib, o’ziniig rivojlanishida asab tizimining takomillashuvini aks ettiradi, deb aytadi.
I.A.Sikorskiy va A.Aleksandrovlar ?udurlashni kattalar tovushlariga ta?lid ?ilish deb ko’rsatadilar.
Bir yoshga kelib me'yorida rivojlanayotgan bolada so’zlash ?obiliyatining paydo bo’layotganligidan dalolat beradigan nut?iy faollikning alo?ida turi shakllana boshlaydi. Bola faoliyatining murakkablashuvi, uning kattalar va atrof-mu?it bilan o’zaro alo?asi so’z za?irasining asta-sekin ko’payishi va bir-ikki so’zdan iborat jumlalarning paydo bo’lishiga imkon tu?diradi. Lu?atning boyishi va gaplarning shakllanish jarayoni bir va?tda va deyarli parallel ravishda boradi. Uch yoshga kelib me'yorida rivojlanayotgan bolalar ona tilidagi tovushlar tizimini va asosiy grammatik shakllarini o’zlashtirib oladilar. Binobarin, ushbu omil nut? va muomala uchun musta?kam negiz ?ozirlaydi.
?omilalik yoki ilk rivojlanish davrida markaziy nerv tizimining organik jaro?atlanishi a?li zaif bolaning tevarak-atrof bilan nut?iy alo?a turining shakllanishigacha bo’lgan davridayo? me'yorida rivojlanayotgan tengdoshidan far?

?ilishiga olib keladi. Bir yoshdan boshlabo? a?li zaif bolalarda normal rivojlanishdan chetlashish kuzatiladi. Ular uzo? va?tgacha nigo?larini narsalarga, ?attoki o’z ?o’llariga ?am ?aratmaydilar, ?arakatlanayotgan ob'ektni kuzatmaydilar, ularda bosh miya po’stlo?larining integrativ funktsiyasi buziladi. Bu esa oligofreniyada nu?son tuzilishining asosiy jab?alaridan biridir. A?li zaif bolalarda «jonlanish kompleksi» ko’p ?olatlarda ko’zga tashlanmaydi yoki u rudimentar shaklida namoyon bo’ladi. «Jonlanish kompleksi» a?li zaif bolalarda yoshiga etganida juda sodda tarzda yuzaga kelishi kuzatiladi.

Nut?ning paydo bo’lguniga ?adar davrda kattalar bilan mulo?otning to’la emasligi, predmetli ?arakatlarning yo’?ligi (predmetlar bilan ?arakat ?ilish), mayda motorikaning rivojlanishdan or?ada ?olganligi ikki yoshga kirayotgan a?li zaif bolalarda nut?ning boshlan?ich ko’rinishlarini rivojlanishdan kechikish ?olati bilan chambarchas bo?li?dir (V.I.Lubovskiy).

Tani?li olimlardan (M.F.Gpezdilov, G.A.Kashe, A.R.Luriya. V.I.Lubovskiy, M.S.Pevzner, V.G.Petrova, J.I.Shif, S.Ya.Rubinshteynlar a?li zaif bolalar nut?ining me'yorida rivojlanayotgan bolalar nut?idan muayyan darajada or?ada ?olishini ko’rsatadilar.

A?li zaif bolalarda eshitib ajratish, so’zlar va jumlalarning talaffuzi ancha kechikib paydo bo’ladi. A?li zaif bolalar nut?ida birinchi so’zlar 3,4 va xatto 5 yoshda yuzaga keladi.

M.Zeeman bergan ma'lumotlarga ko’ra a?li zaif bolalarning 40 % i uch yoshdan keyin gapira boshlaydilar.

A?li zaif bolaning psixik rivojlanishi xususiyatlarini tavsiflab A.R.Luriya «nut?iy faoliyatning murakkab shakllari – mav?umlashtirish va umumlashtirish bilan bo?langan bilish jarayonlari rivojlanmay ?oladi», deb ta'kidlaydi.

Me'yordagi bolaning ?am, nu?sonli bolaning ?am rivojlanishidagi etakchi omil ta'limdir.

A?li zaif bolalarning nu?sonlari korrektsiyalanishi, kompensatsiyalanishi mumkin. Ammo buning uchun ta'lim va tarbiyalashning barcha ?arakatlari, eng avvalo, birlamchi nu?sonni bartaraf etishga ?aratilgan bo’lishi lozim.

L.S.Vo`gotskiy oliy psixik jarayonlarning rivojlanmay ?olishi ?olati ikkilamchi bo’lganligi tufayli, «... ular bir xal?ani eslatadi ..., shu xal?aning eng zaif joyiga tarbiyaning butun kuchini ?aratib uni parchalab yuborish lozim», - deb ko’rsatadi (36). A.R.Luriyaning ma'lumoticha, oliy psixik jarayonlarning rivojlanishida nut? ?oyat katta rol o’ynaydi, chunki « ... so’z ... bilish faoliyatini shakllantiradigan, borli?ni aks ettirishni takomillashtiradigan, di??at, xotira va tasavvurni, tafakkur va ?arakatning yangi shakllarini yuzaga keltiradigan kuchli omildir» (83). Bolaning rivojlanishida nut?ning alo?ida a?amiyat kasb etishini nu?sonli bolalar rivojlanishining u yoki bu ?onuniyatini o’rganib chi??an mualliflarning barchasi ta'kidlaydilar (24, 57, 155). Jumladan, A.R.Luriya «Nut?ning murakkab psixik jarayonlarning shakllanishidagi ishtirokining buzilishi va uni umumlashtiruvchi va bosh?aruvchi funktsiyalarining nu?sonlari a?li zaif bolalarga xos bo’lgan xususiyatlardir», - deb yozadi (85).

Nut?ning shakllanishi intellektning umumlashtiruvchi faoliyati bilan chambarchas bo?li? bo’lganligi uchun a?li zaif bolalar nut?ining rivojlanishi ?am bir ?ator turli

xususiyatli buzilishlar bilan tavsiflanadi. A?li zaif bolalar uchun xarakterli bo’lgan nut?ning bunday tarzda rivojlanish xususiyatlarini nu?sonli bolalarning psixik faoliyatining turli tomonlarini tad?i? etish bilan shu?ullangan pedagoglar, psixologlar, vrachlar ilmiy ji?atdan asoslab berganlar (36, 109, 116).
A?li zaif bolalar nut?idagi nu?sonlar, ya'ni faol va passiv lu?atning ?ashsho?ligi, so’zlar a?amiyatining (mo?iyatining) cheklanganligi, ularni noto’?ri ?o’llash, grammatik vositalarning bo’shligi va stereotipligi, musta?il nut?ning zaifliti va bosh?alar bunday toifadagi bolalar psixikasining shakllanishiga salbiy ta'sir ?ilmasdan ?olmaydi.
A?li zaif bolalar uchun xos bo’lgan nut?ning umumiy rivojlanish xususiyatlaridan tash?ari, ularda tovushlar talaffuzining buzilishi, dudu?lanish kabi nut? kamchiliklari kuzatiladi. A?li zaif bolalar nut?ining rivojlanishini o’rganish bilan shu?ullangan barcha tad?i?otchilar debil darajadagi a?li zaif bolalarda intellekti birlamchi sa?lanib ?olgan tengdoshlariga ?araganda juda ko’p nut? kamchiliklarining tar?alganligini kuzatish mumkin deb ko’rsatadilar.
A.A.Popova nut?ida kamchiligi bo’lgan va yordamchi maktabda o’?iyotgan debil darajadagi a?li zaif bolalarning soni 14 % dan 34 % gachadir deb ?isoblaydi.
M.E.Xvattsev bergan ma'lumotlariga ko’ra yordamchi maktab o’?uvchilarining 30 % nut?ida nu?sonlar kuzatiladi.
Yordamchi maktab o’?uvchilarini tavsiflab S.S.Lyapidevskiy ko’pincha debil darajadagi oligofren bolalarda nut? nu?sonlar i uchraydi, deb yozadi.
A?li zaif bolalar orasida nut? nu?sonlarining juda ko’p tar?alganligini A.N.Graborov, V.I.Lubovskiy, M.S.Pevzner, O.V.Pravdina, B.M.Grinshpun, R.ILalaeva va ko’pgina bosh?a tad?i?otchilar ?am ko’rsatib o’tganlar.
Me'yorida rivojlanayotgan bolalarga ?araganda a?li zaif bolalar orasida nut? kamchiliklarining juda ko’p ?ollarda uchratish mumkinligini M.Zeeman ?am ko’rsatgan.
E.I.Butskovaning ma'lumotiga ko’ra, taxminan 60-70 % a?li zaif bolalar turli nut? kamchiliklariga egadirlar. L.V.Zankov kichik maktab yoshidagi a?li zaif bolalarning ko’pchiligida tovushlar talaffuzining buzilishi kuzatiladi, deb ko’rsatadi.
G.Ya.Troshin ?am a?li zaif bolalarda nut? kamchiliklari me'yorida rivojlanayotgan tengdoshlardagidan bir necha marta ko’p uchraydi, deb yozadi. Muallifning ma'lumotiga ko’ra nut?ida turli nu?soni bo’lgan a?li zaif bolalar barcha o’?uvchilar sonining 43 % ini tashkil etadi.
I.P.Kornevning kuzatishlaricha, yordamchi maktabga o’?ishga ?abul ?ilinayotgan va?tda debil darajadagi a?li zaif bolalarning 60 % turli talaffuz kamchiliklariga ega bo’ladi.
R.E.Levina va G.A.Kashelarning yordamchi maktablarda o’tkazgan tekshirishlarida 1-sinfda o’?iyotgan o’?uvchilarning 65 % da nut? kamchiliklari kuzatilgan.
Chet el olimlaridan M.Zeemanning kuzatishlaricha, yordamchi maktabning 1-sinf o’?uvchilari orasida 40-50 % bolalar turli nut? nu?sonlariga egadirlar.
M.Zeemanning fikricha, a?li zaif va me'yoridagi bolalar nut?idagi tovushlar

talaffuzining buzilishi o’rtasidagi asosiy tafovut shundaki, a?li zaif bolalarda ushbu nu?sonlar organik xarakterga ega bo’ladi.
M.Zeemanning ma'lumotlaricha, yordamchi maktab o’?uvchilarida bradilaliya va tezlashgan, ?o’z?algan nut? ko’p kuzatiladi. Shuningdek, M.Zeeman yordamchi maktab o’?uvchilarida noto’?ri tishlamning (yu?ori va pastki ja?larning jipslashuvidagi tishlarning ?olatini) ko’p uchrashi mumkinligini, bu esa tovushlar talaffuzining buzilishi sabablaridan biri ekanligini ko’rsatib o’tgan.
O.P.Gavrilushkina maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalar tasviriy faoliyatining xususiyatlarini o’rganib, ularda sensor (shakl, rang, fazoviy munosabatlarni idrok etish) jarayonlarining shakllanishiga mazkur faoliyatning ta'siri juda katta, degan xulosaga keladi. Bundan tash?ari, muallif tasviriy faoliyat to’?ri tashkil etilganida u a?li zaif bolalarning nut?ini rivojlantirishga, ularning asosiy nu?sonini korrektsiyalashga imkon yaratadi, deb ?isoblaydi. O.P.Gavrilushkinaning izlanishlarida a?li zaif oligofrenlarda tasviriy faoliyatni shakllantirishda ularning nut?ini rivojlantirishga alo?ida a?amiyat berish lozim, deb ta'kidlanadi.
B.I.Pinskiy a?li zaif o’?uvchilar faoliyatining psixologik xususiyatlarini o’rganishga ?aratilgan izlanishlarida maktabgacha tarbiya yoshdagi a?li zaif bolalar, ularning me'yoridagi tengdoshlari uchun xarakterli bo’lgan psixik rivojlanish darajasiga etmaydilar, chunki tasavvur va tushunchalarining doirasi juda tor, a?liy ko’rsatkich darajasi juda past bo’ladi, degan xulosaga keldi.
B.I.Pinskiy maktabgacha yosh davrida a?li zaif bolaning psixikasi maktabda muvaffa?iyatli o’?ishi uchun zarur darajaga ko’tarilmaganligi sababli ularda shaxs va faoliyatning shakllanishida umumta'lim maktabi o’?uvchilarida mujassamlashgan sezilarli siljishlarga olib kelmaydi, deb ko’rsatadi.
Oligofrenopedagogika va maxsus psixologiya so?asidagi aksariyat ilmiy adabiyotlarning mualliflari a?li zaif bolalarda doimo ?arakat malakalari rivojlanishdan or?ada ?olishini ko’rsatib o’tadilar.
M.S.Pevzner, E.N.Pravdina-Vinarskaya, G.E.Suxarevalarning klinik tekshirishlarida ?am oligofren bolalarda murakkab ?arakat malakalari shakllanishining ?iyinligi, ularni ?osil ?ilish esa uzo? va?tni talab etadigan masha??atli ta'limiy jarayon ekanligi ani?landi.
E.N.Pravdina-Vinarskaya a?li zaif bolalarning ?arakat so?asini ta?lil ?ilishda ularning sekinlashganligi, bir ?arakatdan ikkinchisiga o’tihdagi ?iyinchiliklar, perseveratsiyalar, ya'ni ayni bir so’z va iboralarni ?ayta-?ayta takrorlash, nerv jarayonlarining ?arakatchan emasligi, ?arakatlarning noani?ligi, sinkineziyalarning (ixtiyoriy ?arakatlarga ixtiyorsiz ?o’shiladigan orti?cha ?arakatlar) ko’pligi, ?arakatlarning differentsiatsiyalashmaganligi ?amda juda irradatsiyalanganligi sabablidir, - deb taxmin ?iladi. Muallif barcha oligofrenlarda ?arakat analizatorining avvalgi jaro?atlarining asoratlari namoyon bo’ladi va ular tekshirilish jarayonida neyrodinamik ishlar tarzida ko’rinadi, deb ?isoblaydi.
A.R.Luriya, V.I.Lubovskiylarning izlanishlarida a?li zaif bolalarda ?arakat malakalarining shakllanishiga ushbu toifadagi sub'ektlar uchun xarakterli bo’lmish nut?ning bosh?aruvchilik funktsiyasining buzilishi katta salbiy ta'sir ko’rsatishi isbotlab beriladi.

V.ILubovskiy eksperimental ravishda maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarda nut?ning bosh?aruvchilik funktsiyasining ?o'pol buzilishining ko'rinishlarini izo?lab berib, 4-5 yoshga kelib ularda so'zning fa?atgina undovchi va faoliyatga tushiruvchi funktsiyalarinigina shakllanishini, ya'ni u fa?at ?arakatga undovchi sifatidagina yuzaga kelishini ko'rsatib berdi. Me'yorida rivojlanayotgan bolalarda esa bu funktsiyalar ikki yoshning oxiriga kelib shakllangan bo'ladi. Maktabgacha a?li zaif bolalarda faoliyatni so'z or?ali bosh?arish ta'lim jarayonisiz fa?at eng boshlan?ich, sodda shaklda vujudga keldi (84).
Motorikaning buzilishi, nut?dagi tovushlarning ixtiyoriy talaffuziga, shuningdek, so'zlarning talaffuziga ta'sir ?iladi, chunki talaffuz ?ilish uchun nut? a'zolari ?arakatining yu?ori darajadagi koordinatsiyasi talab etiladi.
Artikulyatsiyaning rivojlanishi fonetik eshitishning, ya'ni eshituv idrokining shakllanishi bilan bevosita bo?li?.
Me'yorida rivojlanayotgan bolalarning fonetik tizimidagi nu?sonlarni o'rganish yuzasidan ko'pgina mualliflar tad?i?ot ishlarini olib borganlar (A.A.Popova, M.E.Xvattsev, V.K.Orfinskaya, R.E. Levina, O.V.Pravdina, E.F.Sobotovich, L.R. Muminova, M.Yu.Ayupova, R.Shomaxmudova va bosh?alar).
Maktabgacha yoshdagi a?li zaif va me'yorida rivojlanayotgan bolalarning ?arakati, nutk, ?arakat, eshitish va nut?iy eshitish funktsiyalarini, shuningdek, ularning psixonevrologik tekshirishlar natijalari ?a?idagi anamnestik ma'lumotlarni e'tiborga olgan ?oldagi maxsus izlanishlar E.F.Sobotovichga (136) nut?dagi tovushlar talaffuzining nu?sonlarini keltirib chi?aradigan nut?iy ?arakati va eshitish analizatorlarining tizimidagi turli sifat munosabatlarini ani?lashga imkon berdi. Izlanish natijalari bo'yicha muallif tovushlar talaffuzining asosida yotadigan etiopatogenetik omillarni ajratib ko'rsata oldi.

Ma'lumki, a?li zaif bolalarda nut? rivojlanmay ?oladi, uning barcha tomonlari: ma'no, grammatik, tovush tomoni buzilgan, lu?ati chegaralangan, kamba?al bo'ladi.
Tad?i?otlarning ta?lili ko'rsatishicha a?li zaif bolalarda nut?ning o'zigina emas, balki uning paydo bo'lish zaminlari: chamalovchi ?arakatlar rivojlanmagan bo'ladi, atrofga ?izi?ish shakllanmagan, predmetli faoliyat rivojlanmagan bo'ladi. Bunday mu?im omillarning asosida nut?ning ma'no tomoni va grammatik tizimining rivojlanishi yotadi. Bundan tash?ari a?li zaif bolalarda mulo?otga e?tiyoj bo'lmaydi va nut?gacha bo'lgan alo?a vositalari: nut?ning tovush tomonini ?osil bo'lishini ta'minlaydigan artikulyatsiya apparat iva fonematik eshitish, di??ati va idroki shakllanmagan bo'ladi. Shuning uchun a?li zaif bolalar Bilan olib boriladigan korrektsion ishlar ikki yo'nalishda – nut?ning rivojlanishi zaminlarini ?osil ?ilish va nut?ning asosiy funktsiyalari: alo?a funktsiyasini (kommunikativ): bilish funktsiyasi va faoliyatini bosh?arish funktsiyalarini rivojlantirish bo'yicha olib boriladi.

Ma'lumki, a?li zaif bolalarda nut? rivojlanmay ?oladi, uning barcha tomonlari: ma'no, grammatik, tovush tomoni buzilgan, lu?ati chegaralangan, kamba?al bo’ladi.
Tad?i?otlarning ta?lili ko’rsatishicha a?li zaif bolalarda nut?ning o’zigina emas, balki uning paydo bo’lish zaminlari: chamalovchi ?arakatlar rivojlanmagan bo’ladi, atrofga ?izi?ish shakllanmagan, predmetli faoliyat rivojlanmagan bo’ladi. Bunday mu?im omillarning asosida nut?ning ma'no tomoni va grammatik tizimining rivojlanishi yotadi. Bundan tash?ari a?li zaif bolalarda mulo?otga e?tiyoj bo’lmaydi va nut?gacha bo’lgan alo?a vositalari: nut?ning tovush tomonini ?osil bo’lishini ta'minlaydigan artikulyatsiya apparat iva fonematik eshitish, di??ati va idroki shakllanmagan bo’ladi. Shuning uchun a?li zaif bolalar Bilan olib boriladigan korrektsion ishlar ikki yo’nalishda – nut?ning rivojlanishi zaminlarini ?osil ?ilish va nut?ning asosiy funktsiyalari: alo?a funktsiyasini (kommunikativ): bilish funktsiyasi va faoliyatini bosh?arish funktsiyalarini rivojlantirish bo’yicha olib boriladi.

TEKShIRISh UChUN SAVOLLAR:
Maktabgacha yoshdagi bolalarning a?liy tarbiyasi deganda nimalarni nazarda tutamiz?
A?li zaif bolalarda ko’rish, taktil – ?arakat va eshitish idroki ?anday cheklanadi?
Ko’rgazma – ?arakatli tafakkur nima?
Ko’rgazma – obrazli tafakkur nima?
Nut?ning asosiy futktsiyalarini tasniflab bering.

TAYaNCh TUShUNChALARI:
Di??at – kishi ongining bir va?tini o’zida ?ech narsaga chal?imasdan vo?ealikdagi muayyan predmet yoki ?odisalarga yo’naltirilishi.
Idrok – vo?ealikdagi narsa va ?odisalarning sezgi organlarimizga ta'sir ?ilish tufayli ongimizda yaxlit ravishda aks etishi.
Ko’nikma – muayyan faoliyatini bajarish ?obiliyatini ta'minlovchi usullar yi?indisini egallash.
Malakka – mash? natijasida musta?kamlangan ish – ?arakatlarning avtomatlashgan usuli.
Sensor etalonlar – ijtimoiy – tarixiy tajriba jarayonida ?osil ?ilingan namunalar (asosiy ranglar, geometrik shakllar, musi?a tovushlarining turli balandligi va ?okazolar).

8-MA'RUZA. MAKTABGAChA YoShDAGI A?LI ZAIF BOLALARNING AXLO?IY TARBIYaSI.

DARS REJASI:
Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarning a?lo?iy tarbiyalash asoslari.
Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarni a?lo?iy tarbiyasining vazifasi, mazmuni.
Maxsus maktabgacha tarbiya muassasasida bolalar jamoasini shakllantirish.

ADABIYoTLAR:
A.A Kataeva., E.A.Strebeleva. Doshkolnaya oligofrenopedagogika. M., «Prosveshenie” 1988.
P.Yusupova. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. Toshkent. «O’?ituvchi” – 1993 y.

?ozirgi davrda a?lo?iy tarbiya mu?im a?amiyat kasb etmo?da, chunki siyosiy, i?tisodiy, ijtimoiy vazifalarni ?al etish ko’p ji?atdan jamiyatning va undagi ?ar bir shaxsning a?lo?iy darajasiga bo?li?.
A?lo?iy tarbiya – shaxsni ?ar tomonlama rivojlantirishning mu?im tarkibiy ?ismidir. U bolalarga a?lo?iy tasavvur va bilimlarni singdirish. Ularda shaxsning a?lo?iy ?is – tuy?u va sifatlarini, ijobiy munosabatlar va xul? madaniyatini tarbiyalashga ?aratilgan jarayondir.
A?lo?iy tarbiya jarayonida bola a?lo?iy ji?atdan kamol topadi.
O’zbek xal?ining ma'naviyati ?a?i?atgo’y va adolatli bo’lish, ja?olat va ?abixlik yo’lini to’sish, me?r – shavkat, ma'rifat, do’stlik, mardlik. Birodarlik, me?mondo’stlik, poklik, xush xul?lik, insof, vatanparvarlik kabi insoniy fazilatlarni singdirishga cha?iroadi.
O’zbek xal?ining urf – odatlari, turmush tarzi, ta'lim-tarbiya, madaniyat an'analari moziyning uzo?-uzo? asrlariga borib ta?aladi. ?ozirgi va kelajak avlodimiz kishilari o’zbek milliy manaviyatini yaxshi bilishlari va unga rioya ?ilishlari lozim. Shundagina jamiyat to’?, farovon, kishilar osoyishta va madaniy ?ayot kechiradilar.
Axlo? kishilarning xul?-atvor normalari va ?oidalarini, ularning o’z-o’ziga, bosh?a kishilarga, me?natga jamiyatga munosabati kabi a?lo?iy tushunchalarni o’z ichiga oluvchi ijtimoiy ongning alo?ida bir shaklidir. Axlo? tarixiy xususiyatga ega, chunki u kishilik jamiyatida avlodlar tomonidan to’plangan a?lo?iy tajribalarni aks ettiradi.
?adim-?adimdan o’zbek, shar? klassiklari ijodida a?lo?-odob masalasi markaziy o’rin egallab kelgan. Kaykavusning «?obusnoma”sidan tortib Al-Xorazmiy, Abu-Nasr Forobiy, Abu Ray?on Beruniy, Abu Ali Ibn Sinoning nazmiy va nasriy asarlarida Yusuf Xos ?ojibning “?utad?u bilik”, A?mad Yugnakiyning “?ibatul ?a?oyi?” kabi ja?onga mash?ur asarlarida, Alisher Navoiyning o’lmas she'riyatida va bosh?alarda a? a?lo? – odob masalalari yoritilgan.
Pedagogika fani maktabgacha yoshdagi bolalarning a?lo?iy tarbiyasini bola shaxsini shakllantiruvchi ma?sadiga ?aratilgan jarayon sifatida ko’rib chi?adi.
A?lo?iy tarbiya oilada va maktabgacha muassasalarda amalga oshiriladi. Oila va maktabgacha muassasalarning birgalikda ish olib borishi mu?im a?amiyatga ega.
Maktabgacha a?li zaif bolalarning a?lo?iy tarbiyasi ularda to’?ri xul? malakalarini o’zlashtirishni, shaxsiy sifatlarni shakllantirishga ?aratilgan.
Yu?oridagi vazifalar bolalarning butun ?ayot va faoliyat jarayonida maxsus muasasalar va oilada amalga oshiriladi. A?lo?iy tarbiyada bolaning me?nat va estetitk tarbiyasi, shuningdek, bolaning kattalar va tengdoshlari bilan mulo?oti asosiy rol o’ynaydi.

A?lo?iy tarbiya normalari ?a?idagi birlamchi tasavvurlarning va to’?ri xul? malakalarining shakllanishi.

Axlo?iy normalarni va to’?ri xul? malakalarini o’zlashtirish asosida a?lo?iy ?is – tuy?ular. Tasavvurlar va to’?ri xul? odatlari yotadi. A?lo?iy ?is – tuy?ular normal boolada go’daklik davrida paydo bo’ladi. Ular bolaning kattalar bilan mulo?atida, shuningdek, organik e?tiyojlarni ?ondirishda ?amda ?issiy reaktsiyalar (javoblar) paydo bo’lishida birinchi asoslardan biri ?isoblanadi. A?li zaif bolalarda kattalar bilan ?issiy alo?asi ko’pincha buzilgan bo’ladi va maktabgacha muassasalarga kelish paytida a?lo?iy ?is – tuy?ular shakllanmagan bo’ladi, chunki maxsus yo’naltirilgan ta'sirsiz a?li zaif bolalar musta?il ularni o’zlashtirib olmaydilar.
A?li zaif bolalarning xul?i o’z yoshiga mos kelmaydi, Yu?oridagi xususiyatlar maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarning a?lo?iy tarbiyasiga yondoshish tamoyillarini ani?laydi.
Birinchi o’rinda bolalarning xul?ini shakllantirish zarur. Bu shu bilan bo?li?ki, a?li zaif bolalar ularga ?o’yilgan talablarni to’?ri bajarib, kattalarning ma?tovini eshitishni ?o?laydi. Shuning uchun nut?iy ko’rsatma ko’rgazmali xul? talablarini e'tiborga olgan ?olda sekin-asta ularning to’?ri tarbiya etilgan xul?ini shakllantirish mumkin.
Agar a?lo?iy tasavvurlar va ular asosida a?lo?iy ?is-tuy?ularni shakllantirish ishlari parallel ravishda olib borilmasa, bu odatlar a?lo?iy bo’lmasligi mumkin. A?lo?iy tarbiyaga bunday yondoshish o’ziga xos ?isoblanib, a?li zaif bolalarning rivojlanish xususiyatlari bilan bo?li?dir.
Normal rivojlanishda a?lo?iy ?islar a?lo?iy tasavvur va a?lo?iy xul? malakalarini shakllanishga turtki bo’ladi.
To’?ri xul? odatlarni shakllantirishga alo?ida mash?ulotlar ajratilmaydi.
Bu odatlar ?ar kuni bolaning barcha faoliyat turlarida shakllantirilib boriladi.
A?lo?iy tasavvurlar ?ar kuni maxsus ishlarni talab ?iladi.
Bolalarni a?lo?iy va a?lo?siz odatlar bilan maxsus tanishtitriladi, ya'ni ularning ma'nosini, a?lo?iy odatlarning barcha tomonlarni ko’rsata bilish va ularga to’?ri ba?o berish kerak. Masalan, bolaga yordam kerak bo’lgan ?olda, albatta, unga yordam berish, bu keyin mana shu yordam a?lo?iy odat ?isoblanishini tushuntirish lozim. Lekin bunday tushuntirish etarli emas, chunki bu ?olda olingan tasavvurlar formal xarakterda bo’lib, konkret sharoitda ?o’llanilmaydi. Masalan, a?li zaif bolalar o’rto?i yi?ilib tushganida unga yordam berishi kerakligini bilishi mumkin. Bunday sharoit ?ikoyada yoki rasmda tasvirlangan bo’lsa, bola uni tur?azib ?o’yish kerak deydi. Lekin ko’chada yi?ilgan va yi?layotgan o’rto?ini ko’rganda befar? yonidan o’tadi. Bunday misol a?lo?iy tasavvurlarning formal o’zlashtirilganligini ko’rsatadi.
A?li zaif bolalarda a?lo?iy tasavvurlarning to’?ri shakllanishi uchun ?amma sharoitlarda bunday ?olatlarga bolalarning di??atini ?aratish, yordamni tashkil etish, taxlil ?ilish lozim.
Bundan tash?ari, mash?ulotlar jarayonida bolalar olgan a?lo?iy tasavvurlarni amalda maxsus sharoitda a?lo?iy ?is-tuy?ularni amalga oshirish yanada ?iyinchilik bilan kechadi. A?li zaif bolalarda adekvat a?lo?iy ?is-tuy?ular fa?atgina to’?ri va

tushunilgan a?lo?iy tasavvurlarning asosida paydo bo’ladi. Ular sharoitni to’?ri ba?olash bilan bo?li?. Ba'zan maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarda sharoitni ba?olash noto’?ri kechadi.
Masalan, gruppaga yangi ?iz kelganda onasi ketgani uchun yi?lagan va?tda. Bolalar uni ovutish o’rniga. U yomon ?iz deb ustidan kulishadi.
Bolalar yi?lash yomon deb o’zlashtirganliklari uchun bu sharoitni taxlil ?ila olmaydilar. Shuning uchun ularda to’?ri a?lo?iy ?is-tuy?ular va odatlar paydo bo’lmaydi. Tarbiyachi va pedagoglar bolalar bilan birga ani? ?olatlarni ularning ?a?i?iy ma'nosiga e'tibor bergan ?olda doimo taxlil ?ilib borishlari kerak.
?ar bir bunday ?olat mu?okamaga ?o’yilib, ba?olanishi lozim.
Ayni?sa bunday ?olatlar maktabgacha muassasalarda bolalar jamoasiga kirgan bolalar uchun mu?imdir.
Jamoaga kirish ikki yo’l bilan olib boriladi. Bir tomondan. Kundalik xul?i va jamoa mash?ulotlarida bolalar jamoa faoliyati ?atnashchilari ?isoblanadi. Ikkinchi tomondan, jamoadagi o’zaro munosabat bolaning erkin faoliyatida namoyon bo’ladi.
Avval boolalar kattalar tomonidan tashkil etilgan faoliyatda jamoadagi o’zaro munosabatga o’rganadilar. Dastlabki bos?ichda bolalar birga ov?atlanayotgan paytda stolda bir-biriga xala?it bermay. O’zining likopchasidan ov?at eyishni, bosh?a likopchaga ?o’l cho’zmasligini o’rganishadi. Masalan, bolalar yangi kelgan paytlarida yonidagi o’rto?ining ?am ov?atini eb ?o’yishi ?olatlari kuzatiladi. Bolalar tarbiyachining butun jamoaga ?aratilgan umumiy ko’rsatmasiga amal ?ilmaydilar. Agar tarbiyachi: «bolalar ?amma mening yonimga kelsin” deb murojat ?ilsa, bolalar o’z joylaridan siljishmaydi. Bunday ?olda, bolalarning ismini alo?ida aytib cha?irishi kerak. (Azim,Ad?am, Odil, Ma?sud mening yonimga keling).
Bu ?ol ko’pga cho’zilmaydi, bir oyga ya?in va?t ichida bola tezda kattalar talabiga ko’nikadi. Va?t o’tishi bilan ish shakllari va talablar o’zgaradi. Bolalar nafa?at yonida balki, birgalikda ?arakat ?ilishga o’rganadilar.
Bu ?am mash?ulot jarayonida kattalar nazorati va bosh?aruvchi asosida olib boriladi. Asosiy o’rinni maishiy, tabiatdagi me?nat egallaydi. Bu mash?ulotlarni boshlashdan avval umumiy me?nat ?amda ?ar bir bolaga talab va vazifalarini bo’lib berish kerak. Ish oxirida barcha olingan natija ba?olanishi kerak.
Birgalikdagi faoliyat va undagi o’z rolini tushunish a?li zaif bolalarda tezda o’zlashtirilmaydi. Bu ish ma?sadga ?aratilgan va asta-sekinlikni talab ?iladi.
Masalan, ikkinchi o’?uv yilning oxirida tarbiyachi bolalarga vazifa beradi: «Ko’cha ko’ramiz”. ?ar bir bola bu ko’chada o’z uyini ko’rishi kerak. Avval bolalar umumiy vazifani tushunishmaydi. Fa?atgina o’zining vazifasini faxmlaydilar. Uy ?urayotganda ular bir –biriga ?ala?it berishadi. Lekin ular o’zlarining uylarini ikki ?o’l Bilan ?imoya ?iladilar. Tarbiyachi ko’rilishini to’xtatib yana bir bor bolalarga umumiy vazifani ya'ni, ko’cha ko’rilishi uchun ?amma uylar bo’lishi kerakligini tushuntiradi. Shundan so’ng bolalarning xul?i o’zgaradi. Ko’cha tayyor bo’lganidan keyin tarbiyachi ko’rkam ko’cha paydo bo’lganligini va buning sababi ?amma bolalarning birgalikda do’stona ko’rganligini aytib o’tadi. Kattalar tomonidan tashkil ?ilingan jamoa faoliyati Bilan bir ?atorda bolalarning erkin birgalikdagi faoliyati ?am paydo bo’ladi.

Birinchidan u birlikdagi o’yinda paydo bo’ladi. A?li zaif bolalar avval birga o’ynamaydilar. Birga o’ynashayotganda ular ko’pincha bir-biridan o’yincho?larni olib ?o’yishadi, ko’rgan narsalarni buzishadi va ?okazo. Shuning uchun bolalarni avvalo tinch o’ynashga bir-biriga ?ala?it bermasdan o’ynashga o’rgatish kerak. Asta-sekin bolalar nafa?at yonma-yon, balki birgalikda o’ynashni boshlaydilar. Bolalarning jamoa erkin faoliyatiga Kirishi ?am kattalar nazorati ostida sodir bo’ladi, lekin bu nazoratning bosh?a funktsiyalari mavjud, ya'ni bunda, ra?bar bolalar faoliyatini belgilab bermasligi kerak. Birinchidan, biz majburiyatlarni ta?simlash bo’yicha ish ko’ramiz; bir bola mashinada kubiklarni olib keladi, bosh?asi uni ortadi; bir bola ?o’?ircho?ni ov?atlantiradi; ikkinchisi esa uni echintirib, uxlatadi.
Albatta, tarbiyachi kubik olib kelayotgan bolaga u «?aydovchi”, ortayotgan bolani esa u “?uruvchi” deyish mumkin. Lekin o’yin mazmunini o’zgartirmaydi: chunki bolalar o’zini ?aydovchi yoki ?uruvchi deb atashgani Bilan, o’yinda ular ?aydovchi va ?uruvchi o’rtasidagi o’zaro munosabatni tushunishmaydi. Shuning uchun ?am biz majburiyatlarni ta?simlash ?a?ida gapiramiz, syujetli – roli o’yin ?a?ida to’xtalmaymiz. Avval ?ar kuni bolalarning tajribasini taxlil ?ilish va umumlantirish kerak. Agar bola shkaf ichidan o’z paltosini olish o’rniga bosh?a bolani itarsa, uning bu nojo’ya ?arakati e'tiborsiz ?oldirilmasligi kerak. Agar baland bo’yli bola bosh?a bolaga ilgakdan paltosini olib bergan bo’lsa, uning bu ?arakati ra?batlantirilishi kerak. Bolalar sayo?atga chi?ish uchun tayyor bo’lib turgan paytda, tarbiyachi ular o’rtasidagi o’zaro yordam berish munosabatini mu?okama ?ilish lozim. Lekin bu ?am kamlik ?iladi. Bolalarning o’zaro yordamining ?ar doim tashkil ?ilish va shakllantirish lozim.
Tarbiyachining bolalarga sharflarini bo?lab ?o’yishi (buyurish) ko’pincha misol bo’la oladi. Shu bilan birga u bolalarga bir-biriga sharf bo?lab ?o’yishini buyurishi mumkin. Bu Bilan tarbiyachi bolalarning ?arakatini “yordam ko’rsatish” ekanligini tushuntirib, ularning di??at e'tiborini shunga ?aratishi kerak. Bolalarni bunday yondoshishi bilan ularning a?lo?iy xul?ining namunasini vujudga keltiradi. Keyinchalik bunday namuna shakllantirilishi bilan bolalarning tasavvurlarini adabiy misollar, ya'ni ertaklar, ?ikoyalar yordamida boyitish va kengaytirish, shuningdek, nafa?at bir-biriga balki jamoaga ?am foydasi tegishi kerakligini tushunishlari kerak.
?amma bos?ichlarda shuni esdan chi?armaslik kerak-ki, bolalar o’zlashtirayotgan bilimlarni ?ayotga bo?lab o’tish lozim.
Bosh?a tomondan a?lo?iy tarbiya bolaning erkin ?issiy doiralarini shakllantiradi. Bolaning o’?ishi, me?nat ?ilishi, jamoada o’zini to’?ri tutishi uchun, uning erkin sifatlarini, ya'ni ma?sadga ?aratilgan ?olda ?arakat ?ilish kabi sifatlarini tarbiyalash kerak. Yu?oridagi ?amma sifatlar bolaning maxsus muassasaga kelishining birinchi kunidano? tarbiyalanadi. Agar butun ta'limiy – tarbiyaviy jarayon to’?ri olib borilsa, unda boolalarning ma?sadga ?aratilgan faoliyatini shakllantirish uchun ?ech ?anday maxsus ta'limiy ishlar, kattalar va tengdoshlari tomonidan ?o’yilgan ba?olarga to’?ri mutosabatda bo’lishi, shuningdek o’zini-o’zi ba?olashni o’tkazishning xojati bo’lmaydi. Agar ta'lim vazifalari to’?ri tanlansa, unda tarbichi

yoki pedagog ra?barligida bolalar ishini oxiriga etkazadi, bu esa ularda birinchi asosiy ma?sadga ?aratilgan faoliyatini vujudga keltiradi.

TEKShIRISh SAVOLLARI:
A?lo?iy tarbiya deganda nimani tushunasi?
A?lo? normalari nimalar asosida o'zlashtiriladi?
Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolarda a?lo?iy xul? normalarini shakllantirish xususiyatlari nimada?
Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarning jamoadagi o'zaro mutosabatlari ?a?ida gapirib bering.

TAYaNCh TUShUNChALAR:
Faoliyat – insonning moddiy va ma'naviy e?tiyojlarini ?ondirishga ?aratilgan ?arakatlari.
?issiyot – odamning tevarak-atrofidagi vo?eliklarga, bilib olgan narsalariga va faoliyatiga munosabatidan paydo bo'ladigan tuy?ular.

MAKTABGAChA YoShDAGI A?LI ZAIF BOLALARNING ME?NAT TARBIYaSI

DARS REJASI:
maxsus bolalar bo?chasida me?nat tarbiyasining vazifalari.
Maxsus bolalar bo?chasida me?nat tarbiyasining asosiy vositalari.
Kattalar me?nati bilan tanishtirish.

ADABIYoTLAR:
N.Yusupova. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi.
G.M.Guseva. Metodicheskie razrabotki po osnovam spetsialnoy doshkolnogo pedagogiki dlya studentov defektologov.
A.A.Kataeva. AE.A.Strebeleva. Doshkolnaya oligofrenopedagogika M., "Vlados", 1998 god.

Me?nat ijtimoiy tara??iyotning manbai. barcha moddiy va ma'naviyat-larni ?ondirishning asosiy shart-sharoitidir, shu bilan birga inson ?ayotiy faoliyatining asosiy shaklidir. Kishi ?ayotining mazmuni va ?ar bir jamiyat a'zosining vazifasi, shaxs tara??iyotining asosisdir.
Madaniyatli kishi me?natsevar bo'lib etishadi. Me?natni sevmaydigan va ?adrlamaydigan odamdan madaniyatli kishi chi?maydi.
Me?nat insonni ulu?laydi. Go'zallikka chorlaydi.
A?lo?iy tarbiyaning eng asosiy vazifalaridan biri ?am me?natga tayyorgarlikni tarbiyalashdir. Me?natsevarlik, me?nat ?ilishga intilish kabi sifatlarni maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarga ?am singdirib berish zarur.
Me?natga mu?abbat shaxsning xususiyatlariga ta'sir ?iladi, unga topshirilgan ishga ?izi?ish, sid?idillik, javobgarlik, ma?sadga erishishda ?at'iylikni uy?otadi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi a?li zaif bolalarning me?nat tarbiyasining vazifalari ?uyidagilardan iborat: a?li zaif bolalarni kattalar me?nati bilan tanishtirish, me?natni ?adrlash, me?nat kishilarini ?urmatlash, ?adrlash, me?natga ?izi?ishni tarbiyalash, dastlabki me?nat malakasi va ko'nikmalarini shakllantirish, me?natga ?avas uy?otish, me?natsevarlik, saranjom-sarishtalik, tejamkorlikni tarbiyalashdir. Jamoali me?natda do'stona o'zaro munosabatni, jamoada ishlay bilish, o'zaro yordamlashishni tarbiyalash lozim.
Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida me?nat tarbiyasi ikki yo'nalishda olib boriladi. Bir tomondan, bolalarni kattalarning me?nati bilan me?natning jamiyatdagi roli bilan tanishtiriladi, kattalarning me?natiga ?urmat ?islari tarbiyalanadi. Bosh?a tomondan, me?nat tarbiyasi bolalarning amaliy faoliyatini tashkil etishda o'z-o'ziga xizmat ?ilish malakalarini shakllantirish ?o'd me?nati mash?ulotlarida, maishiy xizmat va tabiatda me?nat ?ilishda olib boriladi.
Bolalar bo?chasi dasturida bu umumiy masalalar yosh gruppalari bo'yicha belgilab olinadi.
Maxsus bolalar bo?chalarida me?nat tarbiyasiga ?uyidagilar kiradi:
?o'l me?nat mash?ulotlari.
O'z-o'ziga xizmat ?ilish malakalarini tarbiyalash.
?o'l me?nati mash?ulotlari maxsus bolalar bo?chasida a?li zaif bolalarga ta'lim-tarbiya berishning eng mu?im bo'limi ?isoblanadi.
?o'l me?nati bilan ishlashga: applikatsiya, ?urish-yasash, tabiat materiallari bilan mash? ?ilishlar kiradi. Kichik yoshdagi a?li zaif bolalar uchun engil ?o'l me?nati bu-applikatsiya yopishtirishdir. Shuning uchun ko'rsatilgan faoliyat turlari maxsus bo?chalarda kichik gruppalarning birinchi yilida ?o'llaniladi. Keyinchalik katta gruppalarda tabiat materiallari, daraxt, fabrikantlar bilan ishlash va konstruktorlik mash?ulotlari bilan tugatiladi.
?o'l me?nati mash?ulotlarida a?li zaif bolalar vazifalarini oldin namuna bo'yicha so'ng musta?il bajaradilar. Mash?ulot davomida a?li zaif bolalar ?urilish materiallari: ?um, tupro?, ?or, plastilin, ?o?oz, daraxt bilan tanishadilar. Ularning xususiyatlarini o'rganadilar. Oddiy me?nat ?urollari bilan engil mash?larni ?ilishni o'rganadilar. ?o'l me?nati mash?ulotlari bolalar motorikasini shakllantiradi va mayda ?o'l muskullarini rivojlantiradi. ?o'l me?nati mash?ulotlari a?li zaif bolalarning a?liy tara??iyot va shaxs xususiyatlari rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Mash?ulotlar a?li zaif bolalarda o'z me?natini sevish, tashkiliy me?natini o'zlashtirishni shakllantiradi. O'z – o'ziga xizmat ?ilish malakasini tarbiyalaydi.
O'Z-o'ziga xizmat etish bolalar me?natini tashkil etish shakl sifatida barcha gruppalarda ?o'llaniladi. U kun tartibidagi jarayonlarda: ov?atlanish, uy?u oldidan sayrga chi?ish va undan ?aytgach kiyinib-echinish, uy?uga tayyorlanish. O'zini va kiyim-kechakni ozoda tutish ishlarini bajarish bilan chambarchas bo?li?dir.
O'z-o'ziga xizmat etish jarayonida bolalarda musta?illik, me?nat ?ilishga urinish odati, ozodalik, saranjom-sarishtalilik, buyumlar e?tiyojlik bilan munosabatda bo'lish xususiyatlari tarbiyalanadi.
?ozirgi va?tda maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarga maxsus muassasa sharoitlarida ta'lim va tarbiya berishning asosiy tamoyillarini ajratish mumkin.

Me?natni tashkil ?ilishda ?o'yiladigan birinchi talab – a?li zaif bolalarga me?nat faoliyati jarayonida ?at'iy tizimda shaxsan o'ziga va jamoaga xizmat ?ilish bilan bo?li? bo'lgan ?arakatlarni ?ar kuni o'rgatish kerak. A?li zaif bolalarga dastlab ?o'yiladigan dastur talablari ancha elementardir. Ular o'zlari musta?il ov?at eyishlari, tarbiyachi so'zi bilan ov?atdan kiyimini olib kelishi, paypo?ini, tuflisini echishga, o?ayotgan suvga ?o'lini tutishi, ?o?ish va iltimoslarini oddiy so'zlar bilan aytishi lozim.
Keyin esa bolalarga ?o'lini yuvish, ov?at paytida ozodalikni sa?lash, musta?il kiyinishlar o'rgatiladi.
Musta?il kiyinish, echinish, ?oshi?ni to'?ri ushlash, undan foydalanishda kichik yoshdagi a?li zaif bolalar ?iynaladilar. Echinish, kiyinish malakalarini shakllantirish eng oddiy me?nat faoliyatidan boshlanishi lozim. Buning uchun bola foydalanadigan narsalar sezonga, bola razmeriga to'?ri kelishi, ?ulay, oson echiladigan, ta?iladigan bo'lishi kerak.
A?li zaif bolalarni o'z-o'ziga xizmat ?ilishni o'rgatish, unga ?iyin bo'lmagan ?arakatlardan boshlash kerak, ya'ni paltolarni, oyo? kiyimini olib kelish va o'z joyiga olib borib ?o'yish kabilar. So'ng bu operatsiyalar murakkablashtirib boriladi. Tarbiyachi bolaga paypo?ini kiyayotganida oyo?ni ?anday tutish kerakligini ko'rsatadi. So'ng bolani o'zini bajarishini aytadi. Agarda kichkintoy bu vazifalarni bajarishda ?iynalsa, tarbiyachi u bilan birga bu vazifalarni bajarishda yordam beradi.
O'z-o'ziga xizmat ?ilish malakalarini shakllantirishda didaktik o'yinlar asosiy rol o'ynaydi.
Masalan: 1 yil ta'lim olayotgan gruppa bolalari o'z-o'ziga xizmat ?ilishda «?o'?ircho?ni sayr uchun kiyintiramiz" didaktik o'yinlaridan foydalanish ma?sadga muvofi?dir.
A?li zaif bolalarga elementar ?arakatlarni o'rgatishda koordinatsiyalarga oid mash?lar o'tkazish ma?sadga muvofi?dir. Mash?ulotlarda bolalar to'?ri ?arakat ?ilish (yurish, sakrash), ?o'l motorikalarini rivojlantirishi (koptok yumalatish, uni do'stiga otish kubiklarni joylashtirish) uchun mash?lar o'tishi lozim.
Yil o'tgan sayin bolalar ul?ayadilar va bo?cha tartiblariga ko'nikib boradilar. Katta gruppaga o'tganlaridan so'ng ular bajaradigan vazifalar murakkablashib boradi, ya'ni ular o'z-o'ziga xizmat ?ilishda-echinish, kiyinish, tugmasini ta?ish, botinkasini ipini bo?lash. O'rto?iga tugma ?adashda yordam berish, kiyimda tartibsizlik va no?ulaylikni sezish, kiyimlarni va oyo? kiyimlarini sa?lashni yuvinishda va ov?atlanishda kiyimlarini iflos ?ilmaslik, kiyimlarini o'z joyiga taxlashni bilishlari kerak. Bolalarga uy?udan oldin ov?atlanishdan oldin, ertalab ?o'l va yuzni yuvishga o'rgatiladi. A?li zaif bolalar yuvinish tartibini bilishlari kerak. Bulardan tash?ari, musta?il ov?atlanishlari va tishlarini yuvishni bilishlari kerak.
Shunday ?ilib, a?li zaif bolalarga o'z-o'ziga xizmat ?ilishga o'rgatish amaliy ji?atdan o'rgatib boriladi.

Kattalar me?natiga ?urmat uy?otish tarbiyasi.

Me?nat faoliyatini tashkil ?ilish bilan birga a?li zaif bolalarda, pedagog kattalar me?natiga ?urmat uy?otish va me?natsevarlikni tarbiyalab borish lozim.
Kichik guru?lardagi a?li zaif bolalarga, ular tushunishiga oson bo’lgan enaga, oshpaz, shafyor, ?orovul va bolani o’rab turuvchi kishilar me?nati ?a?ida gapirib beradi.
Tarbiyachi konkret, bolalarga tushunarli misollarda kattalar me?natining a?amiyatini tushuntiradi va bolalarda ular me?natiga nisbatan minnatdorchilik ?issini uy?otadi. Guru? xonasidagi tozalikka ularni di??atini jal ?iladi va bu tozalik enaganing ishlari natijasi ekanini tushuntiradi va tozalikni sa?lash ?o?ishini uy?otadi. Shu bilan birga enaga me?natiga nisbatan ?urmat uy?otadi.
Tarbiyachi bolalarga mazali ov?atni oshpaz pishirganini tushuntiradi va ?amma bolalar tarbiyachi bilan birga oshxonaga boradi, oshpaz ishini kuzatadilar, mazali taom uchun oshpazga minnatdorchilik bildiradilar.
Keyinchalik bolalarga fa?atgina bo?chada ishlaydigan ular bilan emas, balki bosh?a kishilar, ota-onalar me?nati bilan tanishtiriladi. Bolalar ?ikoyalar va o’yinlardan kishilar ?a?ida stol, stul, kravat, kiyim-kechak ishlab chi??an kishilar) keyinro? esa ?amma narsalar ishchilar tomonidan, meva, sabzavotlar kolxozchilar tomonidan etishtirilishini bilib oladilar.
Tayyorlov guru?ida bolalar turli kasbdagi kishilar me?nati (ishchi, kolxozchi, ?uruvchi, shofyorlar, o’?ituvchi, kutubxonachi) ?a?ida bilib oladilar.
Kattalar me?nati bilan tanishtirish ekskursiyalar or?ali amalga oshiriladi. Kattalar me?natiga ?urmat uy?otish ?issini musta?kamlash uchun su?bat o’tkaziladi.
TEKShIRISh SAVOLLARI:
1. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida me?nat tarbiyasining vazifalari nimalardan iborat?
2. Me?nat tarbiyasida ?o’llaniladigan ?anday vosita yo’l va ish usullarini bilasiz? Ular a?li zaif o’?uvchilar bilan ishlash va yo’llaridan ?anday far? ?iladi?
3. A?li zaif bolalarning psixik, jismoniy nu?sonlarini korrektsiyalashda me?nat tarbiyasining a?amiyati nimalardan iborat?

TAYaNCh TUShUNChALARI:
?o’l me?nati – o’?uv predmet bo’lib umumme?nat ta'limning dastlabki bos?ichlaridir. Nu?sonli bolalarni a?liy va jismoniy rivojlantirishda a?lo?iy tarbiyasida asosiy ta'sir vositalaridan biri.
O’z-o’ziga xizmat ?ilish – maxsus muassasalarda me?nat tarbiyasining dastlabki bos?ichi.

.MAKTABGAChA YoShDAGI A?LI ZAIF BOLALARNI ESTETIK TARBIYaSINING ASOSLARI.
DARS REJASI:
1. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarni estetik ru?da tarbiyalashning a?amiyati.
2. Maxsus bolalar bo?chasida estetik tarbiyaning vazifalari.
3. Maxsus bolalar bo?chasida estetik tarbiyaning mazmuni..
ADABIYoTLAR:

1. P.Yusupova Maktabgacha tarbiya pedagogikasi . Toshkent ,»O’?ituvchi”, 1993 yil.
2. G.M.Guseva. Metodicheskie razrabotki po osnovam spetsialnogo doshkolnoy pedagogiki dlya studentov – defektologov. Moskva. 1983god
3. A.A.Kataeva, E.A.Strebeleva. Doshkolnaya oligofrenopedagogika. Moskva, «Vlados” 1998 g.

Estetik tarbiya juda keng tushuncha bo’lib, unga tabiat me?nat ijtimoiy ?ayot, turmush va san'atga estetik munosabatni tarbiyalash kiradi.
Estetik tarbiya o’z navbatida bolalarga ?ar tomonlama tarbiya berishning bir ?ismi ?isoblanadi. U ayni?sa a?lo?iy tarbiya bilan uzviy bo?li?dir.
San'at va ?ayot go’zalligi bilan tashtirib borish bolaning a?lini, ?issini tarbiyalab ?olmay, shu bilan bir ?atorda uning ?ayol va fantaziyasini ?am rivojlantiradi.
Estetik e?tiyoj bolalarni go’zallik to’?risidagi fanning rivojlanigshi ?onuniyatlarini yanada chu?urro? o’rgatishga undaydi.
Estetik ?izi?ish shaxsni san'at asaralarini, tevarak-atrofdagi borli?ni estetik idrok etishga va estetik faoliyatga yo’naltiriladi. Estetik ?izi?ish, estetik e?tiyojni yuzaga keltiradi.
Shaxsning estetik ji?atdan rivojlanishida ma'lum ma?sadga ?aratilgan ta'lim va tarbiya ?al ?iluvchi rol o’ynaydi.
“Estetik tarbiya” tushunchasi bilan bir ?atorda “badiiy tarbiya” tushunchasi ?am mavjuddir.
Badiiy tarbiya san'at asarlari or?ali tarbiyalashdir.
Go’zallik kishini oliy janob ?iladi, uning yuksak didli, pok, yaxshi inson, bo’lishiga xizmat ?iladi.
Go’zallik insoniyatning butun tarixiy tara??iyoti davomida yaratiladi va madaniy-tarixiy tajribaning bir ?ismini tashkil etadi.
San'at o’zining ?issiy ta'sir kuchi bilan kishining fa?at ?issini emas, fikr va irodasini ?am maftun etadi, uning tarbiyalovchi roli ?am shundadir.
San'atning tarbiyaviy kuchi shundaki, u odamni ?ayotidagi vo?ealarni ?odisalarni chu?ur ?is- ?ayajon bilan idrok etishga majbur etadi.
Bolalardagi estetik tasavvurning o’ziga xosligi shundaki, idrokning bosh?a turlariga ?araganda narsalarning ?is ?ilish shakli-«ko’rinadigan” va “eshitiladigan» narsalar butunlay bosh?a mazmun kasb etadi. Oddiy idrokda narsalarning ko’rinishi, o?angdorligi unchalik mu?im bo’lmay, balki uning a?amiyati mu?imdir. Estetik idrok ?ilishda esa eng mu?imi – idrok ?ilayotgan narsaning obrazi. Uning ifodali tomonlarini noziu ranglarni ko’ra bilish talab ?ilinadi. Shuning uchun estetik tarbiya yu?ori darajadagi sensor madaniyatni, kuzatuvchanlikni rivojlangan bo’lishini talab etadi.
Estetik kechinmalarda doimo ?ayol ishtirok etadi, busiz go’zallikni idrok etish ?am ijodiy faoliyatni rivojlantirish ?am mumkin emas.
O’yin, rasm chizish, ertak eshitish ?ayolning ishlashini talab etadi.
Maxsus bolalar bo?chasida estetik tarbiyaning vazifalari ?uyidagilardan iborat:
1. Maktabgacha yoshdagi bolalarda estetik turmush malakalarini shakllantirish.
2. Estetik idrokni, ?ayot va uning o’rab turgan tabiatga ?izi?ishni uy?otish.

3. Bolalarda ixtirochilik ?obiliyatini uy?otish va rivojlantirish.
Yordamchi maxsus bolalar bo?chasida estetik tarbiya vositalariga: estetik maishiy xonalar, tevarak-atrof ?a?idagi tasavvurlari, tabiat, san'at asaralari, bolalarning ixtirochilik faoliyatlari, muzika mash?ulotlari, bayramlar va sayllar kiradi.
A?li zaif bolalarga estetik tarbiya berishdagi ?iyinchiliklar: Bu intelektni pastligi, kamaba?alligi, ?issalarning etilmaganligi, motor buzilish va badiiy ijodiyotga ?obiliyatsizligidir. Estetik idrokni rivojlantirishda, estetik odatlarning shakllantirishda asosiy rolni albatta pedagog o'ynaydi. Tevarak-atrofdagi sharoit estetik talablarga to'?ri kelishi, bolalar di??atini tabiat go'zalligiga torta bilishi lozim.
A?li zaif bolalarning badiiy asarlarini nisbatan estetik zav? uy?otish, ularning tash?i ko'rinishiga di??atlarini jalb etish, ularni toza va ?ulay kiyinishi, ?ar bir ishning chiroyli va toza bajarishni, muzika va ixtirochilik faoliyatini rivojlantirish kerak.
Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarni estetik ?issini rivojlantirishda mu?im narsa – bu ularda rasm bilan ishlash malakalarini shakllantirishdir. Maxsus bolalar bo?chasida ta'lim faoliyatini bu turli tayyorlov etapida boshlanadi. Bu etap bolalar kichik guru?ga kelganlaridan boshlanib to'rt oy davom etadi. Ta'limning ma?sadi bolalarda ixtirochilik faoliyatiga ?izi?ish uy?otishdir. Bolalarga rasmdagi narsa real buyumning ta'siri ekanligini ko'rsatish, a?li zaif bolalarning ?ar xil ixtirochilik faoliyatida ishlatiladigan material bilan tanishtirish, maxsus mash?lar or?ali bolalarda mayda ?o'l muskullarini rivojlantirishdan iboratdir. Bu bos?ichda pedagog 5-6 bola bilan ishlaydi.
O'yin bu 10-15 minut davom etadigan mash?ulot, O'yin ?uyidagi bos?ichlarga bo'linadi:
Tasvirlanadigan buyumni ko'rsatish.
Yasamaning pedagog tomondan bajarilish.
Tayyorlangan yasamani o'ynash.
Birinchi bos?ich – mash?ulotning ma?sadi tasvirlangan buyumga bolani di??at va ?izi?ishini uy?otish va ?aratish. Shuning uchun tasvirlanayotgan ob'ekt shakli, rangi bilan bolalarga tanish bo'lishi kerak. Masalan: sharlar, bayro?lar, tabiiy narsalar, sabzavotlar, mevalar.
Buyumlarni ko'rsatish va tanishtirish o'yin shaklida orib boriladi. O'yin jarayoni shunday tashkil ?ilinishi kerakki, o'sha buyum bolalarning ?o'lidan bir necha marta o'tishi lozim.
Ikkinchi bos?ich mash?ulotlarida pedagog tomonidan bajarilishida ikki moment asosiy o'rin egallaydi. Yasamani yasashda pedagog bajariladigan ishlarni so'zlar bilan tasvirlab bolalarni ?am shu ishlarga jalb ?iladi.
Ikkinchi bos?ichning ma?sadi: bolalarga mana shu yasalgan yasama buyumning real tasviri ekanligini ko'rsatishdir. Buning uchun ?uyidagi usullar ?o'llaniladi. Yasamaga ?arab real buyumlarni topish, 2-3 ta buyum ichidan yasama tasvirlangan buyumni topish. O'sha buyum tagiga yasamani ?o'yish.
Birinchi tanishishidan keyin bo'sh soatlarda chizish, yopishtirish va konstruktsiya yi?ish ishlari topshiriladi. Bo'sh va?tlarda pedagog bolalarga ?o?oz, ?alam, plastilin va bosh?a materiallar tar?atadi. Ular bilan birga, yo'l, ?or, tutun, aylana va

bosh?a narsalarni chizadi. Bu narsalarni chizish bolalarni ?ar xil ?arakatlar bajarishga imkon beradi.
Asta-sekinlik bilan maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalar bilim va malakalarini egallab boradilar. Bu ularni ixtirochilik faoliyati mash?ulotlarini ko’paytirishga imkon beradi.
Mash?ulotlar sxemasi ?uyidagicha:
Tasvirlangan predmetlarga bolalar di??atini tortish.
Predmetlarni bo’laklarga bo’lib, taxlil ?ilib tekshirish, uning xarakterli xususiyatlarini ochib berish.
Elementlar konstruktorlash yordamida predmetlarni ko’ra bilish.
Applikatsiya, yopishtirish, rasmlarini chizish usullarini ko’rsatish va so’zlab berish. ?alam, plastilin, mo’y ?alam bilan ishlash usullari va ?arakatlarini bajarishdagi xarakterli mash?lar.
Yasamani ketma-ket bajarilishini ko’rsatish va so’zlab berish. Shu bilan birga bolalar bilan birgalikda bajarish.
Tayyor yasamani o’yinda ?o’llash.
Xulosa chi?arish va ra?batlantirish.
Avvalgidek mash?ulotlar davomida katta kishilar nut?i asosiy rol o’ynaydi. U bolalarni maxsus termenlar asosida tanishtira boradi.
Bular ishni ani? va to’?ri bajarilishiga yordam beradi. Ta'limning bu bos?ichida rasm chizish faoliyatiga, maxsus ish va usullar bilan tanishtirishga, turli rasm chizish faoliyatida ?arakatni rivojlantirish mash?lariga, mazmun va shakllariga di??at jalb ?ilinadi.
Bolaning ?arakat mash?lari natijasida mayda ?o’l muskullari rivojlanib boradi. A?li zaif bolalarda ?ar xil predmetlar rasmini chizish turli xil ?iyinchiliklarga olib keladi. Shuning uchun applikatsiya yopishtirishga ?araganda rasm chizish chegaralangandir.
Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarga estetik tarbiya berishda musi?a mash?ulotlari katta a?amiyatga ega. Bu mash?ulotlarni guru? tarbiyachisi bilan birga musi?a xodimi olib boradi. Muzikaviy tarbiya ishlarida korrektsion tarbiyaviy ishlar amalga oshadi. Muzikaviy – korrektsion tarbiya ishlarga ?uyidagilar kiradi: bolaning eshitish idrokini o’stirish, musi?a ritmlarini ?is ?ilishini o’stirish. Ashula aytishni ?amda musi?ali ?arakatlarni tarbiyalab borish. Bu ishlar individual va frontal mash?lar asosida o’tkaziladi. Musi?a xodimi katta guru? bolalari bilan ?aftada ikki marta frontal mash?ulot o’tkazadi.
Bo?chada musi?adan individual mash?ulotlar esa bir oyda 2-4 marta o’tkaziladi. Bolalarning estetik tarbiyalashning ijodiy ?isoboti sifatida «Bayram ertaliklari” o’tkaziladi. Ommaviy bo?chalaridek maxsus bo?chalarda ?am umuman xal? bayramlarini o’tkazish an'anaga aylanib ?oldi. Bayramlarni nishonlash uchun o’tkaziladigan «Bayram ertaklari” a?li zaif bolalarda Vatanga me?r – mu?abbat va xal?larning urf – odatlariga ?urmat malakalarini rivojlantirishda shakllantirishda asosiy rol o’ynaydi. Shu bilan birga a?li zaif bolalar jamoaga o’rganish. Ularning xursandchiliklarini ?is ?ilishga o’rganib boradi.
O’tkaziladigan “Bayram ertaliklari” oldindan rejalashtiriladi. Bolalar bilan birgalikda tayyorgarlik ko’riladi va bayramdasturi tuziladi.

Tayyorlov davrida bolalarda bayramlarga ?izi?ishni uy?otish, ?amda a?li zaif bolalarda bayramlar ?a?ida elementar tushunchalar kiradi. Bu paytda tarbiyachi ekskursiyalar uyushtiradi., ya?inlashib kelayotgan bayramlar ?a?ida ?ikoyalar o'?ib beradi. Ashula va she'rlar o'rgatadi.

TEKShIRISh SAVOLLARI:
1. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida estetik tarbiyaning vazifalari nimadan iborat.
2. Maxsus bolalar bo?chalarida estetik tarbiya vositalariga nimalar kiradi?

FAOLIYaTNING ShAKLLANIShI

Oligofren-bolalarning predmetli, o'yinli, tasviriy, konstruktiv va me?nat faoliyati xuddi me'yorda rivojlanayotgan maktabgacha yoshdagi bolalardagi kabi bola shaxsining shakllanishi va psixik jarayonlarning rivojlanishi asosida yotadi.
Biro? a?li zaif bolalarda ilk va maktabgacha yoshda rivojlanishning ?amma bos?ichlarida chetga chi?ishlar va kechikishlar bilan butun faoliyat shakllanadi. Ushbu yoshga tegishli faoliyat turlaridan ?ech ?aysisi o'z va?tida tu?ilmaydi, shu yosh davridagi butun psixik rivojlanishga tayanch bo'lib talab etilsa ?am o'sha etakchi faoliyat shakllanmaydi. Binobarin, bu faoliyat oligofren-bolaning rivojlanishiga korrektsion ta'sir ?ilish vositasi bo'lib xizmat ?ilolmaydi.
Korrektsion-tarbiyaviy ishning mu?im vazifalaridan yana biri uning ?amma turlarini o'rgatishga, faoliyatning rivojlanishiga va ma?sadga ?aratilgan shart-sharoitlarning shakllanishi turadi. Bunda me'yordagi bolaning ?amma turdagi faoliyati rivojlanishining genetik yurishini ?isobga olish zarur.
Bolaning ?amma faoliyati rivojlanishiga muayyan shart-sharoit e?tiyojlar, motivlar, ?izi?ishlarning paydo bo'lishi ?isoblanadi: bola predmetlar bilan ?arakat ?ilishni boshlaganida, unda ularni ishlatishga e?tiyoj, ular bilan ?arakat usullarini egallashga zarurat paydo bo'lishi kerak.
Lekin faoliyatning paydo bo'lishi uchun birgina e?tiyojning o'zi etarli emas, bola erisha oladigan shaklda va faoliyat shartlarini ta?lil ?ilish darajasida faoliyatning ma?sadini tushunishni o'rganishi kerak. Shunday ?ilib, bola taomga bo'lgan e?tiyojni ?is ?ila turib, bu e?tiyojni ?ondirish uchun unga ?oshi? bilan musta?il ov?atlanishni o'rganishi, keyin esa bu murakkab ?arakat ?urolini egallashi zarurligini tushunishi kerak. Bunday o'rganish boladan ma?sadni anglashini va ?arakatning ?amma bos?ichlarini «ko'rish»ni uddalashni, ?amda uni amalga oshirish imkoniyatini talab ?iladi. Demak, bolada endi motorika va idrok rivojlanishining etarlicha darajasi bo'lishi kerak.
Ilk va maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarda idrok ?ilishning past darajasi o'z aksini topadi, me'yorda rivojlanayotgan bolalarga ?araganda ularda vazifalarning shartlarini musta?il mo'ljallashga ?obiliyatlari ?ar doim ?am etmaydi, uning ancha mayda ?ismlarini tushunishda mu?tojlik sezadilar.
Idrok sabab, ma?sad kabi faoliyat komponentlariga ?al ?iluvchi ta'sir ko'rsatmaydi, ya'ni vzifalarni ani?lashga va ?arakatning undaydigan sabablariga ?am. Lekin

sabab, ma?sad kabi asosiy shartlar bor joyda vazifa ?am bo'ladi, faoliyat rivojlanishi idrokning imkoniyatlariga, sensor rivojlanishning mu?im darajasiga bo?li?. Bir faoliyat turidan bosh?asiga o'tishning bemavrid va susaytirilgan bo'lishiga sabablardan biri idrokning bo'sh rivojlanishi ?amdir, shub?asiz bolaning psixik rivojlanishining butun davrida ancha salbiy ko'rinishi ma'lum bo'ladi.

Faoliyat rivojlanishida turli faktorlar rolini etarlicha tushunmaslik bir ?ator ?olatlarga olib keladi, anomal bolalarni o'?itishda korrektsiya rivojlanishining ?amma imkoniyatlaridan foydalanilmaydi, ularni shakllanish ?isobiga emas, balki o'ziga xos e'tiborsizlik ?isobiga ?is?artirib, ba'zi bos?ichlardan noto'?ri urinishlar aslida "sakrab o'tish" ?ilinadi. Bunday urinishlarga a?li zaif bolalarni syujeti-rolli o'yinlar bos?ichiga o'tkazishga intilish misol bo'lib xizmat ?ilishi mumkin (predmetli faoliyat rivojlanishi uchun zarur sabablari bo'lgan va kelgusida o'yin va bosh?a faoliyat turlarining to'la rivojlanishini ta'minlovchi predmetli ?arakatlarni egallashga yo'naltirilgan predmeti-o'yinli ?arakatlarni va protsessual o'yinlarning rivojlanishini uzib). Predmetlar bilan ?arakatni – predmet faoliyatini amalga oshirish vositasini egallamasdan turib, bolalar sun'iy ravishda – uning o'rinbosari, belgisi, nishonasi bo'lgan aslida o'yinning o'zini va bosh?a faoliyat turlarini rivojlanishiga olib bormaydigan a?liy faoliyat vositalarini yuzaki egallashga o'tadilar. Bundan tash?ari, bosh?a yo'l ?am bor – mos e?tiyojning tu?ilishi va idrokning rivojlanishi negizida predmet faoliyatining o'zini maksimal shakllantirish va rivojlanishni ra?batlantirish.

Garchi ?amma faoliyat turlari umumiy tuzilishga ega bo'lsa ?am, ularning ?ar birida o'ziga xoslik, o'zining rivojlanish ?onunlari va yoshdagi imkoniyatlari bor. Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida bolalar faoliyatining ?amma turlarini shakllantirish maxsus mash?ulotlarda amalga oshiriladi, undan keyin esa bolalarning erkin faoliyatiga ko'chiriladi.

A?li zaif bolalarda predmet faoliyati maxsus o'rgatilmasa, fa?atgina katta maktabgacha yoshida etakchi bo'lishini, biz endi bilamiz. Shu bilan birga u bolaning psixik rivojlanishining zarur shartiday bosh?a faoliyat turlarini shakllantirishda dastlabki bo'ladi. Shuning uchun predmet ?arakatlarga o'rgatish va predmet faoliyatini shakllantirish maxsus bolalar bo?chasining korrektsion ishida markaziy vazifalaridan biri bo'lib ?oladi. Predmetli ?arakatlarga o'rgatish o'z-o'ziga xizmat ?ilish mash?ulotlarida, o'yinni rivojlantirish bo'yicha, tevarak-atrof bilan tanishishda, me?nat tarbiyasi bo'yicha ?amma turdagi mash?ulotlarda va bolalar bo?chasining butun rejim va?tlari jarayonida o'tkaziladi. O'?ish davrining I–II yillarida predmet faoliyatini shakllantirishni korrektsion ishni faollashtirish bilan tugatish mumkin deb o'ylash kerak emas. Bu ishni o'?ish davrining butun to'rt yili davomida o'tkazish zarur.

Kelgusida, insoniyat jamiyatida me?nat faoliyati belgilarining paydo bo'lishi musta?kamlangan predmetlar bilan ?arakatni, ularni ?o'llash tartibini o'zlashtirishga asoslanadi.

Me?nat faoliyati belgilarini egallash bolaning predmet faoliyati rivojlanishining bevosita davomi bo'ladi, bola uchun predmetli ?arakatlarning o'zini ijtimoiy

a?amiyatli ?iladi va predmetli ?amda ?urolli ?arakatlarning o’zini egallashni yangi bos?ichlarini talab ?iladi.
Kichik maktabgacha yoshdagi bolalarda me?nat faoliyati belgilarining paydo bo’lishi asosan, o’z-o’ziga xizmat ?ilish ko’nikmalarini egallashda ifodalanadi, bolalarda ma'lum maishiy musta?illikni ta'minlaydi – bola kattalarning yordamisiz kiyinishi, echinishi, ?ojatxonadan foydalanishi, ov?atlanishi mumkin. O’rta va katta maktabgacha yoshda o’z-o’ziga xizmat ?ilishga ?o’ldan keladigan darajadagi maishiy me?nat ?o’shiladi: oilada – xonani yi?ishtirishga yordam berish, ov?at tayoyrlash, bolalar bo?chasida – oshxona bo’yicha, tabiat burchagida navbatchilik, ?ayvonlarga ?arash, maydonda me?nat ?ilish va bosh?alar.
A?li zaif maktabgacha yoshdagi bolalar uchun me?nat faoliyati belgilarini egallash oddiy ish emasligi ma'lum bo’ladi. Endi o’z-o’ziga xizmat ?ilish tuzilishiga ko’ra bolalar egallashi kerak bo’lgan bir ?ator murakkab ko’nikmalarni o’ziga kiritadi. Bu erda bola uchun ikkita to’si? paydo bo’lishi mumkin: ?arakatlar ketma-ketligini ani?lash va o’zlashtirishda, ?amda ularning ?ar birini egallashda. Bola bu ?olatda endi predmetlarning funktsional belgilanishini tushunish yoki ?arakatlar tarkibini taxminan bilish darajasida ?olishi mumkin emas. U ?arakatlar tuzilishini ?am, uning ?ar bir ?arakati tarkibini ?am egallashi kerak. Shunday ?ilib me?nat faoliyatining paydo bo’lishi a?li zaif bolaning predmetlar bilan ?arakat tajribasini o’zlashtirishda katta rol o’ynaydi, ?ar bir ?arakatning rolini alo?ida va ?arakatlarning manti?iy ketma-ketligini tushunishga imkon beradi.
Me?nat faoliyatining belgilarini shakllantirish maxsus mash?ulotlar va maishiy turmushda amalga oshiriladi.
O’yinlarning rivojlanshi predmetli ?arakatlardan boshlanadi. Shuning uchun vazifaning birinchi kezlarida o’yinga va predmetli ?arakatlarga o’rgatish mos bo’ladi: o’yinga o’rgatish jarayonida a?li zaif bolalar ?ar bir o’yincho?ning nafa?at funktsional belgilanishini tushunishlari balki, u bilan ?arakat usullarini egallashlari ?am kerak. Shuning uchun o’yincho? bilan bitta ?arakatni ko’plab takrorlash, agar bu ?araktlar to’?ri bo’lsa va bu o’yincho? aynan foydalanilsa, kerakli bo’lishi mumkin. Eslatamiz, ko’pchilik a?li zaif bolalar bolalar bo?chasiga kelganida o’yincho?larni nima uchun belgilanganligini, ishlatish usullarini tushunmasdan aynan bo’lmagan ?arakatlar ishlab chi?aradilar. Shuning uchun o’z-o’ziga xizmat ?ilish, atrofdagilar bilan tanishish bo’yicha o’zlashtirilgan mash?ulotlarni ko’chirishni ta'minlanishi, predmetlarni o’yincho?lar bilan ?arakatli ishlatish usullari, o’yin ?arakatlarini ani?lash o’yinga korrektsion o’rgatishning mu?im bos?ichi ekanligi ma'lum bo’ldi.
A?li zaif bolalar o’yinda predmetlar bilan ?arakatlarning manti?ini, ularning ketma-ketligini o’zlashtirishlari kelgusida o’ta mu?im. Masalan, oldin bo’t?ani pishirib, keyin ?o’?ircho??a edirish kerakligini bola tushunishi kerak, uning aksini emas. Fa?at predmetli-o’yinli ?arakatlarning rivojlanishidagina ?a?i?iy, ma'noli protsessual o’yin paydo bo’lishi mumkin, bu a?li zaif bola o’yinining rivojlanishida katta yutu?, uning zarur bos?ichi bo’ladi.
Dasturga muvofi? pedagog tomonidan predmet-o’rinbosarlarni kiritish ancha va?tli boshlanadi, a?li zaif bolalarda ?a?i?iy o’rin bosish maktabgacha yoshning oxiridagina, u ?am ?ammada emas, paydo bo’ladi. Bolalar yangi o’yin

vaziyatlarida erkin o’yin faoliyatini almashtirish printsipini o’tkazishni amalga oshirmaydilar. Predmet-o’rinbosarlarni ancha va?tli kiritish, ulardan noto’?ri foydalanish ?ar bir konkret ?olatda o’rin bosish faktini etarlicha anglamaslik buning asosida yotishi mumkin.
Rolli o’yinlarni shakllantirish to’?risida ?am xuddi shunday deyish mumkin. Uning birinchi bos?ichi erkin o’yinda ?am, dramatik o’yinda ?am kattalar taklif ?ilgan rolni ?abul ?ilish bo’ladi. A?li zaif bola uchun rolga kirishish juda murakkab bo’lishini va uni etarlicha anglamasdan ishlash rasmiy bos?ich bo’lib ?olishi mumkinligini kattalar ?ar doim esda tutishlari kerak.
O’yinga o’rgatish bo’yicha butun ish erkin o’yinlar o’tkazish uchun maxsus ajratilgan va?tda, sayr va?tida o’tkaziladi.
Bolaning birinchi unumli faoliyati, ma'lumki tasviriy va konstruktiv faoliyat bo’ladi. Bu faoliyatlarning paydo bo’lishi bolada predmetlarni idrok ?ilish va tevarak-atrofdagi olamning ?odisalari bilan uzviy bo?langan, idrok ?ilinmagan narsa o’z aksini topolmaydi. Bosh?a tarafdan, tasviriy faoliyat bolaning bosh?a faoliyat turlari bilan uzviy bo?langan.
Tasviriy faoliyat ?urollari va narsalarni, ya'ni ?alam, mo’y?alam, ?aychi, loy, elim va ularni umumiy ishlab chi?ilgan ishlatish usullarini bilmasdan turib ?andaydir tasvirni olish mumkin emas. Binobarin, bola tasviriy faoliyatining rivojlanishi uning predmet faoliyati rivojlanishi bilan bo?li? va etarlicha yu?ori darajasini oxirgi shartidir.
Kichik maktabgacha yoshda ?urish, yopishtirish va rasm chizish o’yin bilan chambarchas ?o’shilib ketadi.
Unumli faoliyatning rivojlanishi nut?, faraz ?ilish, fikrlashning rivojlanishi bilan, ya'ni bolaning butun psixik rivojlanishi bilan bo?langan.
Maktabgacha yoshida o’rgatilmagan a?li zaif bolalarda unumli faoliyat aslida paydo bo’lmaydi, buni biz bilamiz. Shuning uchun uni yangitdan yaratish kerak.
Konstruktiv va tasviriy faoliyatning rivojlanishini ta'minlovchi shart-sharoitni yaratishdan boshlash zarur. Bu ish tasviriy faoliyat bo’yicha mash?ulotlarning o’zida ?am, idrokni rivojlantiruvchi didaktik o’yinlar jarayonida ?am, bolalar predmetlarni ko’rishni, ularning xususiyatlari va munosabatlarini o’rgatadigan atrofdagilar bilan tanishishda, bolalar predmetlar bilan tanishadigan va ularni o’ziga ?abul ?ilishni o’rganadigan predmetli va o’yinli ?arakatlarni shakllantirishda olib boriladi.
Predmetli tasvirning paydo bo’lishi – tasviriy va konstruktiv faoliyatning rivojlanishi uchun birinchi ?adam bo’lishi, bunda predmetlarning o’zi bolalar uchun mu?im, a?amiyatli bo’lishi, ularda bu predmetlarni tasvirlash e?tiyojining paydo bo’lishi fa?at shu ?olatdagina mumkin. Shu bilan birga rasm, yopishtirish, applikatsiya, ?urish – bu ?a?i?iy predmetlarni tasvirlash ekanligini bolalar tushunishlari mu?im, bunday tushunish o’?ish davrining boshida a?li zaif bolalarda bo’lmaydi.
Idrokni rivojlantirish ustidagi ish, predmetli-o’yinli ?arakatlarning shaxsiy vazifalar unumdorligi bilan ya?indan ?o’shilib ketishi, bularning ?ammasi mash?ulotlarni shunday ?urilishi zaruratidir.

A?li zaif bolalarda korrektsion o'?itishni to'?ri tashkil ?ilinganida birinchi o'?uv yilining oxiriga kelib shaxsiy predmetli tasvirlash paydo bo'ladi (?urish, rasm, applikatsiya, yopishtirish). Bolalar jon deb tasvirlarni ?a?i?iy predmetlar bilan solishtirib ularni yutib oladilar, ularda tasviriy faoliyatga ?issiyotli–ijobiy munosabat paydo bo'ladi.
Agar konstruktsiyalash va tasviriy faoliyatga o'rgatish predmetlar va ularning xususiyatlarini shaxsan idrok ?ilishga tayanmasdan, tayyor grafik shtamplardan nusxa olish tufayli (tarbiyachi chizgan namunalar) yoki bundan ?am yomoni mo'ljalga olish bo'yicha olib borilsa, a?li zaif bolalarda tasvirlashni ?a?i?iy predmet bilan solishtirish paydo bo'lmaydi. Bir ?ancha grafikli shtamp va ?urilishlar namunalarining to'planib ?olishi ?a?i?iy tasviriy faoliyatning rivojlanishiga olib kelmaydi va bolalarni to'la psixik rivojlanishiga imkon bermaydi.
O'sha ?olatlarda bolalarda shaxsiy predmetli surat, shaxsiy predmetli ?urilish, yopishtirish shakllanadi, ya'ni unumli faoliyat o'zining asl vo?elikni ?ayta ishlab chi?ish funktsiyasini bajarishni boshlaydi, a?li zaif bolalarga fa?at predmetlar va ularning birgaligi, munosabati, ?atto ?olatlarini aks ettirishni o'rgatish mumkin va zarur, ya'ni ularda syujetli tasvirlashni shakllantirish kerak. Ayni va?tda ularni shaxsiy fikri bo'yicha tasvirlashga olib kelish zarur.
Shunday ?ilib, a?li zaif bolalarni o'?itish paytida bolalar faoliyatining ?amma turlari rivojlanadi. Biro?, me'yorda rivojlanayotgan bolalardan far?i, a?li zaif bolalarda ?ar ?anday faoliyatning asosiy komponenti fa?at to'?ridan-to'?ri o'?itish jarayonida rivojlanadi.
Agar bolalarda o'?uv faoliyati belgilari shakllanmagan bo'lsa, unda o'rgatish amalga oshmaydi.
Birinchi kezlarda butun o'?uv jarayonini kattalar tashkil ?iladi: u ma?sad ?o'yadi, bu ma?sadning yutu?lari vositasi va shartlarini ta?lil ?iladi, ?arakatlarning o'zini tashkil ?iladi va ularning bajarilishi va ba?olanishi ustidan nazoratni amalga oshiradi. Lekin bu bola passiv ?olatida ?oladi degani emas. Aksincha, u albatta o'?uv jarayonining faol ishtirokchisi bo'lishi kerak – u kattalar o'tkazgan ta?lilning ketidan vazifalar shartida mo'ljallga olishni, ?o'yilgan ma?sadni ?abul ?ilishni o'rganishi, ?arakat usullarini egallashni xo?lashi va o'zlashtirishi, natijani olgunigacha ma?sadga ?aratilgan ?arakat ?ilishi, fa?at natijaning o'zini ba?olashni o'rganish emas, balki uning ?arakat usullarini ?am ba?olashni o'rganishi, o'?uv vazifasi jarayonini bajarishda o'zini nazorat ?ilishga va musta?il ba?olashga intilishi kerak.
Yu?orida sanab o'tilgan o'?uv faoliyati belgilarining mavjudligi maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida faoliyatning ?amma turlarini rivojlantirish bo'yicha korrektsion ishning muvaffa?iyatini ta'minlaydi.
Demak, biz a?li zaif bolalarda faoliyatning bosh?a turlariga ?araganda o'?uv faoliyati belgilari va?tli shakllanadi deb aytishimiz mumkin. O'?uv faoliyati rivojlanishining boshlan?ich bos?ichi shakllanganligi asosida faoliyatning bosh?a turlarini shakllantirish bo'yicha ishlar tashkil ?ilinadi.

Savollar va vazifalar

Makatabgacha yoshdagi bolaning faoliyat turlarini aytib bering.
Maktabgacha yoshdagi faoliyat me'yorda rivojlanishi uchun ?anday shart-sharoit zarur? A?li zaif bolalarda maxsus maktabgacha tarbiya muassasasiga kelganida ular bo’lishi mumkinmi?
Oligofren-bolalarning faoliyati psixik rivojlanishning vositasi darajasidagi kabi maktabgacha yoshida maxsus o’rgatilmagan ?olatida   xizmat ?ilishi mumkinmi?
A?li zaif bolalarda birinchi o’?uv yilida predmetli, o’yin va me?nat faoliyatining shart-sharoiti ?anday shakllanadi?
A?li zaif bolalar faoliyatining shakllanishidan me'yorda rivojlanayotgan bolalarning ?anday asoslangan far?lari bor. Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarda o’?uv faoliyati belgilarni shakllantirish to’?risida gapirib bering.
Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarda predmet faoliyatini shakllantirish yo’llari.
Maktabgacha yoshdagi a?li zaif bolalarda o’yin faolyatini shakllantirish bos?ichlarini xarakterlab bering.
Maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida bolalarning me?nat faoliyatini tashkil ?ilish to’?risida gapirib bering.
Maxsus bolalar bo?chasida tasviriy faoliyatga o’rgatish ?anday tamoyillarga ?uriladi.